

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Л. М. НІКОЛЕНКО, А. І. БАТЕЧКО

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*За загальною редакцією д.ю.н., професора
С. С. Вітвіцького*

Київ
 Дакор
2022

УДК 347.73(477)(075.8)

Н63

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 22 грудня 2021 року)*

Рецензенти:

Петков С. В. – доктор юридичних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного центру правового забезпечення державотворення та безпеки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Коломоєць Т. О. – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Запорізького національного університету, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України.

Ніколенко Л. М., Батечко А. І.

Н63 Фінансове право : навчальний посібник / Л. М. Ніколенко, А. І. Батечко. За заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. – Київ : ВД «Дакор», 2022. – 276 с.

ISBN 978-617-8066-34-5

На підставі законодавства висвітлено організаційно-правові засади реалізації фінансових правовідносин, правове регулювання фінансового контролю в Україні, джерела та принципи бюджетного, податкового банківського права, державного кредиту та управління державним боргом. Визначені особливості страхової діяльності держави та валютного регулювання.

Навчальний посібник містить тези лекцій, питання для самоконтролю, завдання для тестового контролю, переліки основних нормативно-правових актів та додаткової літератури.

Призначений для здобувачів вищої освіти та викладачів навчальних закладів, а також всіх хто застосовує у своїй діяльності норми фінансового законодавства або цікавиться питаннями фінансового права.

УДК 347.73(477)(075.8)

ISBN 978-617-8066-34-5

© Ніколенко Л. М., Батечко А. І., 2022
© ДонДУВС, 2022
© ТОВ «ВД «Дакор», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	11
ГЛАВА 1. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА	11
1. Фінансове право як галузь національного права.....	11
2. Предмет фінансового права.....	12
3. Класифікація фінансових відносин	13
4. Метод правового регулювання фінансових відносин	14
<i>Список рекомендованої літератури</i>	17
<i>Питання для самоконтролю</i>	18
<i>Завдання для тестового контролю</i>	18
ГЛАВА 2. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ	20
1. Фінанси як економічна і юридична категорія	20
2. Фінансова система України та її складові.....	22
<i>Список рекомендованої літератури</i>	25
<i>Питання для самоконтролю</i>	25
<i>Завдання для тестового контролю</i>	26
ГЛАВА 3. ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ НОРМИ ТА ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ	28
1. Поняття, види та структура фінансово-правових норм	28
2. Фінансові правовідносини: зміст і особливості	31
3. Нормативно-правове регулювання фінансових правовідносин.....	36
4. Органи влади, що здійснюють реалізацію фінансової діяльності ..	38
<i>Список рекомендованої літератури</i>	42
<i>Питання для самоконтролю</i>	43
<i>Завдання для тестового контролю</i>	43
ГЛАВА 4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ	45
1. Поняття, об'єкт та предмет фінансового контролю	45
2. Особливості та завдання фінансового контролю	46
3. Класифікація фінансового контролю.....	49
4. Методи фінансового контролю	53
5. Організація та органи фінансового контролю	58
6. Незалежний фінансовий контроль.....	61
<i>Список рекомендованої літератури</i>	64

<i>Питання для самоконтролю</i>	66
<i>Завдання для тестового контролю</i>	66
РОЗДІЛ 2. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО	68
ГЛАВА 1. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	68
1. Предмет бюджетного права	68
2. Система бюджетного права та його інститути.....	69
3. Бюджетно-правова норма, поняття та особливості.....	70
4. Бюджетні правовідносини, визначення та ознаки.....	72
<i>Список рекомендованої літератури</i>	73
<i>Питання для самоконтролю</i>	74
<i>Завдання для тестового контролю</i>	74
ГЛАВА 2. ВИЗНАЧЕННЯ БЮДЖЕТУ	76
1. Бюджет як економічна та правова категорія	76
2. Структура бюджету.....	78
3. Дефіцит та профіцит бюджету.....	79
4. Методи бюджетного регулювання.....	81
<i>Список рекомендованої літератури</i>	82
<i>Питання для самоконтролю</i>	82
<i>Завдання для тестового контролю</i>	83
ГЛАВА 3. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ	84
1. Поняття бюджетної системи України.....	84
2. Склад бюджетної системи України	84
3. Бюджетний період.....	86
<i>Список рекомендованої літератури</i>	87
<i>Питання для самоконтролю</i>	87
<i>Завдання для тестового контролю</i>	88
ГЛАВА 4. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС	89
1. Поняття бюджетного процесу та його циклічність	89
2. Стадії бюджетного процесу.....	90
3. Принципи бюджетного процесу.....	91
4. Повноваження учасників бюджетного процесу.....	93
5. Розпорядники бюджетних коштів та їхні повноваження.....	95
<i>Список рекомендованої літератури</i>	99
<i>Питання для самоконтролю</i>	100
<i>Завдання для тестового контролю</i>	101

ГЛАВА 5. ДЕРЖАВНІ ДОХОДИ	102
1. Джерела доходів держави.....	102
2. Види доходів держави.....	104
<i>Список рекомендованої літератури</i>	106
<i>Питання для самоконтролю</i>	106
<i>Завдання для тестового контролю</i>	106
РОЗДІЛ 3. ПОДАТКОВЕ ПРАВО	108
ГЛАВА 1. ПОДАТКОВЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА .	108
1. Місце податкового права у фінансових правовідносинах	108
2. Предмет податкового права та його ознаки.....	109
3. Метод податкового права	110
<i>Список рекомендованої літератури</i>	112
<i>Питання для самоконтролю</i>	112
<i>Завдання для тестового контролю</i>	113
ГЛАВА 2. ПОДАТКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ	115
1. Поняття та сутність податкових правовідносин.....	115
2. Класифікація податкових правовідносин	117
3. Елементи податкових правовідносин	119
4. Суб'єкти податкових правовідносин	120
<i>Список рекомендованої літератури</i>	121
<i>Питання для самоконтролю</i>	122
<i>Завдання для тестового контролю</i>	123
ГЛАВА 3. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКІВ	
І ЗБОРІВ	124
1. Поняття, зміст та функції податку	124
2. Класифікація податків і зборів.....	131
3. Елементи механізму податку.....	134
<i>Список рекомендованої літератури</i>	138
<i>Питання для самоконтролю</i>	138
<i>Завдання для тестового контролю</i>	139
Глава 4. ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ	140
1. Поняття податкового контролю	140
2. Зміст податкового контролю	142
3. Об'єкт та суб'єкт податкового контролю	145
4. Способи та стадії здійснення податкового контролю	146

5. Відповідальність за податкові правопорушення	147
<i>Список рекомендованої літератури</i>	151
<i>Питання для самоконтролю</i>	151
<i>Завдання для тестового контролю</i>	152
РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ	154
ГЛАВА 1. ВИТРАТИ ДЕРЖАВИ	154
1. Поняття державних витрат	154
2. Державні видатки та їх класифікація	155
3. Принципи фінансування державних витрат	158
4. Особливості та принципи бюджетного фінансування	160
5. Кошторисно-бюджетне фінансування та його напрями.....	161
<i>Список рекомендованої літератури</i>	163
<i>Питання для самоконтролю</i>	164
<i>Задання для тестового контролю</i>	164
ГЛАВА 2. ФІНАНСУВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВИ	166
1. Основні пріоритетні напрями фінансування	166
2. Фінансування сільського господарства.....	167
3. Фінансування енергетичного комплексу.....	168
4. Фінансування соціально-культурних заходів і соціального захисту населення.....	169
5. Фінансування охорони здоров'я та фізичної культури.....	172
6. Порядок фінансування органів законодавчої, виконавчої влади та правоохоронних органів	173
<i>Список рекомендованої літератури</i>	174
<i>Питання для самоконтролю</i>	175
<i>Завдання для тестового контролю</i>	175
РОЗДІЛ 5. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ	177
ГЛАВА 1. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ ТА ПОЗИКА	177
1. Поняття державного кредиту.....	177
2. Функції державного кредиту	179
3. Класифікація державних позик	181
4. Управління державним кредитом.....	182
<i>Список рекомендованої літератури</i>	183
<i>Питання для самоконтролю</i>	184
<i>Задання для тестового контролю</i>	184

ГЛАВА 2. ДЕРЖАВНИЙ БОРГ	186
1. Поняття та класифікація державного боргу.....	186
2. Муніципальні запозичення.....	188
3. Управління державним боргом.....	189
4. Методи конверсії.....	190
<i>Список рекомендованої літератури</i>	192
<i>Питання для самоконтролю</i>	192
<i>Задання для тестового контролю</i>	193
РОЗДІЛ 6. ПРАВОВІ ОСНОВИ СТРАХУВАННЯ	194
ГЛАВА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРАХУВАННЯ	194
1. Визначення страхування та його зміст	194
2. Фонди соціального страхування.....	196
3. Класифікація відносин в галузі страхування	199
<i>Список рекомендованої літератури</i>	200
<i>Питання для самоконтролю</i>	201
<i>Задання для тестового контролю</i>	202
ГЛАВА 2. ВИДИ СТРАХУВАННЯ	204
1. Визначення основних видів страхування	204
2. Обов'язкове державне страхування	205
3. Добровільне страхування	216
<i>Список рекомендованої літератури</i>	217
<i>Питання для самоконтролю</i>	218
<i>Задання для тестового контролю</i>	218
РОЗДІЛ 7. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО	220
ГЛАВА 1. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ	220
1. Поняття банку та банківської системи України.....	220
2. Національний банк України.....	222
3. Банківські об'єднання	223
<i>Список рекомендованої літератури</i>	225
<i>Питання для самоконтролю</i>	227
<i>Задання для тестового контролю</i>	227
ГЛАВА 2. БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД	229
1. Основні умови грошового обігу.....	229
2. Готівковий обіг та безготівкові розрахунки	230
3. Банківське регулювання і нагляд	234

<i>Список рекомендованої літератури</i>	240
<i>Питання для самоконтролю</i>	241
<i>Задання для тестового контролю</i>	241
РОЗДІЛ 8. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ	243
ГЛАВА 1. ПОНЯТТЯ ВАЛЮТИ ТА ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ	243
1. Зміст та система валютних цінностей.....	243
3. Резервні валюти та управління ними	246
<i>Список рекомендованої літератури</i>	247
<i>Питання для самоконтролю</i>	248
<i>Задання для тестового контролю</i>	249
ГЛАВА 2. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	250
1. Поняття валютного регулювання та його рівні.....	250
2. Цілі та принципи валютного регулювання	251
3. Валютні обмеження	252
4. Суб'єкти валютних відносин.....	253
<i>Список рекомендованої літератури</i>	255
<i>Питання для самоконтролю</i>	256
<i>Задання для тестового контролю</i>	256
ГЛАВА 3. ВАЛЮТНИЙ НАГЛЯД	258
1. Поняття та сутність валютного нагляду.....	258
2. Органи, що здійснюють валютний нагляд.....	259
3. Відповідальність за порушення вимог валютного законодавства	261
<i>Список рекомендованої літератури</i>	262
<i>Питання для самоконтролю</i>	263
<i>Задання для тестового контролю</i>	263
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	265

ВСТУП

Фінансове право займає особливе місце в системі підготовки правника-бакалавра, знання якого будуються на опануванні різних галузей права. Метою опанування здобувача є створення уявлення про фінансове-правове регулювання, яке набуває особливого значення на сучасному етапі розвитку держави в умовах, коли існують проблеми в економіці та праві, спостерігається економічна криза у більшості європейських країн, в тому числі й в Україні. Для подальшого розвитку України в сучасних умовах, інтегрування її в європейське суспільство необхідні кардинальні зміни у фінансовій, бюджетній, податковій політиці, оскільки без фінансових ресурсів неможливо говорити про розвиток в економіці та інших сферах суспільного життя. Саме тому вивчення теоретичних основ фінансового права, предмету, методу, об'єктів, суб'єктів, принципів фінансового права та видів фінансових відносин є обов'язковим для отримання повноцінної юридичної освіти. Крім того, здобувачі вищої освіти повинні знати норми фінансового законодавства, яке включає норми бюджетного, банківського, валютного, страхового та податкового законодавства. Податки, державні доходи та витрати, бюджетна та банківська системи, емісія грошей, валютні відносини, страхування – все це утворює специфічну сферу правового регулювання, без розуміння закономірностей якої важко уявити сучасного правника.

Метою укладення навчального посібника є засвоєння здобувачами основоположних знань в сфері фінансового права, розкриття (вивчення) сукупності правових норм, що регулюють фінансові відносини в Україні, характеристика їх взаємозв'язку зі змінами, що відбуваються у фінансовій системі держави в умовах становлення ринкової економіки, розширення у здобувачів світогляду щодо фінансово-правового регулювання фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Завданням навчального посібника є передача здобувачам комплексу знань про поняття, систему і роль фінансового права в сучасних умовах, про закони та підзаконні нормативно-правові акти, норми фінансового

права, які регулюють фінансову діяльність держави та фінансову систему України, фінансовий контроль, бюджетний устрій і бюджетний процес, податкові, кредитні, страхові, банківські та валютні правовідносини, що виникають між різноманітними суб'єктами цих відносин.

У результаті вивчення матеріалу, який викладено у навчальному посібнику, здобувач повинен **знати**: базові поняття фінансового права: поняття, предмет, метод, джерела фінансового права та його місце у системі права України; сучасні тенденції в розвитку фінансових правовідносин; організаційно-правові засади діяльності фінансових органів держави; систему джерел фінансового права; законодавчі та основні нормативно-правові акти відомчого характеру; поняття, зміст, форми і методи здійснення фінансового контролю; поняття, структуру та особливості бюджетно-правових відносин та інших фінансово-правових інститутів; правові основи грошового обігу в Україні, правила ведення безготівкових розрахунків та касових операцій; правовий режим валютних операцій; види юридичної відповідальності за фінансові правопорушення та відповідні санкції.

Вміти: вільно орієнтуватися в системі фінансового законодавства України; знаходити і добирати необхідну фінансово-правову інформацію; відбирати, аналізувати та застосовувати нормативно-правові акти для вирішення конкретних питань юридичного характеру у своїй професійній практичній діяльності; користуватися першоджерелами фінансового права; аналізувати нормативно-правові акти з фінансового права; правильно кваліфікувати фінансово-правові ситуації та застосовувати відповідні норми фінансового права; застосовувати зразки фінансових документів у практичній діяльності для вирішення правових питань; коментувати, надавати консультації та практичні рекомендації з питань застосування норм Бюджетного та Податкового кодексів України у практичній діяльності; вживати заходи з метою запобігання фінансових правопорушень.

Навчальний посібник містить тези лекцій, питання для самоконтролю, завдання для тестового контролю, перелік рекомендованої літератури.

Призначений для здобувачів вищої освіти та викладачів навчальних закладів та всіх, хто цікавиться актуальними питаннями фінансового права.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

ГЛАВА 1. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

1. *Фінансове право як галузь права*
2. *Предмет фінансового права*
3. *Класифікація фінансових відносин*
4. *Метод правового регулювання фінансових відносин*

1. Фінансове право як галузь національного права

Організація, управління, контроль у сфері фінансової діяльності державипередбачає чітку правову урегульованість відносин руху публічних фінансових ресурсів. Це означає визначеність при виділенні об'єкта регулювання, системи суб'єктів відносин, їх повноважень, прав і обов'язків. Зводити фінансово-правове регулювання виключно до руху коштів не є доцільним. Ці відносини є предметом декількох галузей права. Предметом фінансового права є тільки відносини, що регулюють рух публічних фінансів, які утворюються у зв'язку з функціонуванням державних фінансів, фінансів територіальних громад¹.

Фінансове право – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави і територіальних громад. Саме такий підхід лежить в основі визначення предмета фінансово-правового регулювання, формування меж даної галузі.

Фінансове право можна розглядати як: галузь права; науку; навчальну дисципліну. Як галузь права фінансове право належить до публічних галузей. Однак її публічний характер передбачає свій предмет

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravovizdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

регулювання, особливості методу, які не властиві іншим галузям і цим виокремлюють царину однорідних суспільних відносин¹.

2. Предмет фінансового права

В. П. Кучерявенко визначає, що *відносини, що становлять предмет фінансового права, характеризуються певними рисами*: а) складаються у сфері фінансової діяльності держави; б) реалізуються в процесі руху (формування, розподілу і використання) грошових фондів публічного характеру; в) об'єктом відносин є грошові фонди держави і територіальних громад; г) передбачають виключну роль держави в цих відносинах².

Предметом фінансового права є суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави і територіальних громад з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів публічних фінансів.

Фінансові відносини поєднують:

управління – держава наділяє компетентні органи владними повноваженнями і контролює надходження коштів у бюджет;

майнову складову – регулюють формування власності держави.

Регулювання фінансових правовідносин здійснюється переважно імперативними нормами.

Аналізуючи предмет фінансового регулювання, необхідно враховувати фундаментальне положення про зміст фінансових правовідносин як владно-майнових, яке використовується в роботах практично усіх фахівців у цій галузі і найчастіше через загальновідомість навіть без посилань. При цьому слід звернути увагу саме на нерозривність відносин влади і специфічних майнових відносин,

¹ Петровська І. І. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 149 с. *Наукова бібліотека Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=6147>

² Фінансове право: підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка. Х.: Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

регулювання яких здійснюється як єдине ціле¹. Показово в цьому плані порівняння з адміністративними і цивільними правовідносинами. Саме в них часто розчиняють, змішують фінансово-правові відносини, але розмежування цих галузей і повинне саме будуватися з позицій владно-майнових відносин. Адміністративні правовідносини – владні. Цивільні правовідносини – майнові. Фінансові правовідносини – владно-майнові. Якщо адміністративно-правове регулювання націлене на управління державою певних сфер, цивільно-правове – охоплює майнові відносини, то фінансово-правове регулювання визначається:

- з одного боку, майновим характером особливого роду, який визначається тим, що власником майна є держава й існує це майно в специфічній формі – централізованих і децентралізованих грошових фондів;
- з другого боку, владним характером, який визначається тим, що реалізація владних повноважень здійснюється самим власником коштів².

3. Класифікація фінансових відносин

Маючи однорідний характер, фінансові відносини можуть бути класифіковані на підставі владно-майнових засад.

Класифікувати фінансові відносини можна за декількома напрямками:

- а) залежно від стадії руху грошових фондів (формування, розподіл, використання грошових ресурсів, контроль);
- б) залежно від характеру фінансово-правових інститутів (бюджетні, податкові, валютні тощо);
- в) залежно від суб'єктного складу відносин (можливі різні варіанти відносин, учасниками яких насамперед виступають держава,

¹ Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. С. 27-28.

² Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

територіальні громади, державні органи, юридичні й фізичні особи)¹.

Деталізація фінансових відносин по групах, видова своєрідність кожної групи не виключає, проте, основного загального їх змісту – утворення, розподіл і використання публічних грошових фондів. Держава забезпечує планомірність у цій сфері, гарантує і реалізує загальні принципи і форми фінансової діяльності, методи регулювання.

Фінансово-правовий аспект відносин визначається декількома моментами:

1. За рахунок фінансових ресурсів забезпечується виконання практично усіх функцій держави;
2. саме за рахунок фінансових відносин забезпечується формування централізованих і децентралізованих грошових фондів;
3. на основі нормативних актів відбувається рух публічних грошових фондів².

4. Метод правового регулювання фінансових відносин

Крім особливостей предмета фінансового права важливим критерієм привизначенні природи галузі права, її місця в системі права виступає *метод правового регулювання*, під яким розуміється сукупність прийомів, способів впливу права на суспільні відносини.

Метод правового регулювання реалізується також у ступені впливу на поведінку учасників суспільних відносин, на характер їх взаємозв'язків. Кожен метод правового регулювання має свої характерні риси, сукупністю яких і досягаються завдання і мета правової регламентації. Аналізуючи систему впливу на відносини, регульовані фінансовим правом, можна зробити висновок про те, що основною рисою методу регулювання фінансових відносин є державно-владні

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

² Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П.Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. С. 31-33.

веління одним учасникам фінансових відносин з боку інших, які виступають від імені держави. Метод, заснований на владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, притаманний і іншим галузям права (наприклад, адміністративному), але при регулюванні фінансових відносин даний метод набуває особливостей, що проявляються в конкретному змісті, а також у колі органів, уповноважених державою на владні дії¹.

Характерною рисою методу фінансового права є та обставина, що владні приписи стосуються кола платників, порядку, умови і розміру платежів у бюджеті, мети використання коштів тощо. Коло державних органів, уповноважених давати розпорядження учасникам фінансових відносин, становлять фінансові органи. Іншою рисою методу фінансового права є широке застосування імперативних (тобто однозначних, що не допускають вибору) норм з метою формування бюджетів. Держава, закріплюючи вимоги щодо досягнення першочергових потреб (формування коштів для забезпечення виконання державних функцій), установлює чіткі межі поведінки підлеглих суб'єктів. Наприклад, обов'язок сплати податку опосередкований правом вимагати його сплати і контролювати його.

Основним методом фінансово-правового регулювання є імперативний, який передбачає нерівність суб'єктів відносин, що забезпечує особливий стан і специфічну роль держави. Цей метод виявляється у владних приписах, наказах одним суб'єктам з боку інших, що представляють державу, органи самоврядування. Метод фінансового права відрізняється певною галузевою специфікою:

- 1) владні рішення приймають державні органи яким інші суб'єкти відносин не підпорядковуються;
- 2) органи, що приймають владні рішення спеціально створені державою для фінансової діяльності;
- 3) не передбачає повного підпорядкування і залежності одного суб'єкта від іншого, а стосується тільки економічного змісту фінансової норми;

¹ Фінансове право. Академічний курс: Підручник / Орлюк О. П. К.: Юрінком Інтер. 2010. С. 34.

4) відрізняється імперативністю на всіх рівнях законодавчого регулювання;

5) специфічність об'єкту, що регулює за допомогою фінансово-правового методу публічні грошові фонди;

6) суб'єкти фінансового права виконують обов'язки чітко відповідно до приписів законів і підзаконних актів (права при цьому похідні від обов'язків), тобто повна імперативність у відносинах;

7) підстави виникнення правовідносин визначаються тим, що при наявності певного юридичного факту суб'єкт права зобов'язаний вступити в ці правовідносини і чітко слідувати приписам закону, а не волі вибору;

8) суб'єкти правовідносин характеризується юридичною нерівністю, коли одні суб'єкти володіють однобічними юридично-владними повноваженнями щодо інших суб'єктів, тоді як останні не мають адекватних повноважень щодо владних суб'єктів. На цьому базується основа правосуб'єктності, коли у владних суб'єктів вона складається переважно з прав, а в зобов'язаних суб'єктів – в основному з обов'язків і похідних від них прав¹.

Прикладом, у сфері регулювання відносин з формування грошових ресурсів добровільного характеру (облігації державної внутрішньої позики, казначейські сертифікати, лотереї і т. п.) при видимості диспозитивності, основою регулювання залишаються владні розпорядження. Дійсно, придбання державного цінного папера здійснюється на добровільній основі, але усі відносини, що випливають з цього факту, регулюються державними, однобічними величчями (терміни позики, відсотки, порядок погашення заборгованості не можуть бути предметом договору, вони закріплені законодавчо).

Імперативний метод фінансово-правового регулювання доповнюється похідними від нього *методами рекомендацій, погоджень*. Особливістю є їх похідний характер від основного імперативного методу, у рамках реалізації, виконання владного розпорядження. Погодження між суб'єктами фінансово-правових відносин можливі, але з приводу більш зручного, точного, своєчасного виконання імперативного

¹ Вдовічен В. А., Вдовічен Л.І. Метод валютного права: поняття, особливості та складові. *Право та управління*. 2012. № 3. С. 78-86.

обов'язку, тобто погоджується не сама природа обов'язку, а порядок, особливості його виконання.

Рекомендації також доречні у фінансовому праві, однак вони або гарантуються, підкріплюються імперативними веліннями, або уточнюють їх. Застосування переважно імперативного методу не виключає використання рекомендацій, погоджень, наявності права вибору в поведінці підлеглого суб'єкта. Так, податкові органи можуть надати підприємствам податковий кредит (відстрочку платежу) на підставі спеціальної угоди. Крім того, часткова диспозитивність поведінки платника податків може виявлятися й у можливості податкового планування. Однак усі ці особливості в кінцевому підсумку регулюються в межах метода владних приписів. Організація, управління, контроль у сфері фінансової діяльності держави передбачає чітку правову урегульованість відносин руху публічних фінансових ресурсів. Це означає визначеність при виділенні об'єкта регулювання, системи суб'єктів відносин, їх повноважень, прав і обов'язків¹. Фінансово-правове регулювання є предметом декількох галузей права, тому розглядати його в межах тільки руху коштів не вірно.

Список рекомендованої літератури

1. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.
2. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.
3. Попова С.В., Роль В.Ф., Сергієнко В.В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 392 с.
4. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

5. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте фінансове право як галузь права
2. Що є предметом фінансового права?
3. Які існують види фінансових відносин?
4. Назвіть метод правового регулювання фінансових відносин.

Завдання для тестового контролю

1. Оберіть найбільш правильне визначення фінансовому праву.

- а) фінансове право це галузь національного права, яка регулює відносини у сфері обігу фінансів;
- б) фінансове право це галузь права, яка виникає на підставі правовідносин у сфері обігу фінансів;
- в) фінансове право це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави і територіальних громад

2. Що є предметом фінансового права?

- а) суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави і територіальних громад з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів публічних фінансів;
- б) владно-майнові правовідносини у сфері обігу фінансів;
- в) суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави.

3. Основним методом фінансово-правового регулювання є:

- а) імперативний;
- б) диспозитивний;
- в) імперативний та диспозитивний.

3. Які існують види фінансових відносин, залежно від стадії руху грошових фондів?

- а) формування, розподіл, використання грошових ресурсів, контроль;
- б) бюджетні, податкові, валютні;
- в) державні та муніципальні.

4. З якими галузями права пов'язано фінансове право?

- а) конституційне право;
- б) адміністративне право;
- в) всі відповіді вірні.

5. Фінансово-правовий аспект відносин визначається декількома моментами:

- а) за рахунок фінансових ресурсів забезпечується виконання практично усіх функцій держави;
- б) за рахунок фінансових ресурсів забезпечується формування приватних грошових фондів;
- в) на основі відомчих актів відбувається рух публічних грошових фондів.

ГЛАВА 2. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

1. Фінанси як економічна і юридична категорія
2. Фінансова система України та її складові

1. Фінанси як економічна і юридична категорія

Громадянське суспільство не може успішно функціонувати та розвиватись без держави. Держава, в свою чергу, як організація публічної влади, неминучою умовою реалізації притаманних їй завдань і функцій передбачає наявність державних фінансів. *Державні фінанси* – це цілісна система суспільних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання завдань і функцій держави, а також забезпечення умов розширеного відтворення¹.

Фінанси як економічна категорія – це система грошових відносин з приводу формування і використання фондів, необхідних державі, органам місцевого самоврядування для виконання своїх функцій².

Юридичне поняття «фінанси» розуміють як публічні фонди коштів (фінансові ресурси), що утворюються державою, органами місцевого самоврядування, органами, визнаними державою необхідними для суспільства, і використовуються для свого функціонування виключно на підставі законів.

Таким чином, **фінанси України** – це система економічних відносин, пов'язаних із планомірним утворенням і розподілом публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів, необхідних для функціонування держави і органів місцевого самоврядування та інших утворень, визнаних державою необхідними. Очевидно, що через актуальність дослідження фінансів як таких та їхню багатогранність сьогодні не сформовано єдиного підходу до трактування категорії

¹ Горбатюк В. І. Державні фінанси як об'єкт управління. *Економіка та держава*. 2012. № 6. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2012/32.pdf

² Петровська І. І. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 149 с. *Наукова бібліотека Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=6147>

«фінанси». Можемо простежити, що українські науковці дають більш широкі визначення, які розкривають різні аспекти категорії «фінанси». Так, більшість вчених у своїх працях звертає увагу: на грошову форму (А. С. Крутова, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. М. Опарін, С. І. Юрій, В. М. Федосов, П. Г. Іжевський, О. В. Кошонько); на фінансові/економічні відносини (С. І. Юрій, В. М. Федосов, В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. П. Хомутенко); на самі фінансові ресурси (А. С. Крутова, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. М. Опарін, В. М. Федосов, В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. П. Хомутенко); на відносини, що супроводжують їхній рух у процесі формування, розподілу і використання (С. І. Юрій, В. М. Федосов, В. Г. Баранова, І. С. Волохова, В. М. Опарін, П. Г. Іжевський, О. В. Кошонько); на кінцеву мету їхнього використання – досягнення певного рівня економічного розвитку (А. С. Крутова, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, С. І. Юрій, В. М. Федосов, В. Г. Баранова, І. С. Волохова)¹.

Водночас, вражають спрощеність та практичність підходів, які пропонують застосовувати зарубіжні джерела. Практично всі вони звертають увагу на два аспекти: процес управління, що супроводжує фінанси, і грошову форму ресурсів. Потрібно вказати, що «управлінський аспект», котрий має важливе значення та зустрічається фактично у кожному зарубіжному джерелі, яке трактує категорію «фінанси», не використано в жодному з проаналізованих підходів вітчизняних вчених².

Багатоманітність підходів до трактування сутності категорії «фінанси» увітчизняній науці, зумовлена великою кількістю проблем, характерних для фінансів в Україні. Залежно від домінування тієї чи іншої проблеми у розумінні окремих дослідників, відповідно формують різні підходи до її трактування. Серед основних проблем, що виникають на різних етапах фінансових відносин, науковці виділяють такі: відсутність єдиного розуміння поняття «фінанси»; неефективність системи державного регулювання; незбалансованість у видатках і доходах бюджетів всіх рівнів; зростання державного боргу країни; нераціональність

¹ Ткачук І. Я. Фінанси громадянського суспільства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Університет банківської справи, Львів, 2021. С. 34-38.

² Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. С. 38.

розподілу витрат всіх суб'єктів фінансової системи; надмірна фіскальна орієнтація податкової системи; неефективність політики витрачання бюджетних коштів; високий рівень корупції у сфері державних закупівель; соціальна несправедливість податкової системи; відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів; деструктивність боргової політики; надмірна централізація бюджетного ресурсу. Слід зазначити, що названі вище проблеми можуть поглиблюватися або послаблюватися залежно від різних факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, серед яких: демографічна ситуація в державі, соціальні показники її розвитку, етап економічного циклу, політична ситуація¹.

2. Фінансова система України та її складові

Фінансова діяльність держави нерозривно пов'язана із фінансовою системою України.

Фінансова система України – це сукупність фінансових ланок (інститутів), об'єднаних за ознакою спільності форм і методів організації, розподілу і використання **фондів коштів** та за ознакою їх правового регулювання².

Державний бюджет – це найбільший централізований фонд коштів, що перебуває у розпорядженні уряду, який виконує державну політику. За його допомогою уряд концентрує у своїх руках значну частину національного доходу, що перерозподіляється фінансовими методами. Саме у цій ланці фінансової системи зосереджуються найбільші доходи та найважливіші у політичному та економічному відношенні загальнодержавні видатки. У державному бюджеті органічно пов'язані основні фінансові інститути – податки, позики й видатки³.

¹ Ткачук І. Я. Фінанси громадянського суспільства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Університет банківської справи, Львів, 2021. С. 49.

² Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. С. 25-29.

³ Там саме.

Отже, фінанси, становлять цілісну однорідну систему, проте можлива їх певна внутрішньовидова диференціація. Вона зумовлена більш детальним, спеціальним аналізом внутрішніх складових частин фінансів, що різняться своїми особливостями й режимами. За цих умов однорідні, єдині за формами і методами фінансові відносини визначаються як фінансовий інститут. Наявність єдиних за природою і змістом, але різних за формою фінансових інститутів зумовлена різноманіттям сфер застосування фінансів, напрямками їх реалізації.

Сукупність взаємозалежних, взаємодіючих фінансових інститутів становить фінансову систему держави, яку можна характеризувати у двох аспектах:

- 1) як сукупність фінансових інститутів, що опосередковують формування і використання грошових фондів;
- 2) як сукупність державних органів і установ, що здійснюють фінансову діяльність.

Сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються у сфері фінансово-кредитних відносин, впливають на стан функціонування фінансової системи та покликані створити передумови для забезпечення збалансованого сталого розвитку економічної системи на засадах узгодження наявних фінансових потреб і можливостей, визначення міжнародних і національних пріоритетів з урахуванням стратегічних євроінтеграційних векторів суспільного розвитку. Проте ситуація, що склалася в окремих сферах фінансової системи України, свідчить про наявність системних кризових явищ і процесів, які знижують темпи розвитку національної економіки, підвищують рівень фінансової залежності держави, сприяють зниженню матеріального, духовного та соціального потенціалу нації та впливають на якість запровадження соціально-економічних реформ¹.

Фінансова система – це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин, які мають певні особливості мобілізації та використання фінансових ресурсів.

¹ Пріоритети розвитку фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / Л. Л. Гриценко, І. М. Боярко, Т. А. Васильєва та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук Л. Л. Гриценко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 379 с. *Електронний архів Сумського державного університету*. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/83909/3/Hrytsenko_finansova_systema.pdf

Фінансова система України відноситься до інтеграційних систем, де відбуваються істотні кількісні та якісні зміни в процесі організації зв'язків між її елементами та ланками, а також здійснення управління ними на всіх стадіях суспільного відтворення. Складність фінансових відносин є умовою класифікації їх за сферами функціонування і кожною ланкою відповідної сфери¹.

Фінансова система – сукупність фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму. Розгляд фінансової системи за складом суб'єктів передбачає визначення підсистем такої діяльності. Такими *підсистемами* є: державні фінанси, фінанси недержавних підприємств і установ, фінанси громадян, фінанси спільних підприємств, фінанси закордонних юридичних і фізичних осіб та ін.

В свою чергу, кожен із наведених елементів охоплює певний комплекс фінансових операцій. Зокрема, до складу державних фінансів входять державний бюджет, фінанси державних цільових фондів, державний кредит, фінанси державних підприємств і установ та ін. Взаємодія між елементами фінансової системи здійснюється з використанням різних інструментів, таких як податки, збори, відрахування, інвестиції, кредити, дотації, субвенції, ціни і тарифи, квоти, ліцензії, емісія грошових коштів, цінних паперів, продаж активів, формування і використання страхових фондів та ін. Така взаємодія відбувається в межах певного фінансово-кредитного механізму.

Фінансово-кредитний механізм – це сукупність способів, форм та інструментів, які використовуються в процесі проведення фінансових операцій. Такий механізм передбачає використання певних форм і методів фінансової діяльності, які регламентуються законодавством та рішеннями державних органів управління. До них, зокрема, належать встановлені законодавством форми і способи підприємницької діяльності, емісії цінних паперів, прямого і непрямого оподаткування, форми

¹ Аверкина М. Ф., Брень М. П. Фінансова система як система формування та використання фондів грошових коштів. *Економічні читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річному ювілею професора Віктора Йосиповича Шияна*, 19 лютого 2021 р. С.415-417.

проведення інвестиційної діяльності, умови та методи кредитування суб'єктів господарської діяльності та ін¹.

Список рекомендованої літератури

1. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

2. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.

3. Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019 392 с.

4. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

5. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

6. Фінанси, гроші та кредит : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Б. Тимохова. Київ : Кондор, 2019. 592 с.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягають особливості фінансів як економічної та юридичної категорії?
2. Розкрийте складові фінансової системи України.
3. В чому особливість державного бюджету?
4. Яка мета створення державного бюджету?
5. Надайте поняття фінансово-кредитного механізму.

¹ Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С 28.

Завдання для тестового контролю

1. Оберіть правильне визначення фінансовій системі України.

- а) це процес управління фінансовою діяльністю держави різними інститутами;
- б) це сукупність фінансових ланок (інститутів), об'єднаних за ознакою спільності форм і методів організації, розподілу і використання фондів коштів та за ознакою їх правового регулювання;
- в) це централізовані та децентралізовані накопичення.

2. Що таке державний бюджет?

- а) це децентралізований фонд коштів, що перебуває у розпорядженні інститутів фінансового управління;
- б) це централізований фонд коштів;
- в) це найбільший централізований фонд коштів, що перебуває у розпорядженні уряду, який виконує державну політику.

3. Фінансово-кредитний механізм використовується для:

- а) проведення фінансових операцій;
- б) створення державних органів;
- в) ухвалення законів.

4. Фінансово-кредитний механізм передбачає:

- а) використання певних форм і методів фінансової діяльності, які регламентуються законодавством та рішеннями державних органів управління;
- б) використання специфічних форм і методів фінансової діяльності, які регламентуються виключно на підставі рішення суб'єктів господарювання;
- в) всі варіанти.

5. Фінанси України – це:

- а) система економічних відносин, пов'язаних із планомірним утворенням і розподілом публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів, необхідних для функціонування держави і органів

місцевого самоврядування та інших утворень, визнаних державою необхідними;

б) система правових відносин, пов'язаних з прийняттям відповідних нормативних актів;

в) система відносин між державними органами.

ГЛАВА 3. ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ НОРМИ ТА ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

1. *Поняття, види та структура фінансово-правових норм*
2. *Фінансові правовідносини: зміст і особливості*
3. *Нормативно-правове регулювання фінансових правовідносин*
4. *Органи влади, що здійснюють реалізацію фінансової діяльності*

1. Поняття, види та структура фінансово-правових норм

Фінансово-правова норма – це встановлене державою та забезпечене її примусовою силою загальнообов'язкове правило поведінки суб'єктів суспільних відносин, що виникає і розвивається в процесі мобілізації, розподілу і витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів, яке встановлює права та обов'язки їх учасників і має імперативний характер.

Норми фінансового права, як і будь-якої іншої галузі права, це загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів суспільних відносин, що встановлені державою та забезпечені її примусовою силою, тому їм властиві загальні риси правової норми, а саме: вони є правилом поведінки суб'єктів, владним приписом держави та мають регулятивний, формально визначений і загальнообов'язковий характер. Але при цьому вони мають й особливості, притаманні виключно цій галузі права, обумовлені специфікою предмета правового регулювання: їх змістом є правила поведінки учасників особливого виду суспільних зв'язків саме у процесі фінансової діяльності держави¹.

Ці правила виявляються в наданні суб'єктам таких відносин суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, здійснення яких забезпечує планомірну мобілізацію, розподіл та витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів фінансових ресурсів відповідно до потреб і інтересів держави та суспільства. Саме те, що фінансово-правові

¹ Гетманець О. П. Завдання науки фінансового права в умовах розвитку господарських відносин в Україні. *Форум права*. 2020. № 1 (60). С. 6-12.

норми регулюють відносини в галузі фінансової діяльності держави і виступають засобом реалізації публічних інтересів, надає їм імперативного характеру. Такі норми вміщують державне веління щодо поведінки посадових осіб органів держави, підприємств й організацій, а також окремих громадян з приводу створення відповідних грошових фондів, розподілу й перерозподілу коштів, що містяться в них, а також їх належного і доцільного використання¹.

Імперативний характер фінансово-правових норм означає, що:

1) в таких нормах містяться категоричні приписи (дозволи, заборони та ін.) щодо виконання відповідних дій у сфері фінансів, які обумовлені, перш за все, імперативним методом правового регулювання фінансових відносин;

2) категорична форма припису виключає зміну умов та обставин, що містяться в фінансово-правових нормах, самими учасниками відносин, тобто виключає можливість зміни положень норм за волевиявленням будь-якої зі сторін;

3) імперативність таких норм поширюється не тільки на суб'єктів, які повинні слідувати їм, але й на суб'єктів, які видають такі приписи. Державні органи, уповноважені видавати такі приписи, теж пов'язані вимогами фінансово-правових норм;

4) такий імператив передбачає додержання моделі поведінки, яка закріплена нормою, незалежно від згоди учасників цих відносин. Причому порушення приписів, що містяться в фінансово-правовій нормі, є порушенням фінансової дисципліни та тягне за собою відповідні санкції².

Імперативність фінансово-правових норм проявляється у зобов'язуючих, забороняючих і в уповноважуючих нормах.

Зобов'язуючі фінансово-правові норми вимагають від учасників відносин здійснення відповідних дій у напрямках мобілізації, розподілу або витрат фінансових ресурсів (наприклад, зобов'язують відповідних

¹ Дамірчиев М. І. Правова природа фінансової діяльності: монографія. Харків: Право, 2014. С. 78.

² Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 84.

суб'єктів сплачувати податки, здійснювати податкову звітність). Такі норми містяться у всіх нормативних актах, що регулюють здійснення фінансової діяльності.

Забороняючі фінансово-правові норми вимагають учасників відносин стримуватися від відповідних дій з метою дотримання фінансової дисципліни (наприклад, заборонено здійснювати суб'єктами валютні операції без придбання ліцензій Національного банку України).

Уповноважуючі фінансово-правові норми надають можливість учасників відносин на здійснення відповідних позитивних дій, але у чітко передбачених нормою межах. При застосуванні таких норм певні права сполучаються з імперативністю велінь, коли встановлюються суворі межі здійснення таких прав, наприклад, бюджетна установа має право використовувати надані кошти із бюджету, але у чіткій відповідності з бюджетним призначенням та кошторисом; кредитна установа наділена правом надавати кредити, але за умов, закріплених у законодавстві. Тобто уповноважений орган повинен приймати найбільш доцільне рішення відповідно до законодавства і конкретних умов, але у межах, які чітко визначені й закріплені такою нормою¹.

Фінансово-правова норма – це встановлене правило поведінки учасників фінансових відносин, що охороняється державою, визначене в їхніх правах та обов'язках, що виникають у процесі мобілізації, розподілу та використання державних грошових фондів.

Залежно від змісту фінансово-правові норми розподіляються на:

1) матеріальні, такі, що закріплюють види й обсяг доходів і видатків відповідних фондів. Такі норми визначають матеріальний зміст юридичних прав та обов'язків учасників фінансових правовідносин;

2) процесуальні, такі, що закріплюють порядок (процедуру) дій у напрямках мобілізації, розподілу та витрачання фондів коштів. Фінансове право, на відміну від інших галузей права, поєднує у собі матеріальні й процесуальні норми².

¹ Дамірчиев М. І. Правова природа фінансової діяльності: монографія. Харків: Право, 2014. С. 69-73.

² Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. С. 33-36.

Внутрішня будова, тобто *структура* фінансово-правової норми така ж, як і в інших норм права, але в її складових частинах визначаються особливості фінансових відносин, які нею регулюються.

Гіпотеза фінансово-правової норми вказує умови, за наявності яких діє норма та у суб'єктів виникають передбачені нормою права і обов'язки у сфері фінансів. Вона встановлює типові фактичні обставини, з якими пов'язується виникнення правовідносин. Причому ці обставини чітко і конкретно виражаються нормою. Виходячи з цього, гіпотеза фінансово-правової норми має безумовно визначений характер.

Диспозиція розкриває зміст правила поведінки, вказує, якою саме має бути поведінка учасників відносин при наявності передбачених гіпотезою фактичних обставин, вимагає відповідної поведінки сторін фінансових відносин та не допускає відхилення від неї.

Санкція фінансово-правової норми передбачає наслідки за невиконання чи неналежне виконання приписів норми, визначає вид та міру юридичної (адміністративної, кримінальної, фінансово-правової тощо) відповідальності порушникам¹.

Фінансово-правові санкції мають певні особливості, а саме:

- 1) мають, як правило, грошовий характер та застосовуються у вигляді штрафу, пені, примусового списання коштів, припинення фінансування тощо;
- 2) поширюються на всіх учасників фінансових правовідносин;
- 3) поєднують правовідновлювальні й карні (штрафні) елементи, тобто здійснюється не лише покарання винної особи, але й забезпечується належне виконання її фінансового обов'язку;
- 4) пов'язані з фінансово-правовою відповідальністю.

2. Фінансові правовідносини: зміст і особливості

Фінансові правовідносини – це урегульовані нормами фінансового права економічні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу і використання централізованих

¹ Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. С. 70.

і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, і мають державно-владний і майновий характер.

Держава, здійснюючи фінансову діяльність, регулює процеси, пов'язані з розподілом і перерозподілом сукупного суспільного продукту і національного доходу, впливає на процеси нагромадження капіталу. Такі відносини для держави мають першорядне значення, оскільки з матеріальної точки зору забезпечують можливість виконання її завдань і функцій. Тому за допомогою норм права вона прагне організувати і врегулювати такі суспільні зв'язки належним чином, надає їм відповідної форми і змісту, в результаті чого такі відносини стають фінансово-правовими.

Фінансові правовідносини є юридичною формою вираження й закріплення фінансових (економічних) відносин, що можуть існувати лише в правовій формі. Поза правовідносинами фінансова діяльність нездійсненна, оскільки тільки при закріпленні і взаємозалежних юридичних правах і обов'язках суб'єктів, реалізація яких забезпечується можливістю державного примусу, можуть бути створені відповідні фонди фінансових ресурсів, а також здійснені розподіл і належне використання фінансових ресурсів відповідно до намічених цілей, планів і програм¹.

Фінансовим правовідносинам, як і будь-яким правовідносинам, притаманні загальні **ознаки**: вони виникають на основі норм фінансового права, які закріплюють ту модель поведінки для сторін правовідносин, що буде згодом реалізована у фінансових правовідносинах; характеризуються наявністю у сторін суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Фінансово-правова норма точно окреслює те коло суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, якими наділені суб'єкти правовідносин. При цьому їх вимоги визначають позитивну поведінку суб'єктів, якої вони можуть і повинні додержуватися, реалізуючи свої права й обов'язки; являють собою суспільний зв'язок конкретних осіб, тобто учасники фінансових правовідносин завжди визначені конкретно. Ця ознака дозволяє чітко окреслити межу між фінансово-правовою

¹ Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 66.

нормою, у якій зазначені особи, здатні бути учасниками фінансових правовідносин, і фінансовим правовідношенням, у якому беруть участь конкретні суб'єкти; здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків забезпечене можливістю державного примусу. Це положення обумовлене насамперед державними інтересами й інтересами громадянського суспільства, що реалізуються у фінансових правовідносинах¹.

Проте фінансові правовідносини мають особливості, обумовлені специфікою предмету і методу фінансового права, а саме:

1) фінансові правовідносини являють собою юридичну форму вираження та закріплення фінансових відносин, які, в свою чергу, є формою відповідних економічних відносин. Виходячи з цього, визначення сутності таких суспільних зв'язків поєднано з обов'язковим розглядом фінансових(економічних) відносин;

2) причиною, підставою виникнення, зміни і припинення фінансових правовідносин є фінансова діяльність держави, яка являє собою планомірний процес мобілізації, розподілу і витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою виконання завдань і функцій державою;

3) фінансові правовідносини мають майновий (грошовий) характер. Усі фінансові правовідносини виникають і розвиваються саме при формуванні, розподілі і витрачанні коштів, необхідних для реалізації завдань як соціально-економічного розвитку, так і забезпечення безпеки й обороноздатності країни та ін. Майновий характер фінансових правовідносин означає реальний, відповідним чином організований рух грошових коштів, результатом якого стає створення й використання фондів коштів;

4) однією зі сторін фінансових правовідносин завжди виступає держава в особі уповноваженого державного органу (органу місцевого самоврядування). Саме держава, здійснюючи фінансову діяльність, зацікавлена в ефективності і раціональності процесів мобілізації, розподілу, використання фінансових ресурсів і тому для задоволення потреб публічного характеру вона наділяє свої органи владними

¹ Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 15-17.

повноваженнями, у результаті чого фінансові правовідносини реалізуються за принципом «команда-виконання»: державні органи видають розпорядження, що є обов'язковими для виконання іншими учасниками цих правовідносин. Крім того, держава визначає коло, а також права й обов'язки (правовий статус) суб'єктів фінансових правовідносин. Виходячи з цього, фінансові правовідносини мають державно-владний характер, і тому в них не буває рівності сторін. Наявність уповноваженого державою органу як обов'язкового учасника таких відносин обумовлюється самою сутністю фінансової діяльності держави та імперативним методом правового регулювання, що притаманний фінансовому праву. Визначення фінансових правовідносин як таких, що мають майновий і державно-владний характер, дозволяє охарактеризувати їх як владно-майнові та дає змогу відмежувати ці суспільні зв'язки від цивільних правовідносин, які є грошовими, і адміністративних правовідносин, які теж бувають владно-майновими;

5) фінансові правовідносини виникають, змінюються і припиняються завжди на підставі закону (фінансово-правового акту), а не за волевиявленням сторін. Держава, з огляду на важливість цих відносин, регулює їх шляхом видання саме закону – акту, що має вищу юридичну чинність. Відповідно і їх зміна або припинення повинні здійснюватися тільки таким актом. Так, ч. 2 ст. 92 Конституції України визначає, що виключно законами України встановлюються: Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи тощо. Виходячи з цього, виникнення і розвиток фінансових правовідносин передбачається прямо і безпосередньо фінансово-правовими нормами (а саме законами), вони не можуть виникати і розвиватися за власним розсудом сторін, на підставі договорів¹.

¹ Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. С. 34-36.

Держава для її безперервного функціонування повинна постійно керувати фінансовою діяльністю, мобілізувати, розподіляти і використовувати кошти, які є частиною національного доходу країни.

Держава у фінансових правовідносинах виступає як владний суб'єкт, що за допомогою законодавства розпоряджається майном. Такі відносини мають владно-майновий характер. Держава також формує систему державних органів в сфері фінансової діяльності, забезпечує можливість нормальної фінансової діяльності підприємств різної форми власності. Такі відносини мають організаційний характер. На основі організаційних фінансово-правових відносин виникають майнові. Наприклад, держава встановлює види і порядок внесення обов'язкових платежів, нормує видатки тощо¹.

На цій основі конкретні фінансові відносини, які за *матеріальним змістом класифікуються* на: бюджетні з приводу обов'язкових виплат підприємств в бюджет; податкові; страхування; державного кредиту; банківського кредитування і розрахунків; оперативного регулювання грошового обігу і валютних операцій; видатків державного бюджету.

Ретельна регламентація фінансових відносин за допомогою правових норм сприяє розширенню і зміцненню фінансової бази держави, впливає на рентабельність роботи підприємств і організацій, проведенню соціальних заходів.

Фінансові правовідносини – врегульовані нормами фінансового праваекономічні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, і мають державно-владний і майновий характер².

Фінансові правовідносини, як і будь-які інші правовідносини, мають свою **структуру**, елементами якої є:

- 1) суб'єкти правовідносин;
- 2) об'єкт правовідносин;

¹ Петровська І. І. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 149 с. *Наукова бібліотека Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=6147>

² Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. С. 34-36.

3) юридичний і фактичний зміст¹.

Отже, правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормою права, завжди є єдністю форми і змісту. У процесі правового регулювання норма права може надати наявним суспільним відносинам, які не вимагали раніше правового оформлення, правової форми. Норма встановлює обов'язковість визначених дій, необхідних у процесі певного виду діяльності, надає форми правовідносин суспільним відносинам. У зв'язку із розширенням сфери правового регулювання у сучасному суспільстві суспільні відносини можуть бути лише у вигляді правовідносин.

У фінансових правовідносинах, як і в інших, наявна єдність матеріального змісту і юридичної форми. Оскільки правовідносини є формою суспільних відносин, урегульованих нормами права, останні можуть впливати на поведінку людей через невіддільність правових і фактичних відносин.

Правова форма реальних фінансових відносин визначається не тільки їх змістом, а й необхідністю держави у забезпеченні матеріальних умов життя суспільства, які встановлюються для конкретного виду відносин у тій чи іншій формі.

3. Нормативно-правове регулювання фінансових правовідносин

Ефективність реалізації фінансової політики держави залежить від її законодавчої регламентації та правового регулювання фінансової діяльності в країні. Суспільні відносини у фінансовій сфері, які пов'язані із формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регулюються фінансовим правом, яке у розумінні науковців є структурною складовою національного права та складається із правових норм щодо мобілізації грошових ресурсів держави, їх розподілу, використання, а також встановлення контролю й відповідальності за невиконання або порушення регламентованих нормативно-правових положень

¹ Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 16.

Нормативно-правові акти, які регулюють відносини у фінансовій сфері називаються **джерелами фінансового права**.

Ключову роль у правовому регулюванні фінансової діяльності держави відіграє **Конституція України**, яка визначає основоположні принципи та вихідні положення нормативної регламентації фінансових відносин й, водночас, є базою для фінансового законодавства.

Не менш важливими є наступні **кодекси й закони України**: Бюджетний Кодекс України; Податковий кодекс України; Закон України «Про державний бюджет України на 2022 рік»; Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»; Закон України «Про публічні закупівлі».

Бюджетний кодекс України був прийнятий 8 липня 2010 року та набрав чинності 1 січня 2011 р. До нього було внесено ряд змін і на сьогодні він має зміст, який визначає бюджетну систему України та основи бюджетного процесу, державний та місцеві бюджети, міжбюджетні відносини, контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Податковий кодекс України був прийнятий 2 грудня 2010 р., проте набрав чинності з 1 січня 2011 року, за винятком окремих положень. Після набуття чинності до Податкового кодексу було внесено багато змін та доповнень і наразі він має структуру, яка містить норми щодо видів податків, особливостей податкових відносин, податкових режимів, податкової звітності тощо.

Значне місце серед джерел фінансового права посідають **Укази Президента України з фінансових питань**. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, йому надані широкі повноваження, тому акти, які видаються ним, є загальнообов'язковими на всій території України. Акти Президента України (укази і розпорядження) повинні відповідати Конституції України і законам. Президент України має конституційне право: 1) накладати вето на прийняті Верховною Радою України закони із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; 2) скасовувати дію актів Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України за статтею 113 Конституції України визначається як вищий орган у системі органів виконавчої влади, який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України. **Акти Кабінету Міністрів України** є правоутворюючими у сфері фінансових відносин. Актами Кабінету Міністрів України є постанови і розпорядження, які обов'язкові для виконання (ст. 117 Конституції України). *Постанови*, як правило, – нормативно-правові акти, вони відображують повноваження Кабінету Міністрів України в галузі фінансової сфери. *Розпорядження* – це нормативні акти, що мають оперативний характер. Конституція поклала на Кабінет Міністрів України обов'язок розроблення проекту бюджету і закону про державний бюджет. Під час складання проекту Кабінет Міністрів видає акти, які визначають порядок підготовки проекту бюджету, проекту Бюджетної резолюції Верховної Ради України.

Крім того, до фінансового законодавства включаються також **підзаконні акти**, а саме: накази й інструкції міністерств, відомств та органів місцевого самоврядування, які закріплюють високий рівень нормативно-правового регулювання у фінансовій сфері.

Для цих актів характерно те, що вони приймаються органами, що наділяються спеціальною компетенцією; вони повинні повністю відповідати Конституції України, законам і указам Президента та вмішувати конкретні приписи юридичним і фізичним особам в галузі фінансів.

4. Органи влади, що здійснюють реалізацію фінансової діяльності

У реалізації фінансової діяльності беруть участь органи всіх трьох гілок влади, а також органи місцевого самоврядування. До органів, які володіють загальною фінансовою компетенцією, відносяться на вищому рівні Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України.

Верховна Рада України, яка віднесена до державного органу загальної фінансової компетенції, визначає головні орієнтири розвитку всієї фінансової системи країни шляхом прийняття та затвердження законів.

Як орган загальної компетенції, Президент України здійснює керівництво фінансовою діяльністю, зокрема, шляхом підписання законів з правом застосування процедури вето. Також зауважимо, що значними повноваженнями у сфері фінансової діяльності наділений Кабінет Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади держави. Зокрема, уряд забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики тощо.

До повноважень **Верховної Ради України** згідно зі ст. 85 Конституції України належать: затвердження Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням.

Одним із головних завдань Парламенту є прийняття законів, в тому числі у сфері фінансів – зокрема, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України, виключно законами України встановлюються: державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Також Верховна Рада України призначає посадових осіб державних органів, що мають компетенцію у сфері фінансової діяльності. Зокрема, виключною компетенцією Парламенту є призначення та звільнення з посади Голови та членів Рахункової палати України, Голови НБУ та половини складу Ради НБУ. Верховна Рада відповідно до ст. 9 Конституції надає згоду на обов'язковість чинних міжнародних договорів, які після ратифікації стають частиною національного законодавства. Верховна Рада України згідно зі ст. 91 Конституції України для реалізації своїх повноважень видає постанови. Стаття 109 Бюджетного кодексу України, а також Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» конкретизують повноваження парламенту у сфері бюджетних та інших фінансових відносин.

Президент України є главою держави та гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина відповідно до ст. 102 Конституції України. Згідно зі ст. 106 Конституції України Президент забезпечує національну безпеку, зокрема фінансову і економічну, держави; звертається із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, не винятком є питання фінансової та економічної сфери; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; призначає половину складу Ради НБУ та пропонує на затвердження Верховною Радою України кандидатуру на посаду Голови НБУ; підписує закони, прийняті Верховною Радою України, а також має право вето щодо них.

Основним фінансовим законом України є Закон про Державний бюджет на поточний рік. У відповідності до ст. 39 Бюджетного кодексу України протягом трьох днів з дня прийняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників такого закону, змінених порівняно з проектом закону про Державний бюджет України, поданим Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України на розгляд у першому читанні.

Свої повноваження Президент реалізовує шляхом прийняття указів, дія яких спрямована на регулювання фінансових відносин.

Згідно зі ст. 116 Конституції *Кабінет Міністрів України* забезпечує державний суверенітет та економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави у фінансовій сфері; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Відповідно до ст. 33 Бюджетного кодексу України Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. Уряд України відповідно ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України, обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик, державних грошово-речових лотерей, організовує державне страхування, забезпечує проведення державної політики цін, здійснює державне регулювання ціноутворення, є гарантом щодо позик. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання¹.

Міністерство фінансів України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як щодо державного бюджету, так і місцевих бюджетів, якщо інше не передбачено законодавством України.

Міністерство фінансів України в межах своїх повноважень забезпечує реалізацію єдиної державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, координує та спрямовує діяльність органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, визначає основні організаційно-методичні засади та дає оцінку функціонуванню систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, якщо інше не передбачено законодавством.

До повноважень **Державної казначейської служби України** з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

¹ Будинкевич Ю. А. Нормативно-правове регулювання фінансової діяльності органів загальної компетенції. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», 24 листопада 2017 р./ Університет державної фіскальної служби України, Навчально-науковий інститут права Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 588 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2129/1/1953_IR.pdf#page=256

1) веденням бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складанням та поданням фінансової і бюджетної звітності;

2) бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету;

3) відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету;

4) відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

5) відповідністю платежів взятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням.

Державна казначейська служба України в межах своїх повноважень забезпечує організацію та координацію діяльності головних бухгалтерів бюджетних установ та контроль за виконанням ними своїх повноважень шляхом оцінки їх діяльності.

Список рекомендованої літератури

1. Конституція України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> 3.

2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> 4.

3. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

4. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

5. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.

6. Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 392 с.

7. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

8. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення та ознаки фінансово-правових норм.
2. Яка існує класифікація фінансово-правових норм?
3. Розкрийте структуру фінансово-правових норм.
4. Визначте зміст і особливості фінансових правовідносин.
5. Назвіть структуру фінансових правовідносин.
6. Які існують види фінансових правовідносин?
7. Розкрийте підстави виникнення, зміни та припинення фінансових правовідносин.
8. В чому полягає особливість нормативно-правового регулювання фінансових правовідносин.
9. Визначте перелік органів влади, що здійснюють реалізацію фінансової діяльності та їх компетенцію.

Завдання для тестового контролю

1. Як називається загальнообов'язкове правило поведінки суб'єктів суспільних відносин, що виникають і розвиваються в процесі мобілізації, розподілу і витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів, яке встановлює права та обов'язки їх учасників і має імперативний характер?

- а) фінансовий контроль;
- б) фінансові правовідносини;
- в) фінансово-правова норма.

2. Який вид фінансово-правових норм закріплює види й обсяг доходів і видатків відповідних фондів?

- а) процесуальні;
- б) контролючі;
- в) матеріальні.

3. Який вид фінансово-правових норм закріплює порядок (процедуру) дій у напрямках мобілізації, розподілу та витрачання фондів коштів?

- а) процесуальні;
- б) контролючі;
- в) матеріальні.

4. Що таке фінансові правовідносини?

а) це урегульовані нормами фінансового права економічні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, і мають державновладний і майновий характер;

б) це урегульовані нормами фінансового права правовідносини, що виникають між суб'єктами з метою формування фондів фінансових ресурсів;

в) це правовідносини, які виникають між сторонами фінансового управління та спрямовані на виконання Державного бюджету.

5. До органів, які володіють загальною фінансовою компетенцією на вищому рівні, відносяться:

- а) Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України;
- б) Верховна Рада України, Президент України;
- в) Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України.

ГЛАВА 4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

- 1. Поняття, об'єкт та предмет фінансового контролю.*
- 2. Особливості та завдання фінансового контролю.*
- 3. Класифікація фінансового контролю.*
- 4. Методи фінансового контролю.*
- 5. Організація та органи фінансового контролю.*
- 6. Незалежний фінансовий контроль.*

1. Поняття, об'єкт та предмет фінансового контролю

На всіх стадіях фінансової діяльності, а саме під час формування розподілу й використання публічних фондів коштів здійснюється фінансовий контроль. Удосконалення фінансової діяльності в період переходу доринкових відносин тягне за собою значне посилення фінансового контролю.

Фінансовий контроль є важливою функцією держави, що забезпечує умови нормального функціонування фінансової системи. Контроль є також важливою складовою фінансової діяльності держави, оскільки формування, розподіл та використання грошових ресурсів країни не може проводитись безконтрольно¹.

В умовах переходу до ринкових відносин фінансовий контроль спрямований на забезпечення динамічного розвитку суспільного і приватного виробництва. Він охоплює виробничу і не виробничу сфери, націлений на підвищення економічного стимулювання, раціональне і бережне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів і природних багатств, скорочення не виробничих витрат, припинення марнотратства, безгосподарності.

Фінансовий контроль – це цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, спрямована на додержання

¹ Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В.Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. С. 67-68.

законності, фінансової дисципліни і раціональності у забезпеченні реалізації фінансової діяльності держави, тобто мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин¹.

Об'єктом фінансового контролю виступає фінансова діяльність суб'єктів господарювання, бюджетних установ та організацій, фінансово-кредитних інститутів тощо, які здійснюють фінансову діяльність.

Предметом контролю є фінансові операції, пов'язані зі створенням та використанням фондів коштів.

Отже, *фінансовий контроль* – одна з форм контролю з боку держави та інших уповноважених законодавством органів за законністю і обґрунтованістю виконання фінансових операцій з визначення результатів господарської та управлінської діяльності, створення та використання фондів фінансових ресурсів на цілі економічного і соціального розвитку держави.

2. Особливості та завдання фінансового контролю

Фінансовий контроль – це самостійний контроль, тому на відміну від інших видів контролю (екологічного, санітарного, адміністративно-го) він має місце у всіх сферах суспільного відтворення і супроводжує весь процес руху грошових фондів, включаючи і стадію обмірковування фінансових результатів.

Специфіка фінансового контролю полягає в тому, що при його проведенні використовуються вартісні категорії та показники, які визначаютькінцевий результат господарського процесу².

До числа загальних функцій управління належить планування, регулювання, керівництво, організація, координація і контроль. Однією з найважливіших функцій державного управління є контрольна

¹ Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 74-75.

² Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 18-19.

діяльність, зокрема, фінансовий контроль. При розгляді співвідношення фінансового контролю і державного управління, стає ясным, що фінансовий контроль є засобом досягнення конкретного завдання, що стоїть перед державою, – установлення правопорядку і законності.

Для фінансового контролю характерні **риски**, що взагалі притаманні контрольній діяльності, а саме: оперативність; цілеспрямованість; безпосередність; обґрунтованість; дієвість¹.

Слід зазначити, що фінансам як економічній категорії, крім розподільної і регулюючої, притаманна також контрольна функція. Вона виявляється як при контролі розподілу валового внутрішнього продукту, так і при витрачанні публічних грошових фондів відповідно до їх цільового призначення. Усе це свідчить про те, що контрольна функція фінансів є об'єктивною основою фінансового контролю.

У сучасних непростих умовах становлення ринкової економіки контрольна функція фінансів набуває особливої актуальності. Це пов'язано з певною специфікою цієї діяльності, що дозволяє активно впливати на економічні процеси. Ефективний фінансовий контроль сприяє прискоренню економічного і соціального розвитку країни, раціональній організації використання всіх наявних ресурсів, забезпеченню збереження загальнодержавної і муніципальної власності. Говорячи про особливості фінансового контролю, слід зазначити, що нині відбувається його ускладнення, усе чіткіше виявляється його багатоаспектність, оскільки сфера контрольної діяльності усе більше розширюється, охоплюючи недержавні підприємства, громадян, що займаються підприємницькою діяльністю. Фінансовий контроль стає усе більш різноманітним і багатоплановим. Деякі контролюючі органи були скасовані, виникли нові органи, тому систему органів фінансового контролю ще не можна визнати сформованою остаточно².

Сутність фінансового контролю розкривається в основних завданнях, поставлених перед ним, а саме:

¹ Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 75.

² Вдовічен В. А. Фінансове право як компроміс публічного та приватного інтересу в соціумі. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 85-89. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2014_6.2_17.pdf

а) перевірка своєчасності і повноти виконання контрольованими суб'єктами фінансових зобов'язань перед державою й органами місцевого самоврядування;

б) перевірка виконання органами державної влади і місцевого самоврядування покладених на них функцій по формуванню, розподілу і використанню грошових фондів;

в) перевірка дотримання правильності здійснення фінансових операцій, схоронності коштів і матеріальних засобів;

г) перевірка правильності й ефективності використання публічних грошових фондів;

ґ) виявлення й усунення порушень фінансової дисципліни;

д) попередження порушень законності у сфері фінансової діяльності, забезпечення відшкодування матеріального збитку, виявлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності;

є) виявлення внутрішніх резервів виробництва – підвищення його ефективності, найбільш ощадливого використання матеріальних і грошових ресурсів¹.

Реалізація перерахованих завдань фінансового контролю є необхідною умовою забезпечення правопорядку і законності в процесі здійснення фінансової діяльності.

Однією зі сторін правопорядку у сфері фінансів є фінансова дисципліна.

Фінансова дисципліна – це дотримання закріплених нормами права розпоряджень, що регулюють порядок формування, розподілу і використання публічних грошових фондів. Необхідно підкреслити, що вимоги фінансової дисципліни обов'язкові не тільки для підприємств усіх форм власності і громадян, але і для органів державної влади і місцевого самоврядування.

Однак варто враховувати, що об'єкт фінансового контролю не обмежується перевіркою тільки грошових фондів. Насправді він містить у собі і матеріальні, природні, трудові й інші ресурси держави, тому що їх використання здійснюється в грошовій формі або опосередковано

¹ Гетманець О. П. Завдання науки фінансового права в умовах розвитку господарських відносин в Україні. *Форум права*. 2020. № 1 (60). С. 6-12.

нею. Іншими словами, фінансовий контроль поширюється не лише на безпосередньо фінансові, але і на пов'язані з ними господарські відносини. Безпосереднім предметом фінансового контролю виступають первинні документи, що містять відомості про фінансово-господарську діяльність контролюваного суб'єкта¹.

Правове регулювання фінансового контролю здійснюється нормами фінансового права.

Під фінансовим контролем слід розуміти особливу сферу державного контролю, що являє собою діяльність фінансових органів по виявленню порушень законності, фінансової дисципліни і доцільності при формуванні, розподілі і використанні державних і муніципальних грошових фондів.

3. Класифікація фінансового контролю

Здійснення фінансового контролю входить у компетенцію широкого кола контролюючих органів. У теорії фінансового права склалися різні критерії, різні підстави класифікації фінансового контролю. Як правило, за основу виділення конкретних його видів беруться: суб'єктний склад контролюючих органів, специфіка об'єкта фінансового контролю, час його проведення.

Залежно від характеру взаємовідносин і суб'єкта контролю фінансовий контроль можна поділити на *внутрішній і зовнішній*.

Внутрішній фінансовий контроль – це самоконтроль, який здійснюють організації, підприємства, установи як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу. Він є складовою управління організацією і тому провадиться на її розсуд на основі рішень даної організації. Зокрема, внутрішнім контролем можна назвати внутрішній аудит.

Зовнішній контроль здійснюється стороннім органом, уповноваженим на проведення компетентних дій у сфері перевірки стану

¹ Дем'янишин В., Лободіна З. Розвиток фінансового механізму в умовах реформування фінансової системи України. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2020. Вип. 43. С. 59-81.

додержання фінансової дисципліни окремими учасниками фінансових відносин. У його проведенні беруть участь як органи загальної компетенції, так і спеціальної у сфері фінансових відносин¹.

1. *Фінансовий контроль можна класифікувати залежно від часу проведення на:* а) попередній; б) поточний (оперативний); в) наступний.

Попередній фінансовий контроль передує здійсненню фінансово-господарських операцій. Він здійснюється на стадії складання, розгляду і затвердження проектів бюджетів, кошторисів, планів, договорів. Основна мета даного виду контролю – попередження порушень фінансового законодавства, при цьому діяльність органів фінансового контролю спрямована на своєчасне попередження незаконного і нерационального використання коштів. Належне використання попереднього фінансового контролю дозволяє досягти максимально позитивного ефекту, уникнути порушень фінансової дисципліни.

Поточний фінансовий контроль проводиться в короткі відрізки часу, безпосередньо в процесі здійснення господарських і фінансових операцій. Такий контроль можна назвати ще оперативним у силу його гнучкості і своєчасності, найчастіше він здійснюється повсякденно, будучи постійним. Широке використання розглянутого виду контролю дозволяє знайти помилки і зловживання, допущені як на стадії попереднього контролю, так і безпосередньо в ході здійснення фінансово-господарської операції. Слід зазначити, що, як правило, попередній і поточний контроль не мають репресивного характеру.

Наступний фінансовий контроль здійснюється по завершенню конкретної фінансово-господарської операції чи по закінченню певного звітного періоду (наприклад, фінансового року). Даний контроль, можна характеризувати як своєрідний останній «рубіж», перешкоду на шляху порушень. Він дозволяє знайти недогляди, допущені в ході попереднього і поточного контролю і, як правило, характеризується поглибленим і всеосяжним підходом до вивчення фінансово-господарської діяльності контрольованого суб'єкта, комплексним характером.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

До основних напрямків подальшого контролю можна віднести: аналіз виконання планів і бюджетів; перевірку кошторисів, звітів і балансів; вивчення на предмет законності рішень органів управління суб'єкта, що перевіряється; виявлення випадків несхоронності майна; визначення шляхів попередження порушень фінансової дисципліни і заходів для їх усунення.

2. *Залежно від суб'єкта, що здійснює контроль, фінансовий контроль поділяється на контроль:* а) державний; б) муніципальний; в) громадський; г) аудиторський.

Державний фінансовий контроль здійснюють органи держави, наділені компетенцією, уповноважені на провадження контрольних дій. Його проводять органи:

- загальної компетенції – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України;
- спеціальної компетенції – спеціально створені для фінансового контролю (податкові органи, Рахункова палата, Контрольно-ревізійне управління, Державне казначейство).

Як у державному, так і в муніципальному фінансовому контролі можна також виділити (залежно від галузі дії) надвідомчий (міжвідомчий) і внутрішньовідомчий контроль.

Муніципальний фінансовий контроль здійснюється органами місцевого самоврядування. Сфера його застосування досить широка (від затвердження місцевого бюджету, його виконання і затвердження звіту про його виконання до конкретних питань дотримання фінансової дисципліни, що входять у компетенцію органів місцевого самоврядування).

Громадський фінансовий контроль являє собою незалежний фінансовий контроль, що здійснюється представниками громадськості на добровільній і безоплатній основі.

Аудиторський фінансовий контроль є незалежним професійним фінансовим контролем, що здійснюється аудиторами (фізичними особами) і аудиторськими фірмами.

3. *Залежно від сфери фінансової діяльності контроль класифікується на:* а) бюджетний; б) податковий; в) валютний; г) банківський; д) страховий.

Перераховані конкретні види фінансового контролю в даному випадку фактично ставляться у залежність від тієї сфери фінансового права, в якій безпосередньо здійснюється фінансовий контроль, тобто від підгалузей та інститутів особливої частини фінансового права.

4. *Залежно від джерела інформації контроль поділяється на:* а) фактичний; б) документальний.

Фактичний фінансовий контроль складається з вивчення реального стану об'єкта, що перевіряється, його огляду й обмірювання в натурі, установлення дійсної наявності грошових і матеріальних ресурсів, аналізу отриманої інформації і документів на предмет їх відповідності.

Документальний фінансовий контроль являє собою перевірку і аналіз первинних документів (у тому числі і технічних носіїв інформації), що містять відомості про рух коштів (бухгалтерських і статистичних звітів, кошторисів тощо).

Фактичний і документальний контроль існують не відокремлено, а доповнюють один одного. Так, при наявності належного підґрунтя документальна ревізія може бути доповнена фактичною перевіркою (проведенням контрольного обмірювання, зняттям залишків матеріальних цінностей тощо).

5. *Залежно від періодичності (частоти) проведення фінансовий контроль поділяється на:* а) постійний (ще його можна визначити як повсякденний); б) систематичний; в) епізодичний (найчастіше, цей вид контролю має разовий характер).

6. *Залежно від форми проведення фінансовий контроль класифікується на:* а) обов'язковий (зовнішній); б) ініціативний (внутрішній).

Обов'язковий фінансовий контроль проводиться у випадках, коли чинне законодавство містить відповідну вимогу. Крім того, підставою до його здійснення є рішення компетентного державного органу. Що ж стосується **ініціативного фінансового контролю**, то основним моментом при віднесенні тут є елемент «волевиявлення», контроль здійснюється за самостійним і добровільним рішенням суб'єктів, що господарюють¹.

¹ Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 71-73.

4. Методи фінансового контролю

Метод фінансового контролю можна визначити як сукупність способів, засобів і прийомів здійснення контрольних функцій. Слід зазначити, що аналіз методів фінансового контролю ґрунтується на досягненнях як фінансового права, так і деяких суміжних наук (статистики, бухгалтерського обліку, логіки).

На застосування тих чи інших методів у першу чергу впливають: обсяг компетенції контролюючого органу; цілі та задачі, що перед ним поставлені; момент проведення фінансового контролю¹.

Серед основних методів фінансового контролю можна виділити: спостереження, обстеження, облік, аналіз, перевірку і ревізію. Наведені загальні методи конкретизуються в різних відомчих методиках і правилах проведення контролю.

Розглянемо більш докладно **основні методи фінансового контролю**.

1. **Спостереження** (моніторинг) – загальне відстеження фінансової діяльності контролюваного суб'єкта. З деякими застереженнями сюди ж можна віднести і діяльність з фінансового моніторингу відповідно до вимог Закону України від 06.12.2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

2. **Облік** являє собою досить специфічний фінансово-контрольний метод, сфера застосування якого головним чином обмежується діяльністю контролюючих органів при здійсненні реєстрації суб'єктів контролю (наприклад, платників податків) чи в інших випадках, позначених чинним законодавством (наприклад, при погашенні податкової заборгованості перед бюджетом шляхом проведення взаємозаліків). Облік не обмежується чисто реєстраційною роботою, а містить у собі також аналітичну роботу і створення інформаційної бази.

¹ Там само. С. 71-73.

3. **Обстеження** найбільш характерне для попереднього контролю і проводиться відносно конкретних сторін фінансової діяльності контролюваного суб'єкта. При обстеженні здійснюється діагностика його фінансового стану і дослідження звітності, проводиться первинний аналіз дотримання фінансового законодавства, оцінка відповідності його діяльності статутним документам. Зі спеціальних прийомів, застосовуваних при обстеженні, слід виокремити опитування й анкетування.

Як правило, при одержанні в ході обстеження яких-небудь негативних результатів контролюючим органом приймається рішення про проведення перевірки чи ревізії.

1. **Аналіз** проводиться на основі звітності (поточної чи за певний період) використанням таких спеціальних статистичних прийомів як індексний метод, метод середніх і відносних величин. При цьому методі фінансового контролю шляхом аналітичної діяльності досліджуються основні фінансово- економічні характеристики об'єкта контролю, що найчастіше дає змогу виявити неявні порушення фінансової дисципліни та їх причини. Ефективний при цьому такий фінансово-економічний прийом, як порівняння.

2. **Перевірка.** Можна виділити такі підстави класифікації видів перевірок залежно від:

а) організаційної ознаки:

- планові перевірки (внесені у встановленому порядку в план роботи контролюючого органу);
- позапланові перевірки (здійснюються деякою мірою раптово, поза планом, при наявності вагомих підстав: вказівки вищого фінансового органу; при надходженні скарг громадян або іншої інформації про порушення фінансової дисципліни, недоглядах у роботі, що вимагають невідкладної перевірки; за вимогою компетентних державних органів);

б) підстави призначення:

- повторні перевірки (проводяться через деякий час після первісної фінансової перевірки у випадку визнання її неякісно проведеною або з метою контролю за усуненням виявлених порушень. Така перевірка проводиться з тих же питань і охоплює той же період часу, що і первісна);

- додаткові перевірки (здійснюються для з'ясування питань, що не ставилися перед первісною перевіркою, найчастіше у зв'язку зі нововиявленими обставинами);

в) обсягу:

- повні перевірки (охоплюють всі сторони фінансово-господарської діяльності);
- часткові перевірки (чи неповні, у ході їх перевіряються окремі сторони фінансово-господарської діяльності);
- комплексні перевірки (здійснюються, як правило, групою фахівців, при цьому перевірці підлягає дуже широке коло взаємозалежних питань). Як один із підвидів комплексної перевірки можна виділити наскрізну перевірку, що охоплює фінансово-господарську діяльність ряду організацій чи підприємств, зв'язаних між собою відносинами субординації;
- тематичні перевірки (або цільові, присвячені певному колу питань, ділянці роботи (темі), охоплюють окремий напрямок діяльності суб'єкта, що перевіряється, чи визначений тип операцій);

г) повноти охоплення:

- суцільні (фронтальні) перевірки (вивчаються абсолютно всі документи й облікові записи за визначений період);
- вибіркові перевірки (контролю підлягає не весь суб'єкт, а його підрозділ чи окремий напрямок діяльності, виділений за певним принципом);

г) місця проведення:

- виїзні перевірки (здійснюються за місцем розташування об'єкта контролю);
- камеральні перевірки (проводяться за місцем дислокації органу фінансового контролю);

д) характеру контрольованих показників:

- формальні перевірки (при яких здійснюється перевірка правильності оформлення документів, наприклад, з'ясовується дійсність підписів, наявність підчищень і виправлень, правильність заповнення реквізитів);
- арифметичні перевірки (зводяться до оцінки правильності математичних розрахунків і таксувань);

є) характеру контролюючих суб'єктів:

- позавідомчі перевірки (покладаються на органи іншого відомства або міністерства стосовно організації, що перевіряється);
- відомчі перевірки (здійснюються в рамках того самого відомства або міністерства, але працівниками більш високого рівня, вищої організації).

Окремо слід виділити «зустрічну» перевірку, при якій здійснюється зіставлення первинних документів або звітної інформації з аналогічними чи взаємозалежними даними підприємства контрагента¹.

1. **Інспектування** – здійснюється у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи.

2. **Ревізія** є найбільш важливим методом фінансового контролю, що має найбільшу дієвість, максимально можливу глибину і повноту. Ревізію слід віднести до наступного контролю.

Цей метод фінансового контролю здійснюється спеціальними органами фінансового контролю і спрямований на виявлення фактів порушення законності, достовірності і доцільності. При ревізії здійснюється вивчення й аналіз фінансово-господарської документації – правильність ведення бухгалтерського обліку, збереження коштів і матеріально-технічних ресурсів, своєчасність і повнота звітності.

При здійсненні контролю ревізор наділяється певними правами:

- перевіряти плани, кошториси, грошові, бухгалтерські та інші документи, наявність грошей і цінностей, а у випадку виявлення підрбок та інших зловживань вилучати необхідні документи на час до закінчення ревізії;
- перевіряти правильність списання сировини, палива, інших матеріальних цінностей, тепло- і електроенергії на витрати виробництва, повноту оприбуткування готової продукції і вимагати від керівництва суб'єкта, що перевіряється, проведення контрольного обмірювання виконаних робіт;

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

- вимагати проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, перевірки грошових коштів, у разі потреби опечатувати каси, склади, архіви;
- одержувати від інших підприємств, установ і організацій довідки і копії документів, пов'язаних з операціями, що перевіряються;
- одержувати від посадових осіб письмові пояснення¹.

Що стосується класифікації ревізій, то вона в основному ідентична класифікації перевірок, з деякими незначними застереженнями. Наприклад, окремо можна виділити такий підвид позапланової ревізії, як ревізія, призначувана за постановою органів слідства.

Термін проведення ревізії не може перевищувати 30 днів (продовження цього терміну допускається тільки з дозволу керівника органу, що призначив ревізію).

За результатами ревізії складається акт. Керівник, що призначив ревізію, зобов'язаний у тижневий строк розглянути її результати і вжити заходів до усунення виявлених порушень, відшкодування завданого матеріального збитку, притягнення до відповідальності винних осіб, усунення причин і умов, що призвели до порушення фінансової дисципліни².

Фінансово-економічна експертиза. Відповідно до Закону України від 11 липня 1996 р. «Про Рахункову палату» до компетенції Рахункової палати віднесене здійснення експертно-аналітичної діяльності. Так, Рахункова палата зобов'язана за дорученням Верховної Ради України проводити експертизу і давати висновки щодо проектів: Державного бюджету України, законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних цільових програм, програм Кабінету Міністрів України та інших документів, що стосуються питань Державного бюджету і фінансів України³.

¹ Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. С. 41-44.

² Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravovizdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

³ Фінансове право: навч. посіб. / М.Г. Волощук, Т.О. Карабін, М.В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 24.

5. Організація та органи фінансового контролю

У здійсненні фінансового контролю задіяна ціла система органів, наділених відповідною компетенцією (їх формування в Україні ще не завершене). Різноманіття і багатовекторність даних органів вимагають їх класифікації¹.

Підстави класифікації таких органів можуть бути різними.

Залежно від рівня органів контролю:

Загальнодержавні (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України);

органи місцевого самоврядування.

Залежно від інститутів:

податкові органи;

контрольно-ревізійні органи;

органи державного казначейства;

фінансово-кредитні установи тощо.

Залежно від компетенції органів:

загальної компетенції (для яких здійснення фінансового контролю не є основною діяльністю);

спеціальної компетенції (спеціально створені для діяльності у сфері фінансового контролю).

Розглянемо більш докладно найбільш важливі органи фінансового контролю².

Відповідно до ст. 85 Конституції України **Верховна Рада України** здійснює фінансовий контроль при затвердженні Державного бюджету і внесенні змін у нього, при його виконанні, ухваленні рішення по звіту про його виконання. Дуже важливий також парламентський контроль за використанням Україною кредитів, отриманих від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій і не передбачених Державним бюджетом України.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravoizdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

² П'ятницька Г. Т., Федулова І. В. Фінансова безпека країни та підприємства: визначення, взаємозв'язок іризики забезпечення. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059>

Слід зазначити, що фінансовий контроль Верховна Рада України здійснює також і через свої комітети і тимчасові спеціальні комісії. До їх компетенції входить законопроектна робота, підготовка і попередній розгляд питань, що віднесені до повноважень Верховної Ради України. Природно, що основне навантаження в здійсненні фінансового контролю припадає на спеціалізовані комітети Верховної Ради України – Комітет з питань бюджету і Комітет з питань фінансів і банківської діяльності.

Контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює **Рахункова палата** (постійно діючий орган контролю, що створюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй). Її діяльність регулюється Законом України від 11 липня 1996 р. «Про Рахункову палату».

До завдань Рахункової палати слід віднести:

- організацію і здійснення контролю за своєчасністю виконання видаткової частини Державного бюджету України, використанням бюджетних коштів;
- здійснення контролю за створенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності і доцільності витрат державного бюджету, валютних і кредитно-фінансових ресурсів;
- контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку охорони навколишнього середовища;
- контроль за дотриманням законності при наданні Україною кредитів і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;
- контроль за законністю і своєчасністю руху коштів Державного бюджету України і коштів в установах Національного банку України й уповноважених банків;
- аналіз установлених відхилень від показників Державного бюджету України і підготовка пропозицій з їх усунення, а також з удосконалення бюджетного процесу в цілому¹.

¹ Перепелиця М. О. Поняття та види суб'єктів фінансового права : монографія. Х. : Право, 2012. С. 46-52.

Кабінет Міністрів України, будучи вищим органом виконавчої влади, керує державними фінансами і здійснює загальний фінансовий контроль. Кабінет Міністрів розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку країни; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує його виконання після затвердження, направляє у Верховну Раду звіт про виконання Держбюджету; здійснює і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики.

Міністерство фінансів України є центральним спеціалізованим органом державної виконавчої влади з керування і контролю за фінансами. Воно здійснює контроль за складанням проекту і виконанням Державного бюджету, за дотриманням банками правил касового виконання Держбюджету по доходах, установлює порядок ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів витрат бюджетних установ, координує відомчий фінансовий контроль. Крім того, міністерство фінансів контролює: схоронність і ефективність використання державного майна, закріпленого за підприємствами; випуск і оборот цінних паперів, видає дозволи на здійснення цієї діяльності; веде загальний реєстр випуску цінних паперів в Україні.

У системі Міністерства фінансів діють такі спеціальні контрольні служби, як Державне казначейство і Державна аудиторська служба.

Державне казначейство як орган фінансового контролю здійснює контроль за організацією виконання Державного бюджету України і за надходженням і використанням коштів державних позабюджетних фондів і позабюджетних коштів установ і організацій, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Крім того, Державне казначейство веде облік касового виконання Державного бюджету України, складає звіт про стан виконання Державного бюджету України.

До основних завдань **Державної аудиторської служби** віднесені: підготовка пропозицій по формуванню державної політики у сфері державного фінансового контролю і забезпечення реалізації даної політики в діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, бюджетних

установ, підприємств і організацій, що отримують кошти з бюджетів чи державних цільових фондів. Підрозділи Державної аудиторської служби проводять ревізії і перевірки фінансової діяльності по використанню коштів, матеріальних цінностей і їх збереженню, стану достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності; проводить ревізії і перевірки використання і збереження державного і комунального майна (у тому числі майна, переданого в користування); проводить перевірки використання бюджетних коштів і коштів державних цільових фондів; належного виконання державних контрактів, проавансованих за рахунок бюджетних коштів.

Національний банк України в системі органів фінансового контролю займає особливе місце. Чинним законодавством на нього покладене здійснення банківського регулювання і нагляду; здійснення сертифікації аудиторів, що проводять аудиторські перевірки банків; організація і здійснення валютного контролю за банками та іншими фінансовими установами; аналіз стану грошово-кредитних, фінансових, цінових і валютних відносин.

6. Незалежний фінансовий контроль

В умовах формування в Україні ринкової економіки, з розвитком підприємництва, поширенням приватної власності, становленням ринку капіталу виникає необхідність створення системи незалежного і професійного фінансового контролю. Основне завдання аудиторського контролю – одержання об'єктивної інформації про фінансовий стан суб'єкта, що перевіряється, відповідності його господарської діяльності чинному законодавству. В існуванні такого виду контролю зацікавлені як держава, так і підприємці, він дозволяє сполучати їх інтереси без додаткового навантаження на бюджет. При цьому слід зауважити, що аудит жодною мірою не підмінює державний фінансовий контроль¹.

Аудиторська діяльність в Україні урегульована Законом України від 21 грудня 2017 р. (введено в дію відбулось 01.10.2018 р.) «Про аудит

¹ Перепелиця М. О. Поняття та види суб'єктів фінансового права : монографія. Х. : Право, 2012. С. 52-55.

фінансової звітності та аудиторську діяльність». Аудиторські послуги можуть надаватися лише суб'єктом аудиторської діяльності, якому таке право надано в порядку та на умовах, визначених цим Законом.

Аудиторська діяльність – незалежна професійна діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг.

Суб'єкти аудиторської діяльності можуть надавати неаудиторські послуги, за умови що надання таких послуг не призводить до виникнення загроз щодо незалежності аудитора.

Аудиторська діяльність має обмеження щодо сумісності з підприємницькою та іншими видами діяльності.

Законом встановлюються обмеження на одночасне надання підприємствам, що становлять суспільний інтерес, послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності та таких неаудиторських послуг:

1) складання податкової звітності, розрахунку обов'язкових зборів і платежів, представництва юридичних осіб у спорах із зазначених питань;

2) консультування з питань управління, розробки і супроводження управлінських рішень;

3) ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності;

4) розробка та впровадження процедур внутрішнього контролю, управління ризиками, а також інформаційних технологій у фінансовій сфері;

5) надання правової допомоги у формі: послуг юрисконсульта із забезпечення ведення господарської діяльності; ведення переговорів від імені юридичних осіб; представництва інтересів у суді;

6) кадрове забезпечення юридичних осіб у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів, у тому числі послуги з надання персоналу, що приймає управлінські рішення та відповідає за складання фінансової звітності;

7) послуги з оцінки;

8) послуги, пов'язані із залученням фінансування, розподілом прибутку, розробкою інвестиційної стратегії, окрім послуг з надання впевненості щодо фінансової інформації, зокрема проведення процедур,

необхідних для підготовки, обговорення та випуску листів-підтверджень у зв'язку з емісією цінних паперів юридичних осіб.

Аудиторські послуги надаються на підставі договору про надання аудиторських послуг, укладеного між суб'єктом аудиторської діяльності та замовником.

Неаудиторські послуги можуть надаватися на підставі договору, письмового або усного звернення замовника до суб'єкта аудиторської діяльності.

Аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності при наданні аудиторських послуг зобов'язані дотримуватися *принципу професійного скептицизму*, що передбачає допущення можливості суттєвого викривлення інформації, яка розкрита у фінансовій звітності, внаслідок виявлення при проведенні аудиту фактів чи поведінки, що вказують на порушення, у тому числі шахрайство або помилку, незважаючи на попередній досвід аудитора та суб'єкта аудиторської діяльності щодо чесності та порядності посадових осіб юридичної особи, фінансова звітність якої перевіряється¹.

Згідно з *принципом конфіденційності та професійної таємниці* аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності зобов'язані зберігати конфіденційність інформації, отриманої під час надання аудиторських послуг, не розголошувати відомостей, до яких вони мають доступ під час надання аудиторських послуг, і не використовувати їх у власних інтересах або в інтересах третіх осіб. Принцип конфіденційності та професійної таємниці не повинен перешкоджати реалізації законодавчих положень. Строк зобов'язань щодо збереження конфіденційності інформації може бути визначений договором.

Аудитор та аудиторська фірма не несуть дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку інформації про професійного учасника фондового ринку або емітента, цінні папери якого допущені до торгів на фондових біржах або щодо цінних паперів якого здійснено публічну пропозицію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам.

¹Петровська І.І. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. С. 22. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/3144.pdf>

Аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності провадять аудиторську діяльність відповідно до міжнародних стандартів аудиту¹.

При провадженні аудиторської діяльності застосовуються міжнародні стандарти аудиту, оприлюднені державною мовою на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту, який забезпечує їх актуалізацію.

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство України*: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

2. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112 (із наступними змінами та доповненнями).

3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18-22. Ст. 144 (із наступними змінами та доповненнями).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07 грудня 1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122 (із наступними змінами та доповненнями)

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25. Ст. 131 (із наступними змінами та доповненнями).

6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-48. Ст. 552 (із наступними змінами та доповненнями).

7. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993р. № 2939-XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

Законодавство України: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>

8. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова КМУ від 3 лютого 2016 р. № 43. *Офіційний вісник України*. 2016. № 48. Ст. 2080. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. *Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>

9. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова КМУ від 29 липня 2015 р. № 537. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. *Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. *Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>

11. Про заходи щодо підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів: Указ Президента України від 19 вересня 2000р. № 1074/2000 із змінами та доповненнями. *Офіційний Вісник України*. 2000. № 38. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. *Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074/2000#Text>

12. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 10 вересня 2014 р. № 442. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. *Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>

13. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. *Офіційний вісник України*. 2015. № 62. Ст. 2028 (із наступними змінами та доповненнями).

14. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 9. Ст. 50.

15. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від

06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст.171. (із наступними змінами та доповненнями).

16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. Ст. 110 (із наступними змінами та доповненнями).

17. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 року № 576- *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст.360 (із наступними змінами та доповненнями).

18. Демянчук І. А. Фіскальна політика в умовах турбулентності економіки: монографія. Рівне: О. Зень, 2015. 192 с.

19. Орлюк О.П. Фінансове право: навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.

20. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте особливості фінансового контролю та фінансової дисципліни.
2. В чому полягають зміст та завдання фінансового контролю?
3. Які існують види фінансового контролю?
4. Назвіть та розкрийте методи фінансового контролю.
5. Які органи державної влади здійснюють фінансовий контроль?
6. Чи передбачена відповідальність за порушення фінансового законодавства?

Завдання для тестового контролю:

1. Що виступає об'єктом фінансового контролю?

- а) фінансова діяльність підприємницьких структур, бюджетних установ та організацій, фінансово-кредитних інститутів тощо, які здійснюють фінансову діяльність;
- б) фінансові операції, пов'язані зі створенням та використанням фондів коштів;

в) фінансово-кредитні інститути, які здійснюють фінансову діяльність.

2. Що є предметом фінансового контролю?

а) фінансова діяльність підприємницьких структур, бюджетних установ та організацій, фінансово-кредитних інститутів тощо, які здійснюють фінансову діяльність;

б) фінансові операції, пов'язані зі створенням та використанням фондів коштів;

в) фінансово-кредитні інститути, які здійснюють фінансову діяльність.

3. До якого виду фінансового контролю відноситься самоконтроль, який здійснюють організації, підприємства?

а) поточний;

б) внутрішній;

в) незалежний.

4. Як називається фінансовий контроль, який здійснюється стороннім органом, уповноваженим на проведення компетентних дій у сфері перевірки стану додержання фінансової дисципліни окремими учасниками фінансових відносин?

а) незалежний;

б) державний;

в) зовнішній.

5. Який вид фінансового контролю здійснюється по завершенню конкретної фінансово-господарської операції чи по закінченню певного звітного періоду (наприклад, фінансового року)?

а) поточний;

б) наступний;

в) аудиторський.

РОЗДІЛ 2. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО

ГЛАВА 1. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

1. *Предмет бюджетного права*
2. *Система бюджетного права та його інститути*
3. *Бюджетно-правова норма, поняття та особливості*
4. *Бюджетні правовідносини, визначення та ознаки*

1. Предмет бюджетного права

Основною ланкою фінансової системи України є бюджетна система. Тому існує окрема група правових норм, що пов'язана з діяльністю держави у сфері бюджетних відносин.

Бюджетне право є підгалуззю фінансового права та включає фінансово-правові норми, які регулюють фінансові правовідносини у сфері бюджетної діяльності.

Предмет бюджетного права існує в межах предмету фінансового права і охоплює суспільні відносини, які пов'язані з формуванням, розподілом і використанням державного й місцевого бюджетів як централізованих публічних фондів коштів. Такі відносини є бюджетно-правовими та мають свої особливості.

Оскільки бюджетне право є невід'ємною складовою частиною фінансового права, йому притаманні всі ознаки останнього. Разом з цим бюджетне право як підгалуззь права в системі фінансового права має відповідну сукупність суспільних відносин, які підлягають його регулюванню та відрізняється певними особливостями, зумовленими характером бюджетних правовідносин¹.

Бюджетне право – це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу

¹ Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 22.

формування, розподілу і використання державного та місцевих бюджетів.

2. Система бюджетного права та його інститути

Система бюджетного права – це сукупність усіх упорядкованих норм бюджетного права, які узгоджені й згруповані в інститути бюджетного права в межах галузі фінансового права. *Отже, структурними елементами бюджетного права є:*

- 1) бюджетно-правові норми як базовий елемент системи;
- 2) бюджетно-правові інститути як сукупність бюджетно-правових норм, які регулюють певну групу однорідних бюджетних правовідносин.

Виокремлюють два *інститути* бюджетного права, наявність яких зумовлена характером бюджетних правовідносин та їх змістом: інститут бюджетного устрою та інститут бюджетного процесу.

Інститут бюджетного устрою – це сукупність бюджетно-правових норм як різновиду фінансово-правових, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу організації і побудови бюджетної системи, формування, складу та регулювання міжбюджетних відносин у межах бюджетної системи. Тобто норми цього інституту регламентують ту групу фінансових правовідносин, яка стосується закріплення засад формування бюджетної системи, структури державного й місцевих бюджетів та відносин, які складаються між ними.

Інститут бюджетного процесу – це сукупність бюджетно-правових норм як різновиду фінансово-правових, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу складання, розгляду, затвердження й виконання бюджетів, контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів. Іншими словами, норми цього інституту регулюють фінансові правовідносини, які складаються безпосередньо з приводу розробки проектів бюджетів та їх затвердження, формування (акумулявання фінансових ресурсів), розподілу, перерозподілу й використання централізованих фондів фінансових ресурсів бюджетів, а також обліку й звітності, які

супроводжують всі стадії формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів¹.

Отже, бюджетне право – це система бюджетно-правових норм як різновиду фінансово-правових, які регулюють відносини у сфері формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів для забезпечення завдань і функцій держави, місцевого самоврядування й задоволення публічного інтересу.

3. Бюджетно-правова норма, поняття та особливості

Бюджетно-правова норма є різновидом фінансово-правової норми, встановлюється уповноваженими органами влади (державними органами або органами місцевого самоврядування) з метою регулювання окремого виду фінансових правовідносин – бюджетних правовідносин – і забезпечується примусом держави.

Нормам бюджетного права притаманні певні особливості:

1) регулюють особливу сферу фінансових правовідносин щодо формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів;

2) переважно мають періодичний характер, що зумовлено прийняттям закону про Державний бюджет та рішень про затвердження місцевих бюджетів на певний період;

3) є насамперед уповноважуваними та заборонними поряд з практичною відсутністю дозвільних бюджетно-правових норм².

Класифікація бюджетно-правових норм здійснюється за різними критеріями:

1) *за змістом*:

- матеріальні бюджетно-правові норми – виражають матеріальний (грошовий) зміст юридичних прав та обов'язків учасників бюджетних правовідносин, вони визначають структуру бюджетної системи, порядок міжбюджетної взаємодії, джерела доходів і

¹ Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 22.

² Петровська І. І. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. С. 23. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/3144.pdf>

видатків бюджетів та бюджетні повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин (складають інститут бюджетного устрою):

- процесуальні (процедурні) бюджетно-правові норми – визначають порядок діяльності у сфері формування, розподілу й використання коштів державного й місцевих бюджетів (формують інститут бюджетного процесу):

2) за часом дії:

- постійні – бюджетно-правові норми невизначеної в часі дії, наприклад, норми, що закріплені у Бюджетному кодексі України;
- тимчасові – бюджетно-правові норми визначеної в часі дії, наприклад, норми, що закріплені у законі про Державний бюджет та в рішеннях місцевих рад щодо затвердження місцевих бюджетів;

3) за сферою територіальної дії:

- загальнодержавні бюджетно-правові норми – поширюють свою дію на територію всієї держави, наприклад, норми, визначені Бюджетним кодексом України, Законами України «Про Державний бюджет» та «Про місцеве самоврядування»;
- місцеві (локальні) бюджетно-правові норми – поширюють свою дію лише на певній території, наприклад, на територію Автономної Республіки Крим, окрему область, район тощо.

4) за суб'єктом правотворчості:

- бюджетно-правові норми, що приймаються Верховною Радою України;
- бюджетно-правові норми, що приймаються Кабінетом Міністрів України;
- бюджетно-правові норми, що приймаються центральними органами виконавчої влади;
- бюджетно-правові норми, що приймаються органами влади Автономної Республіки Крим;
- бюджетно-правові норми, що приймаються місцевими радами;
- бюджетно-правові норми, що приймаються місцевими державними адміністраціями¹.

¹ Власюк Н. І., Львівська К. А. Основні напрями реформування міжбюджетних відносин в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.8. С. 179-183. *Національна*

4. Бюджетні правовідносини, визначення та ознаки

Бюджетні правовідносини є різновидом фінансових правовідносин, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням бюджетних ресурсів держави й місцевого самоврядування та врегульовані нормами бюджетного права.

Бюджетним правовідносинам властиві **ознаки** фінансових правовідносин, проте вони характеризуються своїми особливостями:

- виникають, змінюються або припиняються у сфері формування, розподілу й використання коштів державного і місцевого бюджетів;
- характеризуються присутністю більш вузького кола суб'єктів, на відміну від суб'єктів інших фінансових правовідносин, оскільки їх учасниками є суб'єкти, які володіють бюджетними повноваженнями, приймають участь у бюджетному процесі або є одержувачами бюджетних коштів;
- бюджетні правовідносини регулюються насамперед законами України, як цього вимагає стаття 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами України встановлюються державний бюджет України й бюджетна система України;
- більшості бюджетних правовідносин притаманна строковість, оскільки їх здійснення пов'язане з певними строками, які прямо встановлені в нормативно-правових актах про бюджет (виконати бюджетні показники по доходах і видатках потрібно в строк – місяць, квартал, рік, а не взагалі за річним підсумком, тому що фінансування й виплати не повинні затримуватись і не здійснюються всі в кінці бюджетного року), та періодичність – державний і місцеві бюджети приймаються на певний період.

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572 (із наступними змінами та доповненнями).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07 грудня 1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122 (із наступними змінами та доповненнями)

3. Конституція України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.96 № 543/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 5. Ст. 28 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 3. Ст.91 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1936.

7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.97 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586/XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Фінансове право України: підручник / за ред. М. П. Кучерявенка. Х.: Право, 2016. 440 с.

10. Фінансове право: підручник / за заг.ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетьманець. Х.: Екограф, 2015. 500 с.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть предмет бюджетного права. Що представляє собою система бюджетного права та його інститути?
2. Чи має бюджетно-правова норма якісь особливості?
3. Назвіть різновиди бюджетно-правових норм.
4. Що таке бюджетні правовідносини і коли вони виникають?

Завдання для тестового контролю

1. Що регулюють інститути бюджетного устрою?

- а) суспільні відносини, що складаються з приводу планування та реалізації бюджету України;
- б) суспільні відносини, що складаються з приводу організації і побудови бюджетної системи, формування, складу та регулювання між-бюджетних відносин у межах бюджетної системи;
- в) суспільні відносини, що складаються на різних рівнях бюджетної системи.

2. Які бюджетно-правові норми визначають структуру бюджетної системи, порядок міжбюджетної взаємодії, джерела доходів і видатків бюджетів та бюджетні повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин?

- а) матеріальні;
- б) процесуальні ;
- в) формальні.

3. Які бюджетно-правові норми визначають порядок діяльності у сфері формування, розподілу й використання коштів державного й місцевих бюджетів?

- а) матеріальні;
- б) процесуальні;
- в) формальні.

4. Бюджетно-правові норми за часом дії можуть бути:

- а) тільки постійні;
- б) тільки тимчасові;
- в) постійні та тимчасові.

5. Що таке бюджетні правовідносини?

а) різновид фінансових правовідносин, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням бюджетних ресурсів держави й місцевого самоврядування та врегульовані нормами бюджетного права;

б) суспільні відносини, що складаються з приводу організації і побудови бюджетної системи, формування, складу та регулювання міжбюджетних відносин у межах бюджетної системи;

в) суспільні відносини у сфері формування, розподілу й використання коштів державного й місцевих бюджетів.

ГЛАВА 2. ВИЗНАЧЕННЯ БЮДЖЕТУ

1. *Бюджет як економічна та правова категорія*
2. *Структура бюджету*
3. *Дефіцит та профіцит бюджету*
4. *Методи бюджетного регулювання*

1. Бюджет як економічна та правова категорія

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (ст. 2 Бюджетного кодексу України).

Центральною ланкою фінансової системи держави є бюджетна система, що складається з державного та місцевих бюджетів. Роль бюджетів у забезпеченні функціонування держави та територіальних громад важко переоцінити. Саме за рахунок бюджетних надходжень формуються відповідні грошові фонди, якими фінансово забезпечуються виконання державних завдань та функцій, функціонування органів державної влади.

Аналіз бюджетних відносин передбачає два аспекти їх досліджень: економічний та правовий. Як *економічна категорія бюджет* є централізованим грошовим фондом, який акумулюється на рівні певного утворення (держави або територіальної громади) та яким розпоряджається відповідний орган державної влади. Визначення бюджету як сукупності економічних відносин зовсім не означає його сталості. Певні коригування обов'язково присутні у бюджетних відносинах як на стадії розробки проекту бюджету (річні зміни дохідної або видаткової частини бюджету), так і на стадії виконання (під час секвестрації – пропорційного скорочення видатків при виконанні бюджету)¹.

¹ Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 39.

Таким чином, як економічна категорія бюджет охоплює сукупність економічних відносин, що пов'язані з формуванням, розподілом, використанням певних централізованих грошових фондів для фінансування завдань державних та адміністративно-територіальних утворень і виконання функцій органів влади.

Відповідний зміст притаманний бюджету і як *правовій категорії*. У цьому випадку він являє собою правовий акт, основний фінансовий план утворення, розподілу та використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади. При цьому обов'язково необхідно розмежовувати поняття бюджету (переважно в цьому полягає саме економічна сторона цієї категорії) та закону (або акту) про бюджет (правова сторона бюджету)¹.

Як правова категорія бюджет характеризується декількома особливостями:

а) бюджет затверджується відповідним представницьким органом державної влади;

б) термін дії акта, що затверджує відповідний бюджет дорівнює бюджетному періоду;

в) бюджет як фінансовий план закріплює юридичні права та обов'язки учасників бюджетних відносин.

Найпростіше та схематичне уявлення про бюджет як план формування, розподілення та використання відповідних централізованих коштів передбачає аналіз двох складових бюджету: доходної та видаткової частини².

Класифікація доходів бюджету здійснюється по чотирьом групам:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

У частині 2 ст. 9 Бюджетного кодексу зазначається, що податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами

¹ Бюджетна система: навчальний посібник / В. П. Пантелеев. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 44.

² Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. Вичерпний перелік загальнодержавних та місцевих податків, зборів, обов'язкових платежів встановлено Податковим кодексом України.

2. Структура бюджету

Статтею 13 Бюджетного кодексу України закладено загальні підстави структури бюджету (незалежно від його рівня), вертикальне та горизонтальне його розподілення. Так, вертикальний розподіл бюджету дозволяє в його складі вирізнити загальний та спеціальний фонди, тоді як горизонтальний розподіл визначає склад доходів та видатків.

Загальний фонд включає фінансування видатків бюджету за рахунок всіхдохідних надходжень, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду. Загальний фонд бюджету забезпечує фінансування основних функцій та завдань держави, територіальних громад, які деяким чином узагальнені.

Спеціальний фонд бюджету передбачає предметно-цільове використання бюджетних коштів за бюджетним призначенням (ст. 2 Бюджетного кодексу України), яке виступає як повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування. Бюджетні асигнування ще більше конкретизують мету використання коштів, бо означають повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів, відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету. До складу спеціального фонду входять бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень; і ранги або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету; різниця між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди, джерела формування спеціального фонду, рішення про створення спеціального

фонду у складі місцевого бюджету, передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету здійснюється виключно законами.

Створення спеціального фонду є заходом з підсилення централізованого регулювання коштів бюджетних установ. Перелік власних надходжень бюджетних установ визначається Кабінетом Міністрів України і включає плату за послуги, що надаються бюджетними установами (під господарської або виробничої діяльності, оренди майна тощо) та інші надходження (гранти та дарунки, отримані бюджетними установами; кошти, що отримуються бюджетними установами на виконання окремих доручень)¹.

У складі бюджету може бути сформований *резервний фонд*. Грошові кошти, які в ньому акумульовані використовуються для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України. Рішення про виділення коштів з такого фонду приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування.

Законодавчо закріплений граничний розмір резервного фонду: він не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

3. Дефіцит та профіцит бюджету

Збалансування доходів та видатків бюджету на стадії планування обумовлює фактичне виконання бюджету. Ідеальний стан бюджетного планування – однаковість дохідної та видаткової частини бюджету,

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravozdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

що є конституційною нормою (дивись засади збалансованості бюджету – ст. 95 Конституції України). Але найчастіше такого збігу не буває і бюджетне планування пов'язане з певними відхиленнями, перевищенням однієї частини бюджету над іншою. Це виражається в дефіциті чи профіциті бюджету. *Дефіцит* бюджету визначається Бюджетним кодексом України як перевищення видатків бюджету над його доходами, *профіцит* бюджету є перевищення доходів бюджету над його видатками (ст. 2 Бюджетного кодексу України).

Прийняття бюджетів з дефіцитом дозволяється виключно у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету. Необхідно враховувати, що прийняття бюджету з дефіцитом передбачає не абсолютну суму дефіциту, а тільки граничну. Іншими словами, граничний розмір дефіциту передбачає таке перевищення видатків над доходами, під яке є обґрунтовані та дійсні канали покриття. *Шляхами обмеження дефіциту є:*

- 1) встановлення граничних розмірів дефіциту;
- 2) використання механізму зовнішнього державного кредиту;
- 3) застосування механізму внутрішнього державного кредиту;
- 4) емісія грошей¹.

При цьому слід враховувати, що перші три шляхи пов'язані з ситуацією, коли боржником виступає держава, яка несе певні обов'язки; емісія ж грошей вирішує проблеми з дефіциту шляхом росту інфляції на громадян.

Традиційними шляхами подолання профіциту є:

- а) скасування окремого податку чи збору або зменшення ставки податків (зборів);
- б) погашення основної суми боргу;
- в) дострокове погашення відсотків за основною сумою боргу.

Частиною 2 ст. 14 Бюджетного кодексу підкреслюється, що профіцит затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу. Але профіцит бюджету може виникнути і на стадії виконання бюджету і кошти від нього можуть використовуватись ширше.

¹ Малишко В.В. Державні фінанси України та їх вплив на соціально-економічний розвиток держави. Київ: НІСД, 2020. С. 51-55.

4. Методи бюджетного регулювання

Бюджетне регулювання передбачає надання коштів із загальнодержавних дохідних джерел, що закріплені за бюджетами вищих рівнів, бюджетами нижчих рівнів з метою збалансування їх на рівні, необхідному для виконання планів економічного і соціального розвитку на певній території.

Основним методом бюджетного регулювання є метод міжбюджетних трансферів. **Міжбюджетні трансферти** – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Бюджетне регулювання – це надання коштів із загальнодержавних доходних джерел, що закріплені за бюджетами вищих рівнів, бюджетам нижче стоячих рівнів з метою збалансування їх на рівні необхідному для виконання планів економічного і соціального розвитку на певній території.

У бюджетній сфері застосовуються метод регулювання – міжбюджетні трансферти, які включають в себе:

Дотація – кошти, що передаються з державного бюджету до місцевого або з місцевого бюджету вищого рівня до місцевого бюджету нижчого рівня безповоротно для збалансування їх доходів та видатків.

Субсидія – кошти, що надаються місцевому бюджету з державного бюджету або з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування цільових видатків.

Субвенція – кошти, що надаються місцевому бюджету з державного бюджету або з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування цільових видатків і підлягають поверненню у випадку їх нецільового використання.

Найчастіше застосовуються дотації та субвенції¹.

¹ Перощук З. І. Проблеми правового регулювання доходів та видатків бюджетів, що становлять бюджетну систему України. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 172-177. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4385/27.pdf?sequence=1>

Список рекомендованої літератури

1. Конституція України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456- VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572 (із наступними змінами та доповненнями).

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 3. Ст. 91 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1936.

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.97 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586/XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.

8. Фінансове право: підручник / за заг.ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетьманець. Х.: Екограф, 2015. 500 с.

9. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

Питання для самоконтролю

1. Наддайте визначення бюджету як економічної категорії.
2. В чому полягає особливість бюджету як правової категорії?
3. Розкрийте структуру бюджету.
4. В чому різниця між дефіцитом та профіцитом бюджету?
5. Назвіть методи бюджетного регулювання.

Завдання для тестового контролю

1. Як називається план формування та використання фінансових ресурсів?

- а) бюджет;
- б) проєкт бюджету;
- в) профіцит.

2. Що не є доходом бюджету?

- а) неподаткові надходження;
- б) трансферти;
- в) процентні ставки.

3. Який фонд не включає фінансування видатків бюджету за рахунок всіх дохідних надходжень?

- а) загальний;
- б) спеціальний;
- в) місцевий.

4. Який фонд бюджету передбачає предметно-цільове використання бюджетних коштів за бюджетним призначенням?

- а) загальний;
- б) спеціальний;
- в) місцевий.

5. Як називаються кошти, що передаються з державного бюджету до місцевого бюджету або з місцевого бюджету вищого рівня до місцевого бюджету нижчого рівня безповоротно для збалансування їх доходів та видатків?

- а) дотація;
- б) субсидія;
- в) субвенція.

ГЛАВА 3. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

1. *Поняття бюджетної системи України*
2. *Склад бюджетної системи України*
3. *Бюджетний період*

1. Поняття бюджетної системи України

Статтею 2 Закону України «Про бюджетну систему України» у редакції від 29.06.1995 р., який діяв до прийняття Бюджетного кодексу України, **бюджетна система України** визначалась як поєднання Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, визначення зведеного бюджету з подальшою деталізацією складових зведених бюджетів різного рівня (ст. 2 Закону України від 29.06.1995 р.). Показово, що статтею 3 цього ж Закону було визначено поняття бюджетного устрою як організації і принципів побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язку між окремими ланками бюджетної системи. Чинне бюджетне законодавство не дає подібного визначення.

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права.

Бюджет являє собою план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

2. Склад бюджетної системи України

Бюджетна система України включає:

- 1) *Державний бюджет України;*
- 2) *місцеві бюджети:*
 - а) бюджет Автономної Республіки Крим;
 - б) обласні бюджети;

- в) районні бюджети;
- г) бюджети районів у містах;
- д) бюджети місцевого самоврядування:
 - бюджети територіальних громад сіл;
 - бюджети територіальних громад селищ;
 - бюджети територіальних громад міст та їх об'єднань.

Підставами розмежування бюджетів на місцеві та бюджети місцевого самоврядування є повноваження певних органів влади щодо їх прийняття та виконання і особливості формування дохідної частини. Доходи місцевих бюджетів містять переважно закріплені доходи (ст. 66 Бюджетного кодексу України), тобто ті, що надходять за рахунок розподілення загальнодержавних податків і зборів. Бюджети місцевого самоврядування містять як подібні доходи (ст. 64 Бюджетного кодексу України), так і значне коло надходжень власного характеру, доходів, що формуються за рахунок власних джерел відповідних територіальних громад: місцевих податків та зборів; плати за землю; податку з власників транспортних засобів, податку на промисел; коштів від відчуження майна; плати за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності (ст. 69 Бюджетного кодексу України). Бюджети місцевого самоврядування – базові бюджети.

Зведений бюджет є сукупністю бюджетних показників всіх бюджетів, що існують на відповідній території. Зведені бюджети використовуються для аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави, територіальних громад. Зведені бюджети існують на рівні держави, Автономної Республіки Крим, області, району, міста з районним поділом.

Зведений бюджет – сукупність показників бюджетів, що існують на території дії зведеного бюджету. Так, зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя відповідним чином визначені й інші зведені бюджети.

Зведені бюджети створені з метою:

- а) розрахунків соціальних та фінансових нормативів, норм для складання проектів бюджетів;

- б) аналізу ефективності бюджетних витрат;
- в) з'ясування підстав надання трансфертів.

Зведені бюджети не затверджуються, а мають розрахунково- інформаційний характер.

3. Бюджетний період

Складання бюджету повинне здійснюватися компетентними органами і в певні, визначені законодавством терміни. Порушення термінів – це загроза непідготовки закону про Державний бюджет України до початку нового бюджетного періоду, встановленого Конституцією України.

Бюджетний період для всіх бюджетів бюджетної системи становить календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року. Сам закон про Державний бюджет країни повинен бути прийнятий до 1 грудня року, що передує плановому. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

Бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути інший. *Такими особливими обставинами є:*

- 1) введення воєнного стану;
- 2) оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;
- 3) оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф.

При цьому необхідно пам'ятати, що бюджет держави або органу місцевого самоврядування стане ним лише після ухвалення закону або рішення відповідними представницькими органами – Верховною Радою України або місцевими радами. До такого затвердження не мають юридичної сили ні бюджет, ні акт про нього, в яких затверджуються показники по доходах і видатках, обов'язкові до виконання¹.

¹ Роль В. Ф. Фінансове право: Навчальний посібник. / В. Ф. Роль, В. В. Сергієнко, С. М. Попова. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. С. 112.

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572 (із наступними змінами та доповненнями).

2. Конституція України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.97 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586/XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

6. Фінансове право: підручник / за заг. ред. О. П. Гетманець ; [Бандурка О. М., Гетманець О. П., Жорнокуй Ю. М. та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 392 с. URL : <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/2361>

7. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте поняття бюджетної системи України.
2. Які елементи входять до складу бюджетної системи України?
3. Розкажіть про бюджетний період та його особливості.

Завдання для тестового контролю

1. До якого бюджету відносяться обласні бюджети?

- а) державного бюджету;
- б) місцевого бюджету;
- в) зведеного бюджету.

2. Який бюджет є сукупністю бюджетних показників всіх бюджетів, що існують на відповідній території?

- а) державний бюджет;
- б) місцевий бюджет;
- в) зведений бюджет.

3. Які обставини не можуть бути причиною змінення бюджетного періоду?

- а) введення воєнного стану;
- б) оголошення надзвичайного стану в Україні;
- в) імпічмент.

4. Бюджетний період якого бюджету становить календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року?

- а) лише для державного бюджету;
- б) лише для зведеного бюджету;
- в) для всіх бюджетів бюджетної системи.

5. До якого терміну має бути прийнято закон про Державний бюджет країни?

- а) до 31 грудня року, що передує плановому;
- б) до 1 грудня року, що передує плановому;
- в) до 1 січня року планового року.

ГЛАВА 4. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС

1. *Поняття бюджетного процесу та його циклічність*
2. *Стадії бюджетного процесу*
3. *Принципи бюджетного процесу*
4. *Повноваження учасників бюджетного процесу*
5. *Розпорядники бюджетних коштів та їхні повноваження*

1. Поняття бюджетного процесу та його циклічність

За допомогою правових норм держава ретельно регламентує відносини, що виникають з моменту формування всіх видів бюджетів до моменту звітування про їх виконання, встановлює порядок та послідовність дій учасників бюджетних правовідносин. Саме процесуальні норми бюджетного права закріплюють порядок одержання державою доходів, їх розподілу між різними бюджетами та використання, забезпечуючи здійснення завдань та функцій державою та місцевим самоврядуванням.

Традиційно **бюджетний процес** визначається як сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів, а також складання, розгляду і затвердження звіту про їх виконання, здійснювана на підставі норм бюджетного права. Виходячи з цього, у широкому розумінні **бюджетний процес** являє собою засновану на владних повноваженнях діяльність відповідних органів, підпорядковану нормам законодавства.

У статті 2 Бюджетного кодексу України дається дещо інше визначення **бюджетного процесу** – це регламентована нормами правова діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Бюджетний цикл на відміну від бюджетного періоду, який дорівнює календарному року, містить у собі проміжок часу від початку формування бюджету на рік, що планується, до затвердження звіту про його виконання. *Отже, бюджетний цикл включає:*

- 1) період формування бюджету;
- 2) виконання бюджету;
- 3) пільгові бюджетні терміни;
- 4) період звітності.

Сьогодні в Україні бюджетний цикл дорівнює близько 2,5 року.

Бюджетний процес складається з відповідних *стадій*, що визначаються змістом і характером діяльності державних органів, внаслідок чого така діяльність набуває нових якостей¹.

2. Стадії бюджетного процесу

Традиційно у бюджетному процесі виокремлюють п'ять стадій:

- 1) складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;
- 2) складання проектів бюджетів;
- 3) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього².

Виділення таких стадій визначається логікою та історичною природою самого процесу, оскільки вони охоплюють всю діяльність державних органів, починаючи від усвідомлення необхідності здійснення видатків на відповідні потреби, їх прогнозування, винаходження доходних джерел для їх покриття тощо.

Такі стадії проходять всі бюджети, що становлять бюджетну систему України: Державний бюджет та місцеві бюджети. Виходячи з того, що джерелом утворення всіх бюджетів є національний дохід країни, який

¹ Коваленко Н. І. Бюджетне регулювання в Україні: нормативно-правове забезпечення та етапи становлення. Бізнес Інформ. 2013. № 4. С. 394-399. *Національна юридична бібліотека України імені В.І. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_4_76.pdf

² Перощук З. І. Проблеми правового регулювання доходів та видатків бюджетів, що становлять бюджетну систему України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 172-177. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4385/27.pdf?sequence=1>

має динамічний характер і який залежить від розвитку економіки та обчислюється, як правило, щорічно, законодавчі та виконавчі органи, що беруть участь у складанні, затвердженні та виконанні бюджетів, щоразу заново, періодично та систематично проводять оновлення стану відносин, розмірів його доходів і видатків. Всі стадії бюджетного процесу ретельно регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, що забезпечує чітке планування та додержання бюджетної дисципліни. При цьому зазначені стадії слідує чітко, послідовно, одна за одною та їх порядок не може бути змінений ні в якому разі. Окрім того, кожна зі стадій бюджетного процесу, у свою чергу, теж складається з декількох етапів, які є також обов'язковими¹.

На кожній стадії бюджетного процесу вирішуються питання, які не можуть бути розглянуті в інший час. Наприклад, питання надання міжбюджетних трансфертів, закріплення процентних відрахувань від загальнодержавних податків та зборів вирішуються на стадії складання бюджету, а остаточно затверджуються на стадії прийняття закону про Державний бюджет. Відкриття та реалізація бюджетних асигнувань здійснюється на стадії виконання бюджету і тільки після його затвердження тощо.

3. Принципи бюджетного процесу

Бюджетний процес ґрунтується на відповідних правових засадах, *принципах*, які є гарантією чіткого та неупередженого планування, ефективного використання коштів, дотримання фінансової (бюджетної) дисципліни та здійснення постійного контролю за виконанням бюджетів. Принципи можна розглядати як такі, що властиві бюджетній системі України взагалі, так і притаманні тільки бюджетному процесу.

До першої групи належать принципи, закріплені ст. 7 Бюджетного кодексу України, зокрема, *принципи єдності бюджетної системи України, збалансованості, самостійності, повноти, публічності та прозорості* тощо.

¹ Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 51-53.

Друга група містить принципи, властиві тільки бюджетному процесу:

1) *принцип розподілу бюджетних повноважень між органами представницької та виконавчої влади.* Так, законодавство встановлює такий розподіл повноважень по стадіях бюджетного процесу: формування та виконання бюджету віднесено до компетенції виконавчих органів, а розгляд затвердження та здійснення контролю за виконанням бюджету – до компетенції представницьких органів;

2) *принцип спеціалізації бюджетних показників.* Він реалізується через бюджетну класифікацію, яка, згідно зі ст. 8 Бюджетного кодексу, закріплюючи вичерпний перелік доходів і видатків бюджетів, полягає у конкретизації доходів за джерелами, а видатками – за цільовими напрямками;

3) *принцип щорічності бюджету,* тобто обов'язкового прийняття бюджету кожного року до початку планового року, що дозволяє виявити тенденції розвитку країни, дослідити зміни темпу росту виробництва тощо. Дуже важливим є прийняття Державного бюджету до настання планового року, оскільки це передбачає і забезпечує своєчасну концентрацію фінансових ресурсів у бюджеті та фінансування потреб держави й суспільства¹.

Окрім того, необхідно наголосити на таких принципах: *гласності,* що передбачає широке обговорення проекту бюджету, доведення його до відома населення, публікацію затвердженого бюджету; *наочності* – відображенні показників бюджетів у взаємозв'язку з економічними показниками розвитку України; *достовірності,* що передбачає використання під час формування бюджету його реальних показників, тощо; послідовності вступу до бюджетної діяльності державних органів.

Всі стадії бюджетного процесу перебувають під контролем Рахункової палати, яка діє від імені Верховної Ради України, та місцевих органів влади, що зміцнює фінансову дисципліну учасників бюджетної діяльності².

¹ Воронова Л. К. Фінансове право України: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Правова єдність, 2009. 395 с. URL: http://pidruchniki.com/pravo/byudzhetniy_protzes

² Музика-Стефанчук О. А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин: монографія. Хмельницький унів-тет управління та права, 2011. С. 73-79.

4. Повноваження учасників бюджетного процесу

На всіх стадіях бюджетного процесу задіяні його *учасники*, якими є згідно зі ст. 20 Бюджетного кодексу органи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями. *Бюджетними повноваженнями* визнаються права і обов'язки учасників бюджетних правовідносин.

Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи законодавчої (представницької) та виконавчої влади, а саме: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, Міністерство фінансів, Національний банк України, місцеві ради тощо; розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, органи державного фінансового контролю. Всі ці суб'єкти наділені відповідними бюджетними повноваженнями, що реалізуються на відповідних стадіях бюджетного процесу.

Законодавчі органи влади усіх рівнів – Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради – мають право розгляду та затвердження бюджетів та звітів про їх виконання, здійснення контролю за виконанням бюджетів. Зокрема, Верховна Рада України наділена такими бюджетними повноваженнями: визначення бюджетної політики держави; прийняття постанови про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; визначення бюджетних повноважень усіх учасників бюджетного процесу, складу і обсягів доходів та видатків Державного бюджету України; затвердження показників соціально-економічного розвитку країни, необхідних для формування бюджетів усіх рівнів; розгляд та прийняття закону про Державний бюджет на відповідний період та внесення змін до нього; розгляд та прийняття рішення щодо звіту про виконання Державного бюджету України тощо.

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету наділений, зокрема, такими бюджетними повноваженнями: відстеження, опрацювання та узагальнення пропозицій та висновків комітетів Верховної Ради України, народних депутатів України до проекту закону про Державний бюджет та законопроектів, які впливають на дохідну та видаткову частини бюджетів; підготовка висновків та необхідних матеріалів і представлення на засіданні Верховної Ради України у першому, другому та третьому читаннях проекту закону України про Державний

бюджет України на відповідний бюджетний період; заслуховування інформації міністрів, керівників державних комітетів, інших органів центральної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, а також головних розпорядників і розпорядників бюджетних коштів щодо виконання бюджетних повноважень на всіх стадіях бюджетного процесу; відстеження виконання, оцінка та підготовка висновків про виконання закону про Державний бюджет протягом року.

Значну роль у бюджетному процесі відіграють *органи виконавчої влади*. Саме вони забезпечують всю підготовчу роботу щодо складання проектів бюджетів, готують необхідні документи та матеріали, які разом з проектами бюджетів подаються у законодавчі органи. Крім того, ці органи забезпечують виконання бюджетів, здійснюють контроль за виконанням бюджетів, надають звіт про виконання бюджетів.

До бюджетних повноважень *Кабінету Міністрів України* належать: розробка та подання Верховній Раді України проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; розробка та подання Верховній Раді України проекту закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період; забезпечення виконання закону про Державний бюджет України; підготовка та подання Верховній Раді України звітів про виконання Державного бюджету України; розрахунок показників зведеного бюджету України та підготовка звіту про його виконання; прийняття рішень щодо використання коштів резервного фонду Державного бюджету України; прийняття рішень про здійснення державних запозичень в обсягах і на умовах, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період, тощо.

Міністерство фінансів України займає центральне місце у бюджетному процесі, бо здійснює багато функцій, пов'язаних з функціонуванням бюджету, наприклад, воно зобов'язане готувати проект Державного бюджету, забезпечувати методичне керівництво інших органів щодо їх участі у складанні проекту бюджету, координувати діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету. Міністерство фінансів України наділене такими бюджетними повноваженнями: підготовка та узагальнення передбачених Бюджетним

кодексом документів та матеріалів, необхідних для формування проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; аналіз бюджетних запитів; розробка проектів нормативів бюджетної забезпеченості у розрахунку на одну особу, одного учня, одне ліжко-місце тощо; складання проекту закону про Державний бюджет України; організація виконання Державного бюджету України на всіх стадіях бюджетного процесу; розробка і затвердження Річного розпису Державного бюджету України; здійснення в межах своїх повноважень обслуговування державного внутрішнього і зовнішнього боргу тощо. Слід зауважити, що Міністерству фінансів України фактично надане право встановлення тимчасового обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету України (секвестру видатків).

Особливе місце у бюджетному процесі займає *Національний банк України*, який наділений такими бюджетними повноваженнями: визначення основних засад грошово-кредитної політики України; розробка законопроектів, пов'язаних з формуванням дохідної та видаткової частин бюджетів та підготовка пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період.

Слід також визначити роль *Президента України*, який підписує закон України про Державний бюджет на поточний рік, а також інші закони, що регулюють бюджетну діяльність, може застосовувати право вето щодо прийнятого Верховною Радою закону про Держбюджет та інших нормативних актів щодо бюджетної діяльності з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховній Раді України, тощо.

5. Розпорядники бюджетних коштів та їхні повноваження

Бюджетний кодекс України називає й коло інших суб'єктів бюджетного процесу, це, зокрема, розпорядники бюджетних коштів, які за обсягом наданих прав поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, бюджетні установи та одержувачі бюджетних коштів.

Під *головним розпорядником бюджетних коштів* Бюджетний кодекс України розуміє бюджетні установи в особі їх керівників,

які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень. Отже, **розпорядники бюджетних коштів** це – бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету. Розпорядник коштів бюджету нижчого рівня у своїй діяльності підпорядковується відповідному головному розпоряднику. Ці суб'єкти фактично виконують відповідну частину бюджету та забезпечують ефективне і цільове використання виділених у їх розпорядження бюджетних коштів¹.

Згідно зі ст. 22 Бюджетного кодексу головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, – органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим її особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, – керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь,

¹ Бліхар М. Суб'єктний склад бюджетних правовідносин, що стосуються інвестиційної діяльності. *Історико-правовий часопис*. 2016. №1 (7). С. 87-91.

управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад¹.

Головні розпорядники бюджетних коштів наділені широкими повноваженнями, зокрема, розробляють проект кошторису та бюджетні запити і подають їх Міністерству фінансів України чи місцевому фінансовому органу, доводять у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань відповідно до затверджених призначень і забезпечують управління бюджетними асигнуваннями. Крім того, вони затверджують бюджетні призначення у відповідному бюджеті, мають права витрачати кошти бюджету на утримання апарату установи, на централізовані заходи, що здійснюються безпосередньо цією установою, розподіляти передбачені бюджетні кошти між розпорядниками нижчого рівня, а також затверджувати їх кошториси і плани асигнувань. Дуже важливим є наділення головних розпорядників бюджетних коштів правом здійснювати контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і витрачанням ними бюджетних коштів².

Як було зазначено, головні розпорядники отримують відповідні повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень. *Бюджетне призначення* – це повноваження, надане головному розпоряднику коштів бюджету законом про Державний бюджет, постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішенням місцевої ради про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження. Воно дозволяє надавати бюджетні асигнування для здійснення платежів на конкретні заходи за рахунок коштів відповідного бюджету, надає право розпоряднику коштів брати зобов'язання щодо виконання робіт чи надання послуг. Бюджетні призначення встановлюються виключно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

¹ Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 347-349.

² Бюджетна система: навчальний посібник / В.П. Пантелєєв. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 102-110.

Бюджетне призначення дає можливість суб'єктам виконувати бюджетні зобов'язання. *Бюджетне зобов'язання* – це будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього періоду або в майбутньому.

Розпорядники надають бюджетні кошти бюджетним установам та одержувачам бюджетних коштів. *Бюджетна установа* – орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно Державного бюджету чи місцевих бюджетів, та є неприбутковою. Важливим є те, що бюджетні установи можуть використовувати бюджетні кошти виключно у порядку, що затверджений кошторисом доходів та видатків. До повноважень цих суб'єктів належить перш за все готування бюджетних запитів.

Бюджетний запит – це документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, який містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних Коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період. Фактично в цьому документі вказується необхідна для належного функціонування суб'єкта сума грошових коштів.

Одержувачі бюджетних коштів – це юридичні та фізичні особи, що не мають статусу бюджетної установи. Ними можуть бути: 1) держанні (комунальні) організації, установи та підприємства, 2) юридичні особи інших форм власності, 3) фізичні особи, у тому числі і фізичні особи – підприємці.

Водночас необхідно зазначити, що у Бюджетному кодексі чітко не закріплене коло осіб, які є учасниками бюджетного процесу – одержувачами бюджетних коштів. Одержувачі бюджетних коштів можуть отримувати зазначені бюджетні ресурси лише через розпорядника бюджетних коштів. Права та обов'язки їх такі: своєчасно та в повному обсязі отримувати кошти, витратити їх відповідно до бюджетного розпису та кошторису тощо.

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

2. Про джерела фінансування органів державної влади: Закон України від 30 червня 1999 року № 783-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 274.

3. Положення про Державну казначейську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>

4. Положення про єдиний казначейський рахунок: наказ Головного управління Державного казначейства України № 122 від 26.06.2002. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0594-02#Text>

5. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України № 14.01.2011. № 11. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/128643_529990

6. Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 110. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2011-%D0%BF#Text>

7. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами: наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2012 р. № 1407. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-13#Text>

8. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів: Наказ Міністерства Фінансів України від 23.08.2012 р. № 938. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1569-12#Text>

9. Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2010 р. № 1132. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2010-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1163. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2010-%D0%BF#Text>

11. Про заходи щодо підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів: Указ Президента України від 19 вересня 2000р. № 1074/2000 із змінами та доповненнями. *Офіційний Вісник України*. 2000. № 38. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074/2000#Text>

12. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

13. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х.: Екограф, 2015. 500 с.

14. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

15. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

16. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / [Солдатенко О. В., Антипов В. І., Музика-Стефанчук О. А. та ін.]; за заг. ред. О. В. Солдатенко. К.: Алерта, 2011. 244 с.

17. Рожко О. Д. Державні фінанси України: детермінанти та пріоритети розвитку: монографія. К.: Ліра-К, 2016. 360 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення бюджетного процесу.
2. Які існують стадії бюджетного процесу?
3. Перерахуйте принципи бюджетного процесу.
4. Які повноваження існують у учасників бюджетного процесу?
5. Хто виступає розпорядниками бюджетних коштів?

Задання для тестового контролю

1. Як називається регламентована нормами правова діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України?

- а) бюджетне право;
- б) бюджетний процес;
- в) бюджетні правовідносини.

2. Що не входить до бюджетного циклу?

- а) період формування бюджету;
- б) пільгові бюджетні терміни;
- в) період перезатвердження бюджету.

3. На якому етапі здійснюється прогнозу місцевого бюджету?

- а) складання та розгляд Бюджетної декларації;
- б) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України;
- в) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

4. До чийої компетенції відноситься формування та виконання бюджету?

- а) до компетенції виконавчих органів;
- б) до компетенції представницьких органів;
- в) до компетенції Рахункової палати України.

5. В чому полягає принцип спеціалізації бюджетних показників?

- а) реалізується через бюджетну класифікацію, яка, полягає у конкретизації доходів за джерелами, а видатками – за цільовими напрямками;
- б) дозволяє виявити тенденції розвитку країни, дослідити зміни темпу росту виробництва тощо;
- в) встановлює такий розподіл повноважень по стадіях бюджетного процесу.

ГЛАВА 5. ДЕРЖАВНІ ДОХОДИ

1. Джерела доходів держави
2. Види доходів держави

1. Джерела доходів держави

Умовою досягнення цілей і виконання завдань, що стоять перед державою, та реалізації нею своїх функцій є наявність відповідних фінансових коштів. Формування цих фінансових коштів виражається через таку категорію, як державні доходи.

Для реалізації своїх функцій держава відшукує фінансові ресурси. Основним джерелом доходів держави є валовий внутрішній продукт частину якого вона і використовує. Причому використовує лише ту частину, яка переходить у її власність у вигляді різного роду платежів. Та частина валового внутрішнього продукту, яка переходить у власність держави, і складає державні доходи, якими можуть розпоряджатися органи державної влади. Власні доходи у відповідальності з статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» мають територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах, а розпоряджаються цією комунальною власністю органи місцевого самоврядування.

Платежі юридичних осіб – підприємств різних форм власності і громадян регулюються законодавством України. Стаття 92 Конституції України встановила, що виключно законами України встановлюються система оподаткування, податки і збори, порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу.

Таким чином, держава намагається встановити такий правовий режим платежів у централізовані фонди, щоб він сприяв розвитку виробництва, підйому економіки, використанню внутрішніх резервів.

Для здійснення цілей і завдань, що стоять перед державою, і завдань реалізації нею своїх функцій, необхідною умовою є наявність відповідних фінансових коштів. За рахунок витрати цих коштів і задовольняються державні потреби. Формування таких фінансових коштів здійснюється через таку категорію, як державні доходи. **Державні доходи** являють собою частину внутрішнього валового продукту, що

надходить у вигляді різних грошових платежів і надходжень у власність держави для використання їх компетентними державними органами в забезпечення цілей і завдань, що стоять перед державою.

Муніципальні доходи – частина внутрішнього валового продукту, що надходить у формі платежів і надходжень у місцеві бюджети і служить вирішенню різних питань, що стоять перед органами місцевого самоврядування. У формуванні державних доходів беруть участь усі ланки фінансової системи країни¹.

У результаті цієї цілеспрямованої діяльності держава формує ряд грошових фондів (державний і місцевий бюджети, централізовані позабюджетні цільові фонди). Утворення таких фондів відбувається за різними напрямками. Це і кошти держави, і надходження від юридичних і фізичних осіб, кошти, направлені громадськими організаціями. Державні і муніципальні доходи являють собою досить багатогранну, однак у той же час єдину систему.

У формуванні державних доходів беруть участь усі ланки фінансової системи країни². У результаті цієї цілеспрямованої діяльності держава формує грошові фонди (державний і місцевий бюджети, централізовані позабюджетні цільові фонди). Утворення цих фондів відбувається за різними напрямками. Це кошти держави, надходження від юридичних і фізичних осіб, кошти громадських організацій тощо³.

Державні й муніципальні доходи – досить різнобічна і водночас єдина система.

Формування державних (муніципальних) доходів і використання їх для забезпечення державних (місцевих) потреб є взаємозалежними процесами, а відповідно державні (муніципальні) доходи і державні (місцеві) витрати – взаємозалежними категоріями. Обсяг витрат прямо

¹ Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. С. 91-94.

² Перощук З. І. Проблеми правового регулювання доходів та видатків бюджетів, що становлять бюджетну систему України. Актуальні проблеми держави і права. 2014. – С.172-177. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4385/27.pdf?sequence=1>

³ Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. [Б. С. Малиняк, В. С. Толуб'як, В. П. Горин, В. В. Письменний]; за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль: Астон, 2015. С. 13-15.

залежить від обсягу доходів. У разі їх невідповідності неминуче виникають негативні наслідки (бюджетний дефіцит, інфляція, уведення додаткових податкових важелів, фінансова криза). Тому, плануючи витрати, державні органи та органи місцевого самоврядування обов'язково передбачають можливості їх покриття за рахунок передбачуваних доходів.

2. Види доходів держави

Так, можна виділити види доходів, залежно:

а) від методу утворення:

- обов'язкові;
- добровільні (наприклад, кошти отримані в результаті проведення лотерей чи випуску акцій);

б) від порядку утворення:

- централізовані (зосереджуються на рівні Державного бюджету);
- децентралізовані (акумулюються на рівні державних підприємств, організацій чи установ);

в) від юридичної форми надходжень:

- податкові (податки і збори податкового характеру: ці платежі становлять основу доходів держави і органів місцевого самоврядування);
- неподаткові (наприклад, кошти, що надходять від реалізації державної власності);

г) від територіального рівня:

- загальнодержавні;
- місцеві;

д) від джерела утворення:

- від державного або муніципального господарства;
- від юридичних осіб, заснованих на недержавній власності;
- від громадських організацій;
- від фізичних осіб¹.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravozdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

Для прикладу можна навести класифікацію доходів бюджету, що дав законодавець у Бюджетному кодексі України (ст. 9):

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори.

Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- 3) власні надходження бюджетних установ;
- 4) інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом (капітальні доходи) – це доходи від продажу капітальних активів (основних фондів, державних запасів і резервів, землі), а також капітальні трансферти з недержавних джерел, тобто надходження безповоротних, необов'язкових платежів цільового призначення (на будівництво будівель і споруд для бюджетних організацій і установ, наприклад лікарень, на придбання обладнання тощо).

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Суспільні відносини у сфері формування державних і муніципальних доходів виступають у правовій формі. Аналіз чинного фінансового законодавства дає можливість зробити висновок, що правові норми, які регулюють питання формування державою грошових фондів, головним чином розосереджені, розкидані між такими підгалуззями фінансового права, як бюджетне і податкове. Так, ст. 2 Бюджетного кодексу України містить визначення доходів бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, здійснення яких передбачене законодавством України (включаючи трансферти, подарунки, гранти).

Список рекомендованої літератури

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/sp:wide>

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

3. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

4. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х.: Екограф, 2015. 500 с.

5. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

6. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

Питання для самоконтролю

1. Які існують джерела доходів держави?
2. Назвіть види доходів держави.
3. В чому полягає різниця між державним та муніципальним доходом?

Завдання для тестового контролю

1. До якого виду доходів будуть відноситись кошти отримані в результаті проведення лотерей чи випуску акцій?
 - а) обов'язкові ;
 - б) добровільні;
 - в) централізовані.

2. Які види доходів акумулюються на рівні державних підприємств, організацій чи установ?

- а) добровільні;
- б) централізовані;
- в) децентралізовані.

3. До якого виду доходів будуть належати кошти, що надходять від реалізації державної власності?

- а) податкові;
- б) неподаткові;
- в) загальнодержавні.

4. Як називаються доходи, що надходять у вигляді різних грошових платежів і надходжень у власність держави для використання їх компетентними державними органами в забезпечення цілей і завдань, що стоять перед державою?

- а) загальнодержавні доходи;
- б) муніципальні доходи;
- в) державні доходи.

5. Як називаються доходи, що надходять у формі платежів і надходжень у місцеві бюджети і служить вирішенню різних питань, що стоять перед органами місцевого самоврядування?

- а) децентралізовані доходи;
- б) муніципальні доходи;
- в) державні доходи.

РОЗДІЛ 3. ПОДАТКОВЕ ПРАВО

ГЛАВА 1. ПОДАТКОВЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 1. Місце податкового права у фінансових правовідносинах*
- 2. Предмет податкового права та його ознаки*
- 3. Метод податкового права*

1. Місце податкового права у фінансових правовідносинах

Для галузі фінансового права характерний набір інститутів, що забезпечує всі сторони й елементи правового режиму руху державних коштів. Необхідно, звісно, враховувати, що інститути фінансового права передбачають суцільне регулювання тільки в рамках галузі й мають спеціалізований характер стосовно певної групи правових норм. Галузь фінансового права охоплює весь комплекс норм, які регулюють відносини, що становлять предмет фінансового права, і забезпечують правове регулювання руху державних коштів. Кожний з інститутів реалізує більш вузькі цілі. Юридичні норми утворюють галузь права не безпосередньо, а через інститути. Формування галузі може охоплювати кілька щаблів (інститут – складний інститут – підгалузь – галузь).

Податкове право займає чітко виражене проміжне положення. З одного боку до нього входять інститути більш вузької групи відносин (інститут місцевих податків і зборів, оподаткування юридичних осіб і т. д.), з другого боку, складний інститут податкового права є одним з елементів, що утворюють цілісну галузь фінансового права. Крім того, сам масив нормативних актів не є основним критерієм галузі права. Тому будь-який «кількісний» розвиток податкового законодавства, з урахуванням зміни його якісних характеристик, найімовірніше призведе до формування підгалузі податкового права¹.

¹ Податкова система: Навчальний посібник. / за заг. ред. Андрущенко В. Л. К.: «Центр учбової літератури», 2015. С. 26-31.

При цьому важливо визначити місце податкового права як елемента фінансового права. Якщо виходити з визначення галузі права, то це на-самперед відносно замкнута частина системи права, що включає сукупність норм, які регулюють суспільні відносини в певній сфері діяльності людей, що відрізняється принциповою своєрідністю. Замкнутою частиною системи права виступає фінансове право, тоді як податкове право не можна розглядати як відособлену частину системи права: як специфічну – так, але не більше норми податкового права обумовлені публічною, тобто загально визначальною для країни діяльністю, а саме діяльністю по мобілізації податкових платежів для загальнодержавних потреб, для утримання державних органів та їх матеріально-фінансового забезпечення¹.

Це стосується не тільки діяльності органів влади, але й органів, які здійснюють її відповідно до Конституції України й установлених розмежувань компетенції в даній сфері. У ході цієї діяльності формується система бюджетів, що зосереджує кошти для потреб загального значення. Такий же публічний характер має й діяльність органів місцевого самоврядування по мобілізації податкових платежів. Вона спрямована на задоволення місцевих інтересів, які мають загальне значення для даної території, забезпечує формування муніципальних коштів у цих цілях.

2. Предмет податкового права та його ознаки

Предметом податкового права є система суспільних відносин, які регламентуються нормами права і визначають порядок встановлення, адміністрування та контролю обов'язкових платежів з платників грошових коштів до публічних фондів. У складі цієї системи можна виділити суспільні відносини щодо:

- встановлення, зміни та скасування обов'язкових платежів;
- адміністрування обов'язкових платежів;

¹ Податкове право: навч. посібн. / за заг. ред. А. Г. Чубенка, Д. М. Павлова. К.: НАВС, 2014. С. 14-16.

- здійснення контролю над справлянням обов'язкових платежів. Характерною рисою податкових відносин є їх чітко виражений владно-майновий характер¹.

Вказані відносини регулюються нормами податкового права та визначаються як податкові правовідносини.

Податкове право тісно пов'язане з фінансовим, оскільки його норми регламентують основи дохідної частини бюджетів, проте на відміну від фінансового, яке охоплює сукупність відносин з приводу формування, розподілу та використання грошових фондів, податкове регулює лише відносини з приводу одноосібного руху коштів знизу вгору – від платників до публічних фондів у формі податків та зборів.

Податковому праву як правовому інституту притаманні такі **ознаки**:

1. Однорідність відносин з приводу оподаткування. Регулювання строго визначеного кола відносин – руху коштів знизу (від платника) вгору, тобто до доходів публічних фондів грошових коштів.

2. Єдність норм, які становлять податкове право, що ґрунтується передусім на єдиних принципах формування нормативного масиву.

3. Законодавча відособленість, що означає зовнішньо відособлене закріплення основних норм інституту в кодифікованому нормативно-акті й окремих нормативно-правових актах, які утворюють відносно самостійну систему.

3. Метод податкового права

Метод податкового права – це сукупність прийомів та способів правового регулювання податкових відносин. Основним методом податкового права є **імперативний метод правового регулювання**. Це означає, що основним способом правового регулювання є зобов'язання. Відповідно більшість норм податкового права – зобов'язуючі.

Суб'єкти податкових правовідносин позбавлені можливості самостійно визначати та змінювати обсяг своїх прав та обов'язків. Крім

¹ Легкова М. Ф., Марченко В. Б. Податкове право: навчально-методичний посібник. К., 2002. *Alluknet*. URL: <https://sites.google.com/site/allukrnet/yurydychna-osvita/podatkovye-pravo/podatkovye-pravo---posibnik---legkova-m-f-marcenko-v-b->

того, вступ у податкові правовідносини суб'єкти здійснюють поза власним волевиявленням. Так, наприклад, за ст. 67 Конституції України при отриманні будь-якою фізичною особою доходу особа вступає у відносини щодо сплати податку з доходів фізичних осіб незалежно від бажання, а внаслідок існування конституційного обов'язку щодо сплати податків при наявності об'єкта оподаткування¹. Обсяг обов'язків особи визначається нормативно-правовим актом (наприклад, ст. 167 Податкового кодексу України закріплює основну ставку податку на доходи фізичних осіб), й особа не може його визначити або змінити за власним волевиявленням.

Обов'язок сплати податку опосередкований правом податкових органів вимагати його сплати і контролювати правильність та своєчасність її.

Разом з цим окремі податкові правовідносини врегульовані із застосуванням елементів диспозитивного методу правового регулювання. Як відомо, диспозитивне правове регулювання передбачає, що основним його способом є уповноважування. Тобто, особі надається можливість за власним волевиявленням встановлювати та змінювати обсяг своїх прав та обов'язків у відносинах. Вступ до врегульованих диспозитивних відносин особа здійснює за власним волевиявленням. Так, платник податків, що відповідає вимогам, встановленим для суб'єктів малого підприємництва, має право за власним волевиявленням перейти на спрощену систему оподаткування шляхом сплати єдиного податку. Це положення закріплено відповідною уповноважуючою нормою – ст. 291 Податкового кодексу України. Разом з цим ставку такого податку, порядок його нарахування та сплати платник визначати не може. Вони визначені для нього імперативно – державою в особі компетентних органів у вигляді зобов'язуючих норм. Саме тому в податковому праві використовуються лише елементи диспозитивного регулювання.

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30(23.07.96). Ст. 141.

Список рекомендованої літератури

1. Березовська С. В. Податкове право навч.-метод. посіб. / С. В. Березовська ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. С. Нестеренко. Одеса : Гельветика, 2017. 183 с.
2. Аванесян Г. М. Податкове право України : навч. посіб. / Аванесян Г. М., Колеснік Л. І., Сарана С. В. ; [за ред. Сарани С. В.] ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Полтав. ін-т економіки і права. Полтава : Полтав. ін-т економіки і права Відкрит. міжнар. ун-ту розвитку людини «Україна» : Астрая, 2019. 270 с.
3. Податкове право: навч. посіб. / Г. В. Бех [та ін.]; за ред. М. П. Кучерявенко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.
4. Тетарчук І. В. Податкове право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. К.: Центр учбової літератури, 2016. 184 с.
5. Бабін І. І. Податкове право: навч. посібник. К.: Кондор, 2018. 486 с.
6. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.
7. Дмитрик О. О. Джерела податкового права: проблеми та перспективи розвитку : Монографія. Х.: Віровець А. П. «Апостроф», 2010. 328 с.
8. Коломoeць Т. О., Глухий О. Г. Оціночні поняття у податковому праві України: доктринальний, нормативний та правозастосовний аспекти: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. 224 с.
9. Кучерявенко М.П. Податкове право: підручник. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Х.: Право, 2013. 535 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення податкового права.
2. Що є предметом податкового права?
3. Назвіть метод податкового права.

Завдання для тестового контролю

1. Що виступає предметом податкового права?

а) система суспільних відносин, які регламентуються нормами права і визначають порядок встановлення, адміністрування та контролю обов'язкових платежів з платників грошових коштів до публічних фондів;

б) система суспільних відносин, які регламентуються нормами права і визначають порядок встановлення, адміністрування та контролю добровільних платежів з платників грошових коштів до публічних фондів;

в) система суспільних відносин, які регламентуються нормами права і визначають порядок встановлення, адміністрування та контролю фінансових установ.

2. Що не є складовою податкової системи?

а) встановлення, зміни та скасування обов'язкових платежів;

б) здійснення контролю над справами обов'язкових платежів;

в) інвестиції.

3. Як називається в податковому праві регулювання строго визначеного кола відносин – руху коштів до доходів публічних фондів грошових коштів?

а) однорідність відносин ;

б) єдність норм;

в) законодавча відособленість.

4. Як називається в податковому праві ознака, що ґрунтується передусім на єдиних принципах формування нормативного масиву?

а) однорідність відносин;

б) єдність норм;

в) законодавча відособленість.

5. Як називається в податковому праві ознака, що означає зовнішньо відокремлене закріплення основних норм інституту в кодифікованому нормативному акті?

- а) однорідність відносин;
- б) єдність норм;
- в) законодавча відособленість.

ГЛАВА 2. ПОДАТКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

1. *Поняття та сутність податкових правовідносин*
2. *Класифікація податкових правовідносин*
3. *Елементи податкових правовідносин*
4. *Суб'єкти податкових правовідносин*

1. Поняття та сутність податкових правовідносин

Податкові правовідносини – це суспільні відносини, що виникають відповідно до податкових норм, учасники яких наділені суб'єктивними правами та несуть юридичні обов'язки, пов'язані зі сплатою обов'язкових платежів (податків, зборів, плати, внесків) до публічних фондів грошових коштів.

Податковим правовідносинам властиві загальні характерні риси, що притаманні будь-яким іншим правовим відносинам. Водночас правовідносини кожної галузі права мають власну неповторну специфіку. Так, найголовніша особливість фінансових, у тому числі й податкових, правовідносин полягає в тому, що вони виникають у процесі фінансової діяльності держави. Важливою галузевою особливістю фінансових правовідносин, зокрема податкових, є також те, що однією із сторін завжди виступає держава¹.

Податкові відносини є одним із видів суспільних відносин, які потребують чіткої правової регламентації, вдосконалення та зміцнення гарантій прав платників податків, чіткого контролю на всіх стадіях існування. Податкові правовідносини є різновидом фінансових відносин, урегульованих фінансово-правовою нормою².

Податкові відносини можуть бути врегульованими нормами адміністративного чи кримінального права тільки за наявності певного делікту (делікт – правопорушення, яке завдає шкоди суспільству,

¹ Податкова система: Навчальний посібник. / за заг. ред. Андрущенка В. Л. К.: «Центр учбової літератури», 2015. С. 59-61.

² Кучерявенко М. П. Податкове право України: академічний курс : підручник. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 82

державі або особі). Таке правопорушення є підставою для притягнення правопорушника до відповідальності, передбаченої законом. В інших випадках податкові відносини можуть бути врегульовані тільки нормами фінансового права.

Система норм права виділяє податкові правовідносини із суспільних відносин у цілому й дозволяє сформулювати їхні головні **особливості**:

1) *цільова системність* податкових правовідносин підлягає певній меті –установленню і стягненню податків;

2) *формальна визначеність* пов'язана із тим, що правовідносини чітко регулюють певні зв'язки, які виникають між суб'єктами (одним із суб'єктів завжди виступає держава);

3) *забезпечення державним примусом*¹.

Таким чином, *податкові правовідносини* представляють собою відносини, які виникають відповідно до податкових норм (регулюють установлення, зміну й скасування податкових платежів) і юридичними фактами, учасники яких наділені суб'єктивними правами й несуть юридичні обов'язки, пов'язані зі сплатою податкові і зборів до бюджетів.

Обов'язковим елементом характеристики податкових правовідносин є **підстави** їх виникнення. Податкові правовідносини виникають, змінюються, припиняються і реалізуються на підставі певного комплексу різних за змістом взаємозалежних юридичних явищ, взаємодія яких припускає розвиток правовідносин. Податкові правовідносини можуть змінюватися під впливом:

а) нормативних підстав, за яких норми права регулюють сферу податкових правовідносин;

б) правосуб'єктних підстав, що характеризують здатність особи до участі у правовідносинах (досягнення віку тощо);

в) фактичних підстав – власне основ виникнення, зміни чи припинення податкових правовідносин, що базуються на юридичних фактах².

¹ Податкове право: навч. посібн. / за заг. ред. А.Г. Чубенка, Д.М. Павлова. К.: НАВС, 2014. С. 24-29.

² Кучерявенко М. П. Податкове право України: Академічний курс: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 701 с. URL: <http://www.law.inf.ua/%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%>

2. Класифікація податкових правовідносин

Податкові правовідносини відображають певні функції, тому їх можна поділити на:

1) *загально-регулятивні* (спрямовані на закріплення кола суб'єктів податкового права, їх загального юридичного статусу);

2) *конкретно-регулятивні* (спрямовані на закріплення конкретної поведінки суб'єктів);

3) *комплексні* (що виникають на стику загально-регулятивних і конкретно-регулятивних відносин);

4) *охоронні* (спрямовані на реалізацію заходів державно-примусового характеру)¹.

Зміст загально-регулятивних відносин визначається нормами, що встановлюють принципи податків і повноваження окремих суб'єктів податкових правовідносин. Загальні і конкретно-регулятивні правовідносини утворюють основну масу правовідносин у суспільстві і регулюють суспільні відносини шляхом установлення суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Розвиток регулюючих відносин, своєчасна їх поява, безперешкодне і належне здійснення є свідченням повного і реального використання права.

Загально-регулятивні правовідносини виконують в основному функцію закріплення кола суб'єктів права і їхнього статусу.

Конкретно-регулятивні правовідносини виступають як форма реалізації загально-регулятивних податкових правовідносин. У цій ситуації загальні права й обов'язки проектується на діяльність конкретних суб'єктів. Якщо загально-регулятивні податкові правовідносини виділяють із системи правовідносин ті, що пов'язані зі сплатою

97%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.html

¹ Кучерявенко М. П. Податкове право України: Академічний курс: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 701 с. URL: <http://www.law.inf.ua/%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.html>

податків, то конкретні правовідносини це уточнюють за різними напрямками (за видами податків, за платниками). Конкретно-регулятивні відносини закріплюють конкретну поведінку суб'єктів, зміст їхніх прав і обов'язків¹.

Комплексні податкові правовідносини перебувають на своєрідному стику конкретних і загально-регулятивних податкових правовідносин. Вони досить вузько персоніфіковані, передбачаючи конкретного платника (що відрізняє їх від загальних), але однією з їхніх ознак є складний зміст, що відрізняє їх від простих. Мабуть, можна порушити питання і про об'єднання в межах комплексних правовідносин податкових норм і норм інших галузей права.

Охоронні податкові правовідносини виникають за умови порушення прав і невиконання обов'язків, якщо учасники правовідносин мають потребу в правових способах захисту з боку держави. Однією із сторін таких правовідносин виступає компетентний суб'єкт, що є носієм владних повноважень і наділений державою повноваженнями примусу.

Іншою стороною є особа або орган, до якого застосовуються способи державного примусу і який зобов'язаний їх зазнавати. При цьому право застосовувати способи державного примусу деталізуються санкцією правової норми. Охоронні податкові правовідносини формуються в процесі правового регулювання, опосередковують охоронну функцію податкового права. Охоронні правовідносини мають похідний характер. Вони забезпечують реалізацію міри державно-примусового впливу щодо осіб, які порушили юридичні обов'язки зі сплати податків. У межах охоронних податкових правовідносин здійснюється захист суб'єктивних прав, запроваджуються у життя заходи юридичної відповідальності.

Проте вважаємо, що податкові правовідносини можна **класифікувати**:

- *за терміном дії*: постійні (тобто ті, що діють без обмеженого терміну) та тимчасові (правовідносини, що виникають на обмежений термін, як-то сплата штрафних санкцій у разі порушення податкового законодавства);

¹ Кучерявенко М. П. Співвідношення регулятивних та охоронних правовідносин у процедурному регулюванні оподаткування. *Проблеми законності*. 2010. № 111. С. 75–83.

- *за змістом*: матеріально-правові (податкові правовідносини, що виникають з приводу мобілізації грошових коштів у спеціалізованих фондах держави, а грошові кошти мають матеріальну основу); процесуально-правові (реалізують норми процесуального права і виникають на основі організаційних відносин. Вони встановлюють процедуру реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин та порядок вирішення юридичних справ. Процесуально-правові правовідносини можуть виникати під час подання позову до суду щодо накладення арешту на кошти або цінності платника податків, який не виконує податкове зобов'язання, або ж подавати позов до суду щодо стягнення коштів платника податків, який має податковий борг, у тому числі і стягувати кошти з дебіторів такого платника податків сум дебіторської заборгованості, строк погашення якої настав).

3. Елементи податкових правовідносин

Характеристика податкових правовідносин здійснюється шляхом аналізу їх елементів. Такими *елементами* є:

1. *Об'єкт податкових правовідносин*. В цілому, об'єктом у податкових правовідносинах виступають грошові кошти платників, які сплачуються у формі обов'язкових платежів і зборів (плати, внесків) та формують дохідну частину публічних фондів.

2. *Суб'єкт податкових правовідносин*. Суб'єктом податкових правовідносин може бути будь-яка особа, діяльність якої регулюється нормами податкового права, що може виступати учасником податкових відносин, носієм суб'єктивних прав та обов'язків. Суб'єкти повинні мати податкову правосуб'єктність, що передбачена нормами права. М. Кучерявенко виділяє три групи учасників податкових правовідносин: держава (в особі органів влади, що встановлюють і регулюють оподаткування), податкові органи та платники податків¹.

¹ Кучерявенко М. П. Податкове право України: академічний курс: підручник. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 90.

3. *Зміст податкових правовідносин.* Теорія права розрізняє фактичний та юридичний зміст правовідносин. Фактичний зміст податкових правовідносин становлять дії їх учасників у рамках правовідносин (наприклад, заповнення та подача декларації до податкових органів, сплата податку в банківських установах). Разом з цим права та обов'язки суб'єктів податкових правовідносин, що характеризують їх юридичний зміст, відображають їх специфіку та особливості. Значення юридичних фактів як елемента податкових правовідносин полягає в тому, що вони є підставою виникнення, зміни та припинення податкових відносин. До них, зокрема, належать факти реальної дійсності, факти, передбачені нормами податкового права, інші факти, які тягнуть певні юридичні наслідки.

4. Суб'єкти податкових правовідносин

Відносини з приводу оподаткування виникають:

- між державою і платниками – стосовно визначення основних елементів оподаткування, порядку обчислення та справляння податків;
- між державою й органами місцевого самоврядування – щодо розмежування їх прав законодавчої компетенції і податковій сфері, законодавчого закріплення за бюджетами кожного рівня влади власної дохідної бази;
- між державою та органами, що забезпечують справляння податків, – з приводу визначення правового статусу цих органів, порядку адміністрування податків, відповідальності за забезпечення своєчасного надходження податків до бюджетів;
- між органами податкової служби і платниками – стосовно взаємних прав та обов'язків і механізму їх реалізації¹.

Передумовою участі суб'єктів у податкових правовідносинах є:

- податкова правоздатність – передбачена законом здатність мати права та обов'язки щодо сплати податків;

¹ Податкове право: навч. посібн. / за заг. ред. А.Г. Чубенка, Д.М. Павлова. – К.: НАВС, 2014. С. 62.

- податкова дієздатність – передбачена нормами податкового права здатність своїми діями створювати та реалізовувати права та обов'язки.

Дієздатність полягає у здійсненні особою дій, спрямованих на:

- придбання прав і створення обов'язків;
- здійснення прав і обов'язків;
- здатність відповідати за податкові правопорушення.

Як суб'єктів можна виділити **три групи учасників податкових правовідносин:**

- державу (в особі органів влади, що встановлюють і регулюють оподаткування);
- податкові органи;
- платників податків.

Права й обов'язки суб'єктів податкових правовідносин характеризують їх юридичний зміст. Податковими правами й обов'язками обмежуються можливості й межі активності суб'єктів правовідносин.

Сукупність прав і обов'язків податкових органів визначається тими цілями і завданнями, з якими законодавець пов'язує необхідність існування цих органів. Держава уповноважує останні на здійснення певних функцій в галузі управління та контролю за надходженням податків і зборів. Деталізація правового статусу цих органів відбувається через законодавче закріплення їх прав і обов'язків.

Обов'язки та права платників податків визначено головним посыланням, що випливає з конституційної норми, якою закріплено першочерговий і безумовний обов'язок – сплачувати податки (ст. 67 Конституції України). Права та обов'язки платників податків закріплено у ст. 16-17 Податкового кодексу України України. Права та обов'язки посадових осіб органів ДПС України закріплено у ст. 20- 21 Податкового кодексу України.

Список рекомендованої літератури

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/sp:wide>

2. Податкове право України : підручник / О. О. Головашевич та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка, канд. юрид. наук, доц. Н. А. Маринів ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. фінанс. права. Харків : Право, 2019. 438 с.

3. Березовська С.В. Податкове право: навч.-метод. посіб. / С. В. Березовська ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. С. Нестеренко ; Міжнар. гуманітар. ун-т, Ін-т нац. та міжнар. права. Каф. конституц. права та держ. упр. – Одеса : Гельветика, 2017. 183 с.

4. Аванесян Г. М. Податкове право України : навч. посіб. / Аванесян Г. М., Колеснік Л. І., Сарана С. В. ; [за ред. Сарани С. В.]; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Полтав. ін-т економіки і права. Полтава :Полтав. ін-т економіки і права Відкрит. міжнар. ун-ту розвитку людини «Україна» : Астрая, 2019. 270 с.

5. Чайка В. В. Податкова політика України: теоретико-правовий аспект : монографія. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2017. 347 с.

6. Податкове право: навч. посіб. / Г.В. Бех [та ін.]; за ред. М. П. Кучерявенко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.

7. Тетарчук І. В. Податкове право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. К.: Центр учбової літератури, 2016. 184 с.

8. Бабін І. І. Податкове право: навч. посібник. К.: Кондор, 2018. 486 с.

9. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття та сутність податкових правовідносин.
2. В чому полягають особливості податкових правовідносин?
3. Які існують підстави виникнення податкових правовідносин?
4. Назвіть види податкових правовідносин.
5. Перерахуйте елементи податкових правовідносин.
6. Хто може бути суб'єктом податкових правовідносин?

Завдання для тестового контролю

1. Як називається характерна особливість податкових правовідносин, коли правовідносини чітко регулюють певні зв'язки, які виникають між суб'єктами?

- а) цільова системність;
- б) формальна визначеність;
- в) забезпечення державним примусом.

2. Коли податкові правовідносини можуть змінюватися під впливом фактичних підстав?

- а) якщо норми права регулюють сферу податкових правовідносин;
- б) якщо зміни чи припинення податкових правовідносин базуються на юридичних фактах;
- в) якщо ці правовідносини змінюються в залежності від стану особи.

3. В чому полягають конкретно-регулятивні функції податкових правовідносин?

- а) спрямовані на закріплення кола суб'єктів податкового права, їх загального юридичного статусу;
- б) спрямовані на реалізацію заходів державно-примусового характеру ;
- в) спрямовані на закріплення конкретної поведінки суб'єктів.

4. Як називаються податкові правовідносини, які виникають з приводу мобілізації грошових коштів у спеціалізованих фондах держави, а грошові кошти мають матеріальну основу?

- а) постійні;
- б) процесуально-правові;
- в) матеріально-правові.

5. Що виступає об'єктом податкових правовідносин?

- а) ставки податку;
- б) платники податку;
- в) грошові кошти.

ГЛАВА 3. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

1. *Поняття, зміст та функції податку*
2. *Класифікація податків і зборів*
3. *Елементи механізму податку*

1. Поняття, зміст та функції податку

Податок – це форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, які реалізують свій податковий обов'язок, у державну чи комунальну власність, який вноситься до бюджету відповідного рівня (або цільовий фонд) на підставі закону (чи акту органу місцевого самоврядування) і виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безвідплатний і безповоротний платіж.

Аналізуючи **зміст** податків, необхідно враховувати, що вони не є єдиним джерелом доходів бюджету і являють собою тільки один з видів позаекономічного державного примусу. Крім власне податків, яким належить провідна роль у формуванні бюджету, існують і інші види вилучень до бюджетів: ліцензійні і реєстраційні збори, збори з населення. Крім того, підприємства і громадяни роблять обов'язкові відрахування до позабюджетних фондів, платять різні тарифи й інші обов'язкові платежі. Різноманіття форм вилучень викликає необхідність визначити, що ж з них є безпосередньо податком, а що – неподатковими платежами. Мабуть, усю систему платежів, що входять до податкової системи, можна розділити на податки і платежі податкового характеру. Якщо до першої групи належать саме податки (на прибуток, на землю тощо), то другу групу складають збори відповідні податкові платежі (мити, державний збір тощо)¹.

Розмежування податків, зборів, платежів є не винятково теоретичною проблемою, але й значною мірою проблемою практики. *По-перше*, коли мова йде про податки, то це насамперед безумовні і нецільові

¹ Податкова система: Навчальний посібник. / за заг. ред. Андрущенко В. Л. К.: «Центр учбової літератури», 2015. С. 39-42.

платежі і після їхнього надходження до бюджетів неможливо простежити використання цих коштів, та це і не потрібно. Збори необхідні для фінансування певних заходів і мають чітке цільове призначення. По-друге, податки в основному надходять до бюджетів, тоді як збори можуть формувати цільові (у тому числі і позабюджетні) фонди. Тому, якщо необхідно закріпити виключно стабільні надходження до бюджетів нецільового характеру, – це безсумнівно податки. І, по-третє, якщо встановлення, зміна і скасування податків і всіх елементів правового механізму податків є винятковою компетенцією органів державної влади, то деталізацію елементів зборів у перспективі можна розглядати і як компетенцію виконавчих органів¹.

Основою для позбавлення права власності є конституційний, публічно-правовий обов'язок платника податків платити законно встановлені податки. Платник податків не має права розпоряджатися за своїм розсудом тією частиною свого майна, яка у вигляді певної грошової суми підлягає внесенню до бюджету, і зобов'язаний регулярно перераховувати цю суму на користь держави. У цьому обов'язку платника податків втілений публічний інтерес усіх членів суспільства. З публічним характером податку і фіскальним суверенітетом держави пов'язані законодавча форма встановлення податку, обов'язок і примусовість його вилучення, однобічний характер податкових обов'язків. Дійсно, право приватної власності охороняється законом².

Однак абсолютно очевидно, що воно не стосується прав, які не підлягають обмеженню при жодних умовах. Приватна власність може бути обмежена законом, але тільки тією мірою, у якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, гарантії прав і свобод громадян, забезпечення безпеки держави. Власник може бути позбавлений власності тільки у випадках, передбачених законом. Але саме подібний випадок і закріплюється Конституцією України (ст. 67) як

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

² Податкове право України : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2010. Державний університет телекомунікацій. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1389_38672669.pdf

необхідна умова існування держави, безумовна його вимога. Таким чином, основою для позбавлення права власності платника є його імперативний, безумовний, конституційний публічно-правовий обов'язок платити законно встановлені податки.

Платник податків не має права за своїм розсудом розпоряджатися частиною майна, що у вигляді певної грошової суми підлягає внесено до бюджету, позабюджетного цільового фонду. У цьому обов'язку втілений публічний інтерес усіх членів суспільства, що визначає і законодавчу форму закріплення податку, обов'язок його сплати, примусу при забезпеченні цього обов'язку, однобічний характер податкових обов'язків.

Ознаки, що характеризують зміст податку.

1. *Це вид платежу, закріплений актом органу державної влади.* Таке право належить парламенту затверджувати податок є вираженням права народу погоджуватися на сплату податку. Однак, це не означає згоди кожного конкретного члена суспільства чи навіть певних груп. Так, у багатьох країнах існують конституційні заборони на вирішення питань про оподаткування шляхом референдуму.

2. *Індивідуальна безвідплатність чи однобічний характер його встановлення.* В основу цієї ознаки податку закладено односкерований рух коштів від платника до держави. При цьому платник не одержує (на перший погляд) нічого замість, що означає відсутність зустрічних обов'язків держави. Кошти платника йдуть на задоволення суспільних потреб. Однак необхідно враховувати, що безвідплатність має умовний характер у зв'язку з однобічним обов'язком платника. У загальному ж плані безвідплатність означає, що кошти, які виплачуються як податок, переходять до бюджету без одержання зустрічного відшкодування чи задоволення для платника.

3. *Нецільовий характер податкового платежу означає надходження його у фонди, що акумулюються державою і використовуються на задоволення державних потреб.* При цьому невідомо, на задоволення яких саме цілей ідуть надходження від конкретного податку, тобто формується немовби розмитий грошовий фонд держави. Звичайно, вимагає окремого розгляду проблема деяких видів податків, що за своїм характером дуже схожі на збори.

4. *Безумовний характер податку є продовженням попередньої ознаки й означає сплату податку, яка не пов'язана ні з якими зустрічними діями, привілеями з боку держави.* Останні дві ознаки, мабуть, найбільш чітко характеризують суть податку і виділяють його із системи інших платежів.

5. *Платіж надходить у бюджет відповідного рівня чи цільовий фонд.* Розподіл податків по бюджетах, фондах здійснюється відповідно до бюджетної класифікації і може проводитися двома основними шляхами: закріплення податку за певним бюджетом чи розподілом його між бюджетами.

6. *Обов'язковий характер податкового вилучення забезпечує нагромадження коштів у доходній частині бюджету.* Це лежить в основі закріплення на конституційному рівні сплати податків як першочергового обов'язку громадян.

7. *Безповоротний характер податку, ймовірно, не вимагає особливих коментарів, хоча варто звернути увагу на один аспект.* У кінцевому підсумку платник одержує віддачу від внесених ним податків, коли держава задовольняє суспільні потреби, в яких зацікавлено суспільство і кожний його індивід (охорона суспільного порядку, охорона здоров'я, освіта), і в цьому розумінні податки нібито повертаються до платника.

8. *Платіж у грошовій формі.* Внесення податку до бюджету відбувається в грошовій формі. Сплата податку майном чинним законодавством за загальним правилом не передбачена. Грошова форма сплати податку визначається самою сутністю податку, що є, як вже було сказано, внеском. У зв'язку з цим обов'язок платника податків по сплаті податку є однооб'єктним, оскільки тільки сплата податку в грошовій формі, за загальним правилом, розглядається (при дотриманні інших умов – про терміни, бюджету тощо) як належне виконання його обов'язку. Звертання стягнення на майно платника податків у випадку недоплати по податках також не є винятком, оскільки в результаті (після реалізації майна) внесення податку до бюджету відбувається в грошовій формі¹.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravozdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

Однак у деяких випадках сплата податків допускається й у негрошовій формі, але всі негрошові засоби сплати податків є нетиповими і викликані кризою платежів. Функції податків, що відбивають їх сутність, є похідними від функцій фінансів і реалізують ті ж завдання, але в порівняно більш вузьких межах. Виходячи з цього, функції податків можна згрупувати в два блоки: основні і додаткові¹.

Група основних функцій включає сутнісну функцію податку (фіскальну) і дві загально-фінансових (регулюючу і контрольну). Саме на базі цих функцій будується податковий механізм, і, діючи спільно, вони становлять цільний комплекс. Додаткові функції деталізують головні цілі, реалізовані через підсистему основних функцій. Крім того, якщо основні функції обов'язкові для всіх видів податків, то додаткові функції факультативності і не обов'язково представлені по всіх податках.

Основні функції податку:

1. Найважливішою функцією податків є *фіскальна* (лат. *fiscus* – державна казна). Відповідно до цієї функції податки виконують своє основне призначення – насичення дохідної частини бюджету, доходів держави для задоволення потреб суспільства. У період становлення буржуазної держави спрямованість податків вважалася єдиною. Однак до кінця XIX ст. нова концепція податків розглядає їх як соціальний регулятор, знаряддя реформ, і наприкінці 30-х років XX ст. податки розглядаються вже і як засіб регулювання економіки, забезпечення стабільного економічного зростання. Дуже важливо підкреслити стабільність фіскальної функції податків. Остання означає не просте формування переліку надходжень до бюджету, а механізм цих надходжень, що діє на постійній, стабільній основі, забезпечує централізоване стягнення податків, співвідношення з витратами бюджетів.

2. *Регулююча* функція є своєрідним доповненням попередньої і торкається як регулювання виробництва, так і регулювання споживання (наприклад, непрямі податки). При цьому регулюючий механізм існує об'єктивно і вплив на платників здійснюється незалежно

¹ Податкове право України : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2010. 256 с. Державний університет телекомунікацій. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1389_38672669.pdf

від волі держави. Дуже часто під регулюючою функцією розуміють лише надання пільг окремим галузям чи виробникам. Однак податкове регулювання – більш складний механізм, що враховує не тільки податковий тиск, але і перспективи того чи іншого виду діяльності, рівні прибутковості тощо.

3. *Контрольна* функція реалізується в ході оподаткування при регламентації державою фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій, одержанні доходів громадянами, використанні ними майна. За допомогою цієї функції оцінюється раціональність, збалансованість податкової системи, кожного податку окремо, перевіряється, наскільки податки відповідають реалізації мети у сформованих умовах¹.

Додаткові функції податку утворюють підсистему, що охоплює такі види функцій:

1. *Розподільча* функція являє собою своєрідне відображення фіскальної: наповнити скарбницю, щоб потім розподілити отримані кошти. Але на стадії розподілу ця функція дуже тісно переплітається з регулюючою, і в одній дії можуть виявлятися обидві функції. Наприклад, непрямі податки, регулюючи споживання, створюють основи для перерозподілу коштів одних платників на користь інших (акцизи на делікатесні види продуктів тощо). Це дає змогу говорити про існування первинного і вторинного розподілу (перерозподілу) за допомогою податків.

2. *Стимулююча (дестимулююча)* функція створює орієнтири для розвитку чи згортання виробництва, діяльності. Як і регулююча, вона може бути пов'язана із застосуванням механізму пільг, зміною об'єкта оподаткування, зменшенням оподатковуваної бази. Іноді цю функцію розглядають як підвид регулюючої.

3. *Накопичувальна* функція являє собою своєрідне узагальнення всіх попередніх функцій і головної – з позицій реалізації цілей держави в податковій системі. Найбільш узагальнюючою функцією податків, з якою пов'язано їх виникнення і розвиток, є фіскальна. Але це тільки на перший погляд. Вона має тимчасовий характер, виступає етапною,

¹ Демянчук І. А. Фіскальна політика в умовах турбулентності економіки: монографія. Рівне: О. Зень, 2015. С. 38-41.

такою, що реалізує насичення бюджету на певний період. Кінцева мета податків – не тільки сформувати бюджет, але і сформувати мету, інтереси в розподілі цих коштів і інших коштів платників, тобто створити умови для накопичення як юридичними, так і фізичними особами. У цьому випадку мова йде про активне нагромадження, що виразилося б у збільшенні потужностей, розвитку виробництва і т. д. Здійснити це можна шляхом диференціації чи зниження майнових податків, надання пільг при цільовому використанні коштів. Ця функція дуже тісно пов'язана зі стимулюючою, але є більш глобальною й узагальнюючою. Крім того, якщо стимулююча функція пов'язана з процесом, діяльністю платників, то накопичувальна орієнтована на кінцевий результат, визначає мету діяльності і має більш статичний характер. Законодавства багатьох держав не роблять розмежування між податками, зборами, митами, і податкова система характеризується як сукупність податків і зборів.

Природно, у податку, мита, збору є загальні риси. До них належать:

1. Обов'язковість сплати податків і зборів у відповідні бюджети і фонди.
2. Чітке надходження їх у бюджети і фонди, за якими вони закріплені.
3. Вилучення їх на основі законодавчо закріпленої форми і порядку надходження.
4. Примусовий характер вилучення.
5. Здійснення контролю єдиними податковими органами.
6. Безеквівалентний характер платежів. Однак, незважаючи на схожість цих механізмів, вони мають чіткі відмінності¹.

Мито і збір відрізняються від податків:

1. *За значенням.* Податкові платежі забезпечують до 80 % надходжень у дохідну частину бюджету, інші види відрахувань, відповідно, менше.
2. *За метою.* Мета податків – задоволення потреб держави, мета мита, зборів – задоволення певних потреб чи витрат установ.
3. *За обставинами.* Податки являють собою безумовні платежі; мито, збір виплачуються у зв'язку з послугою, що надана платникові державною установою, що реалізує державно-владні повноваження.

¹ Податкова система: Навчальний посібник. / за заг. ред. Андрущенка В. Л. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. С. 27.

4. *За характером обов'язку.* Сплата податку пов'язана з чітко вираженим обов'язком платника; мито, збір характеризуються певною добровільністю його дій і не регулюються іноді відносинами імперативного характеру.

5. *За періодичністю.* Збори, платежі, мито часто мають разовий характер і їх сплата здійснюється без певної системи; податки характеризуються періодичністю¹.

Відмінності за періодичністю включають два підходи:

- періодичність сплати (збори, мито – одноразова сплата, податки – певна періодична сплата);
- періодичність дій (збори, мито прямо залежать від кількості дій, що породжують зобов'язання по сплаті, податки – чітко не пов'язуються з періодичністю дій, наприклад, періодичність сплати податку з власників транспортних засобів не пов'язується з характером використання транспортного засобу).

Таким чином, на відміну від загальних податкових платежів збори і мита мають індивідуальний характер і їм завжди властиві спеціальна мета і спеціальні інтереси. Раніше основним критерієм розмежування мита і збору було надходження коштів: якщо в бюджет – мито, якщо на користь організації – збір. У сучасних умовах акценти трохи змістилися:

- збір – платіж за володіння особливим правом;
- мито – плата за здійснення на користь платників юридично значущих дій.

2. Класифікація податків і зборів

Уся сукупність обов'язкових платежів податкового характеру може бути класифікована за декількома підставами. Виділимо найбільш важливі.

1. *Залежно від компетенції органу, що вводить дію податкового платежу на відповідній території:*

¹ Податкове право України : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2010. 256 с. Державний університет телекомунікацій. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1389_38672669.pdf

а) загальнодержавні – податки і збори, установлені Верховною Радою України, що вводяться в дію виключно законами і діють на всій території держави;

б) місцеві – податки і збори, перелік яких установлюється Верховною Радою України, вводяться в дію нормативними правовими актами представницьких органів місцевого самоврядування і діють на території відповідних територіальних утворень. Принцип компетенції органу, що встановлює податок, лежить в основі класифікації податків і зборів.

2. *Залежно від каналу надходження.* Відповідно до бюджетної системи України податкові платежі надходять у бюджети різних рівнів, на підставі чого можна розділити їх на закріплені і регулюючі.

Специфіка розподілу податків на закріплені і регулюючі визначається змістом бюджетної системи України. Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України вона являє собою сукупність Державного бюджету України і місцевих бюджетів. Закріплені податки безпосередньо і повністю надходять у конкретний бюджет чи позабюджетний фонд. Серед закріплених податків виділяють податки, що надходять у Державний бюджет, у місцевий бюджет. Регулюючі (різномірні) податки надходять одночасно в бюджети різних рівнів у пропорціях, що відповідають бюджетному законодавству. Суми відрахувань по таких податках зараховуються безпосередньо в Державний бюджет і бюджети інших рівнів, визначаються при затвердженні кожного бюджету.

Можна дещо деталізувати цю групу податків, диференціювавши їх на групи: а) державні – податки, що цілком надходять у Державний бюджет; б) місцеві – податки, що цілком надходять у місцеві бюджети; в) пропорційні податки, що розподіляються між бюджетами у певній пропорції;

3. *Залежно від платника:*

- податки з юридичних осіб (податок на прибуток тощо).
- податки з фізичних осіб (податок на доходи фізичних осіб).
- змішані – податки, що передбачають як платників і юридичних, і фізичних осіб (земельні податки). При цьому змішані податки можна розділити на:

а) податки, що визначаються наявністю певних матеріальних благ (транспортні засоби, ділянка землі);

б) податки, що визначаються діяльністю платників (податок на додану вартість, акцизний збір).

4. Залежно від форми оподаткування:

а) прями (прибутково-майнові) – податки, що стягуються в процесі придбання й акумуляції матеріальних благ, визначаються розміром об'єкта оподаткування, включаються в ціну товару і сплачуються виробником чи власником. Прямі податки, у свою чергу, підрозділяються на: а) особисті – податки, що сплачуються платником податків за рахунок і залежно від отриманого ним доходу (прибутку) і враховують платоспроможність платника; б) реальні (англ. *real* – майно) податки, що сплачуються з майна, в основі яких лежить не реальний, а передбачуваний середній дохід.

б) непрямі (на споживання) – податки, що стягуються в процесі витрат матеріальних благ, визначаються розміром споживання, включаються у вигляді надбавки до ціни реалізації товару і сплачуються споживачем. При непрямому оподаткуванні формальним платником є продавець товару (робіт, послуг), який виступає посередником між державою і споживачем товару (робіт, послуг). Останній же являє собою платника реального. Саме критерій збігу юридичного і фактичного платника є одним з основних при розмежуванні податків на прямі і непрямі. При прямому оподаткуванні – юридичний і фактичний платники збігаються, при непрямому – такого збігу немає. Ще одну важливу обставину варто враховувати при розмежуванні прямих і непрямих податків – їх участь в утворенні ціни. Якщо прямі податки закладаються в ціну на стадії виробництва (у виробника), то непрямі – тільки на стадії реалізації і як надбавка до ціни виробництва товару.

5. Залежно від способу справляння:

а) часткові (кількісні) – такі, що встановлюють розмір податку для кожного платника окремо, враховують майновий стан платника і його можливості сплати. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

б) розкладкові (репартіційні) – податки, що нараховуються на цілу корпорацію платників, які самостійно здійснюють між собою

остаточний розподіл податкового тягаря. Історично це перша форма стягування податків, що проходила кілька етапів: перший – встановлення загальної суми потреби держави в доходах; другий – розподіл цієї суми між територіальними одиницями; третій – розподіл її між платниками. Зараз застосовується на місцевому рівні.

6. *Залежно від характеру використання:*

а) загального призначення – податки, використовувані на загальні цілі, без конкретизації заходів чи витрат, на які вони витрачаються (фактично це і є дійсно податки).

б) цільові податки – податки, зачислювані в позабюджетні цільові фонди і призначені для цільового використання. Фактично однією з основних ознак податків є нецільовий характер, однак цільові платежі мають деякі позитивні моменти: психологічний; ув'язування витрат і доходів від певних видів діяльності; певної незалежності конкретного державного органу.

7. *Залежно від періодичності справляння:*

а) разові – податки, що справляються один раз протягом визначеного часу (найчастіше – податкового періоду) при здійсненні певних дій (податок із власників транспортних засобів; податок з майна, що переходить у порядку спадкування чи дарування). Значною мірою цей різновид податків має характер зборів.

б) систематичні (регулярні) – податки, що стягуються регулярно, через певні проміжки часу і протягом усього періоду володіння чи діяльності платника (щомісячно, поквартально).

3. Елементи механізму податку

Основні *елементи* механізму податку визначають фундаментальні характеристики податку, що формують основне уявлення про зміст податкового механізму. Відсутність будь-якого з основних елементів правового механізму податку не дозволяє однозначно визначити тип цього платежу і робить податковий механізм невизначеним¹.

¹ Податкова система: Навчальний посібник / [Баранова В. Г., Дубовик О. Ю., Хомутенко В. П. та ін.]; за ред. В. Г. Баранової. Одеса: ВМВ, 2014. С. 82.

До основних елементів правового механізму податку належать:

- платник податку – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з податковим кодексом України або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з Податковим кодексом України;
- об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку;
- база оподаткування – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування;
- ставка податку – це розмір податку на одиницю оподаткування. Залежно від способу визначення суми податку (за методом встановлення) виділяють тверді й процентні ставки. Тверда ставка визначає фіксований розмір податку на одиницю оподаткування. Процентні ставки визначають розмір податку у вигляді певного відсотка від одиниці оподаткування;
- податкові пільги – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених Податковим кодексом України.

Додаткові елементи податкового механізму деталізують специфіку конкретного платежу, становлять завершену та повну систему податкового стягнення. Сукупність додаткових елементів правового механізму податку досить різноманітна. Однак ця сукупність складається з двох підгруп:

- додаткові елементи правового механізму податку, що деталізують основні чи пов'язані з ними (предмет, база, одиниця оподаткування – категорії, що прямо залежать від об'єкта оподаткування);

- додаткові елементи правового механізму податку, що мають самостійне значення (податковий період, строки та засоби сплати податку; порядок обчислення податку, джерело сплати тощо).

Відповідно до чинного законодавства України до додаткових елементів механізму податку відносять:

- **порядок обчислення податку** – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із застосуванням відповідних коефіцієнтів або без них;
- **податковий період** – встановлений цим законом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів. Податковим періодом може бути календарний рік, календарне півріччя, календарний квартал, календарний місяць, календарний день;
- **строк і порядок сплати податку та збору** – визнається період, що починається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку зі сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Момент виникнення податкового обов'язку платника податків, у тому числі податкового агента, визначається календарною датою.

Строк сплати податку та збору:

- 1) обчислюється роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що повинна настати або відбутися;
- 2) встановлюється відповідно до податкового законодавства для кожного податку окремо¹.

Зміна строку сплати податку здійснюється у формі: відстрочки, розстрочки, податкового кредиту. Сплата податків та зборів здійснюється

¹ Сокурєнко, В. В. Національна податкова безпека як складова фінансової безпеки держави. Економічна безпека держави в контексті національних інтересів : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 9-11.

в грошовій формі у національній валюті України, готівкою або у безготівковій формі;

- **строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку** – одним з елементів встановлення податку є строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку. Цей елемент механізму податку, з одного боку, разом з іншими елементами законодавець визначає, як обов'язковий, що потрібен для встановлення податків і зборів, а з іншого боку, як один із способів контролю за дотриманням вимог податкового та іншого законодавства, що покладається на контролюючі органи. Види і форми податкової звітності встановлюються Податковим кодексом України, але найпоширенішою формою звітності є податкова декларація. Додатки до податкової декларації є її невід'ємною частиною. Можуть бути різні інші кварталні чи річні фінансові звіти платників податків, розрахунки та інші документи, що пов'язані з визначенням об'єктів оподаткування та з обчисленням і сплатою податків і зборів. Наприклад, платники податку на прибуток, малі підприємства, подають разом з річною податковою декларацією річну фінансову звітність у порядку передбаченому для подання податкової декларації.

Відповідно до ст. 47 Податкового кодексу України відповідальність за неподання, порушення порядку заповнення документів податкової звітності, порушення строків їх подання до контролюючих органів, недостовірність інформації, наведеної у зазначених документах, несуть платники податків, тобто юридичні особи, фізичні особи та їх законні чи уповноважені представники у випадках, передбачених законом, податкові агенти¹.

Будь-які питання щодо елементів оподаткування регулюються Податковим кодексом України і не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів, що містять виключно положення щодо внесення змін до Податкового кодексу України та/або положення, які встановлюють відповідальність за порушення норм податкового законодавства.

Список рекомендованої літератури

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/sp:wide>

2. Податкове право України : підручник / О. О. Головашевич та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка, канд. юрид. наук, доц. Н.А. Маринів ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. фінанс. права. Харків : Право, 2019. 438 с.

3. Березовська С.В. Податкове право : навч.-метод. посіб. / С. В. Березовська ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. С. Нестеренко ; Міжнар. гуманітар. ун-т, Ін-т нац. та міжнар. права. Каф. конституц. права та держ. упр. – Одеса : Гельветика, 2017. 183 с.

4. Аванесян Г. М. Податкове право України : навч. посіб. / Аванесян Г. М., Колеснік Л. І., Сарана С. В. ; [за ред. Сарани С. В.] ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Полтав. ін-т економіки і права. Полтава : Полтав. ін-т економіки і права Відкрит. міжнар. ун-ту розвитку людини «Україна» : Астроя, 2019. 270 с.

5. Чайка В. В. Податкова політика України: теоретико-правовий аспект : монографія. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2017. 347 с.

6. Податкове право: навч. посіб. / Г. В. Бех [та ін.]; за ред. М. П. Кучерявенко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.

7. Тетарчук І. В. Податкове право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. К.: Центр учбової літератури, 2016. 184 с.

8. Бабін І. І. Податкове право: навч. посібник. К.: Кондор, 2018. 486 с.

9. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття та зміст податку.
2. Які існують ознаки податку?
3. Назвіть функції податку.
4. Чи існують відмінності мита і збору від податку?

5. Назвіть класифікацію податків і зборів.
6. Які існують елементи механізму податку?

Завдання для тестового контролю

1. Як називається надходження податку у фонди, що акумулюються державою і використовуються на задоволення державних потреб?

- а) безумовний характер податкового платежу;
- б) нецільовий характер податкового платежу;
- в) обов'язковий характер податкового платежу.

2. Що означає сплату податку, яка не пов'язана ні з якими зустрічними діями, привілеями з боку держави?

- а) безумовний характер податкового платежу;
- б) нецільовий характер податкового платежу;
- в) обов'язковий характер податкового платежу.

3. Що визначається як платіж у грошовій формі?

- а) сплата податку майном не передбачена;
- б) сплата податку можливо лише готівкою;
- в) сплата податку можливо готівкою та майном.

4. Відповідно до якої функції податки виконують своє основне призначення – насичення дохідної частини бюджету, доходів держави для задоволення потреб суспільства?

- а) контролююча;
- б) регулююча;
- в) фіксальна.

5. Оберіть невірну відповідь:

- а) збір – платіж за володіння особливим правом;
- б) мито – плата за здійснення на користь платників юридично значущих дій;
- в) збір та мито сплачується одночасно та передбачає платіж за володіння особливим правом.

ГЛАВА 4. ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. *Поняття податкового контролю*
2. *Зміст податкового контролю*
3. *Об'єкт та суб'єкт податкового контролю*
4. *Способи та стадії здійснення податкового контролю*
5. *Відповідальність за податкові правопорушення*

1. Поняття податкового контролю

Податковий кодекс України присвячує статті гл. 5 розд. II безпосередньому регулюванню питань здійснення податкового контролю. Так, ст. 61 Податкового кодексу України надає визначення податкового контролю та повноважень органів державної влади щодо його здійснення.

Податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Наведене визначення свідчить про досить широке розуміння законодавцем поняття податкового контролю, оскільки відповідно до об'єкта контролю мова йде не тільки про сплату податків і зборів, а також про інші фінансові операції платників податків. Чинне законодавство містить всі ознаки податкового контролю як різновиду фінансового і визначення митного контролю як його складової. Так, в законодавстві визначено, що податковий контроль у частині здійснення заходів, що вживаються митними органами з метою перевірки правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, є складовою частиною митного контролю. Повноваження зі здійснення податкового контролю покладаються на контролюючі органи, до яких належать органи ДПС України, стосовно податків, які справляються до бюджетів та державних цільових фондів, крім мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно

до податкового законодавства справляються у разі перевезення товарів через митний кордон України, контроль за якими покладається на митні органи. Органи СБУ, МВС України, прокуратури та їх службові (посадові) особи не можуть брати безпосередньої участі у проведенні перевірок, що здійснюються контролюючими органами, та проводити перевірки суб'єктів підприємницької діяльності з питань оподаткування.

Податковий контроль, будучи різновидом фінансового, характеризується всіма принциповими рисами останнього й нарівні з іншими видами фінансового контролю забезпечує рух публічних грошових коштів, бере участь у розподілі сукупного суспільного продукту. Особливістю податкового контролю є більш вузький предмет регулювання – формування публічних грошових фондів, що й визначає його характер на відповідних стадіях руху сукупного суспільного продукту. Фактично податковий контроль представлений на стадії формування й розподілу (перерозподілу) грошових фондів, чим і обумовлюються характер та сфера контролюваних дій.

Податковий контроль є формою реалізації контрольної функції фінансів в оподаткуванні, що відображає раціональне співвідношення, тенденції формування публічних грошових фондів за рахунок надходжень від податків і зборів. Керуючись одним із постулатів теорії фінансів, можна охарактеризувати податковий контроль як форму реалізації контрольної функції фінансів, що є перевіркою дій зобов'язаних суб'єктів з виконання обов'язків, пов'язаних з оподаткуванням. Якщо основу контролюючої функції фінансів становить рух фінансових ресурсів у централізованій і децентралізованій формі, то реалізацією контролюючої функції стосовно оподаткування є контроль за надходженням коштів у публічні грошові фонди. Податковий контроль являє собою різновид спеціального державного контролю, здійснюваного як діяльність податкових органів і їх посадових осіб із забезпечення законності, фінансової дисципліни й доцільності при мобілізації централізованих і децентралізованих грошових фондів і пов'язаних з ними матеріальних коштів¹.

¹ Податкове право України : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2010. 256 с. *Державний університет телекомунікацій*. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1389_38672669.pdf

2. Зміст податкового контролю

Податковий контроль характеризується певними *особливостями*, що розкривають його зміст:

1) це спеціальний державний контроль, аналіз якого передбачає два аспекти:

а) здійснення його спеціальними суб'єктами, наділеними державою особливою компетенцією саме у сфері оподаткування;

б) здійснення його щодо спеціального об'єкта – централізованих і децентралізованих грошових фондів;

2) включає контроль за дисципліною у сфері оподаткування, що припускає широкий підхід до змісту податкового контролю. На перший погляд може здатися, що він зводиться тільки до контролю за коштами, однак це не так. Податковий контроль охоплює й відносини, не пов'язані безпосередньо з переміщенням грошових фондів. Наприклад, платник податків вчасно й у повному обсязі сплатив податки, але не надав вчасно податкову декларацію, тобто не реалізував один зі своїх імперативних обов'язків, і це неодмінно буде об'єктом податкового контролю. Податкова дисципліна означає чітке дотримання встановлених приписів, порядку формування централізованих і децентралізованих грошових фондів. Вимоги, умови податкової дисципліни поширюються на підприємства всіх форм власності, причому йому підпорядковуються не тільки підприємства, що погано працюють, але і ті, які мають стабільні результати господарської діяльності. У такий спосіб формується єдиний підхід, цілісність податкового контролю;

3) податковий контроль характеризується чіткою цілеспрямованістю. Насамперед йдеться про спрямованість об'єкта контролю, на що вже зверталася увага. Але важливо враховувати і цільовий характер руху грошових фондів в умовах публічного регулювання, коли грошові ресурси закріплюються за фондами, що фінансують чітко позначені цілі й нецільова їх витрата обмежена імперативними заборонами. Акцентуючи увагу на контролі за дотриманням податкового законодавства зобов'язаними особами, зміст податкового контролю пов'язується в основному з аналізом руху грошових коштів від платників до бюджетів, із формуванням доходів держави і територіальних громад за

рахунок надходжень від податків і зборів. Однак пов'язувати податковий контроль винятково з доходами не зовсім правильно. Дійсно, стосовно владних суб'єктів він націлений на контроль за формуванням їхніх доходів, тоді як для зобов'язаних осіб при його здійсненні важливо досліджувати категорію видатків;

4) податковий контроль пов'язаний не лише із грошовими, але і з матеріальними коштами. Звичайно, останні беруть участь у цьому процесі побічно, опосередковано:

а) як об'єкт визначення грошових обов'язків (наприклад, в основі обчислення й сплати майнових податків лежить предмет оподаткування – певний майновий комплекс або його частина);

б) як кошти забезпечення грошових зобов'язань, коли відбувається реалізація певного майна, а за рахунок виручених коштів погашаються грошові обов'язки;

5) податковий контроль виражає відносини влади й підпорядкування, що базуються на фіскальних функціях держави, особливістю реалізації яких є чітко виражений імперативний характер. В основі спеціального режиму реалізації фіскальної функції лежить надзвичайний стан держави і територіальних громад як власника коштів, що надходять у публічні грошові фонди за рахунок податків і зборів, і як організатора цих відносин;

6) податковий контроль реалізується через сукупність активних дій як зобов'язаних, так і владних суб'єктів. Його реалізація пов'язана зі здійсненням повноважень, що мають активний характер, він не може виражатися в пасивній поведінці осіб. Причому, якщо безумовно активний характер його проявляється в діях контролюючих суб'єктів, то в поведінці контрольованих суб'єктів він може асоціюватись із їх пасивною поведінкою при реалізації права на податкову перевірку уповноважених органів¹.

Податковий контроль здійснюється **шляхом**:

а) ведення обліку платників податків;

б) інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної податкової служби;

¹ Податкове право: навч. посібн. / за заг. ред. А.Г. Чубенка, Д.М. Павлова. – К.: НАВС, 2014. С. 58.

в) перевірок та звірок відповідно до вимог податкового законодавства, а також перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин.

Облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби. Взяттю на облік або реєстрації в органах державної податкової служби підлягають всі платники податків.

Банки та інші фінансові установи відкривають поточні та інші рахунки платникам податків – юридичним особам (як резидентам, так і нерезидентам) незалежно від організаційно-правової форми, відокремленим підрозділам та представництвам юридичних осіб, фізичним особам – підприємцям та фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність, лише за наявності документів, виданих органами державної податкової служби, що підтверджують взяття їх на облік у таких органах.

Залежно від процедурного регулювання податкового контролю можна визначити певну **послідовність** в його здійсненні:

1) підготовка проведення податкового контролю передбачає: визначення контролюваних і контролюючих суб'єктів; визначення об'єкта контролю (об'єктом може виступати різновид податкового обов'язку або виконання обов'язку за окремим видом податку і т. ін.); визначення строків проведення податкового контролю; визначення цілей і завдань контролюючих заходів;

2) реалізація контролюючих дій;

3) оформлення матеріалів податкового контролю (проміжний – необхідність реагування в ході проведення податкової перевірки, коректування поведінки зобов'язаних осіб до завершення податкового контролю; підсумковий – оформлення результатів податкового контролю, складання довідок або актів після закінчення контролюючих дій);

4) реагування передбачає розмежування функцій контролюючого й контрольованого суб'єкта. У першому випадку щодо поведінки контролюючого суб'єкта мова може йти про трансформацію контролюючих відносин у відносини, що припускають настання відповідальності за порушення податкового законодавства (не виключається застосування додаткових заходів, передача матеріалів податкової перевірки органам, до компетенції яких безпосередньо не належать ці повноваження). У той же час поведінка контрольованого суб'єкта може передбачати як дії з виправлення недоліків, виявлених у ході перевірки, так і застосування до нього заходів відповідальності.

3. Об'єкт та суб'єкт податкового контролю

Об'єктом податкового контролю є переважно грошові відносини, що виникають при формуванні публічних грошових ресурсів. При цьому об'єкт фінансового контролю необхідно відрізнити від предмета. Предметом же фінансового контролю є фактично первинна документація (бухгалтерські звіти, кошториси, баланси і т. ін.), що свідчить про рух контрольованих грошових фондів, своєчасну й повну реалізацію податкового обов'язку. У широкому розумінні об'єкт податкового контролю не обмежується тільки коштами. Він передбачає й контроль за відповідністю матеріальних, трудових, природних та інших ресурсів, оскільки саме вони лежать в основі визначення податкових обов'язків суб'єктів. Завданням податкового контролю в кінцевому підсумку є забезпечення економічної безпеки держави при формуванні централізованих державних грошових фондів за рахунок надходжень від податків і зборів.

Суб'єктами податкових перевірок є учасники контрольних податкових правовідносин, які мають відповідні права та обов'язки. Як і в інших податкових правовідносинах, уповноважений суб'єкт (посадова особа податкового чи іншого контролюючого органу) наділений владними повноваженнями відносно підконтрольного суб'єкта (платника податків, податкового агента).

4. Способи та стадії здійснення податкового контролю

Способи (методи) здійснення податкового контролю врегульовано ст. 62 Податкового кодексу України. Податковий контроль здійснюється шляхом:

- ведення обліку платників податків;
- інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів ДПС;
- перевірок та звірок відповідно до вимог Податкового кодексу України, а також: перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин.

Конструкція обліку в податкових відносинах є складною системною категорією. Під час аналізу сукупності облікових обов'язків у системі податкового обов'язку в цілому необхідно враховувати їх деяке роздвоєння і формування обов'язків з обліку платників податків та обов'язків щодо обліку об'єкта оподаткування. Характеризуючи порядок проведення податкового обліку, дуже часто звертають увагу на те, що він є встановленою податковим законодавством послідовністю дій податкових органів щодо здійснення реєстрації, перереєстрації або зняття з реєстрації осіб, які підлягають податковому обліку, а також діяльністю податкових органів із ведення Єдиного державного реєстру платників податків. Тобто податковий облік зводиться винятково до дій податкових органів. Однак у цьому випадку необхідно враховувати і дії самих зобов'язаних осіб – платників податків, які надають певні відомості для податкового обліку¹.

Особливості податкового обліку визначаються *стадіями* його здійснення:

а) постановка на облік платника податків. Фактично в цьому випадку здійснюється легалізація суб'єкта, наділеного податковими правами і обов'язками, який має їх реалізувати;

¹ Система податкових правовідносин: проблеми теорії та практики правового забезпечення: монографія / за заг. ред. д. ю. н., професора, заслуженого юриста України В. І. Литвиненка. Київ: «Видавництво Людмила», 2018. С. 153-155.

б) уточнення, корегування відомостей про платника податків. Йдеться про певну факультативність дій платника на цьому етапі. Допускається ситуація, що ніякі відомості про платника податків не змінювалися в принципі. Однак насправді подібна ситуація тільки передбачається, а реально зміни даних про платника податків і зборів доволі мобільні. Саме тому йдеться про досить важливу стадію обліку платників податків. Подібні дії пов'язані з необхідністю зміни територіальності податкового обліку й реалізуються щодо зняття платника з обліку в одному територіальному податковому органі й постановці в іншому;

в) зняття з податкового обліку, що пов'язане або зі зміною місця обліку платника податків, або із припиненням його діяльності й оподаткування.

5. Відповідальність за податкові правопорушення

Введення законодавцем фінансово-правової відповідальності за порушення норм податкового права, яку за видовими ознаками не можна віднести до існуючих видів юридичної відповідальності, є підґрунтям для визнання самостійності цього виду відповідальності. До видових ознак фінансово-правової відповідальності, що виділяють її як окремий вид у системі юридичної відповідальності, належать: публічно-майновий характер, склад юрисдикційних органів, суб'єктний склад порушників податкового законодавства, підстава її застосування, юрисдикційна процедура, фінансово-правові санкції¹.

Публічно-майновий характер: публічний характер знаходить вираження в тому, що податкове правопорушення як підстава фінансово-правової відповідальності завдає шкоди публічним фінансовим інтересам, охорона яких є метою і функцією держави. Майновий характер полягає в державно-правовому впливі на економічні інтереси порушників податкового законодавства.

¹ Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія державної податкової служби. Ірпінь, 2004. 18 с.

Суб'єктний склад порушників податкового законодавства: до фінансово-правової відповідальності притягаються фізичні особи, юридичні особи, їх філії та інші відокремлені підрозділи, які є безпосередніми учасниками податкових відносин.

Підставою застосування фінансово-правової відповідальності є: норми податкового права (нормативна), діяння, яке містить склад податкового правопорушення (фактична), рішення податкового органу про застосування фінансових санкцій (процесуальна).

Провадження по справі про податкові правопорушення здійснюється в позасудовому порядку, має власний строк давності, підстави зупинення, поновлення, продовження строків.

Специфіка заходів фінансово-правової відповідальності полягає в *кумулятивності*, тобто поєднанні компенсаційної та каральної цілей.

Матеріально- та процесуально-правова специфіка ознак фінансово-правової відповідальності, що виявляється через співставлення її з іншими видами юридичної відповідальності, зумовлює самостійне місце цього інституту в системі юридичної відповідальності. Причому специфіка таких ознак не є результатом довільного розсуду законодавця. Вона має під собою об'єктивну основу, що обумовлюється правовою природою фінансово-правової відповідальності.

Фінансово-правова відповідальність за ст. 111 Податкового кодексу України застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Фінансова відповідальність може реалізовуватись паралельно з адміністративною, кримінальною та дисциплінарною. Суб'єктами фінансової відповідальності є підприємства, установи, організації та їхні філії, фізичні особи, але не посадові особи, які є суб'єктами дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності. Адміністративне стягнення у вигляді штрафу застосовується в установлених законом межах (певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а фінансова санкція може виражатися в конкретній сумі неправомірно одержаного доходу, в повному розмірі прихованого податку, частині прихованого обов'язкового платежу тощо, тобто розмір цієї суми, як правило, попередньо не визначено.

Сутність фінансово-правової відповідальності полягає у компенсаційно-каральному впливі на суб'єктів податкових правовідносин. Дієвість такого впливу полягає в мотивації зазначених суб'єктів до правомірної поведінки через усунення можливості отримання економічного зиску від невиконання покладених на них податкових обов'язків. Ця ідея опосередковується в санкціях податкових норм (фінансових санкціях), які містять вказівку на негативні наслідки протиправної поведінки. Сутність таких санкцій зумовлюється характером правовідносин, нормальне функціонування яких вона покликана забезпечити. Саме специфічний владно – майновий характер фінансових правовідносин (в яких відносини влади невіддільні від майнових), зумовлює майновий (компенсаційно-каральний) характер фінансових санкцій, які застосовуються до порушників податкових норм¹.

Єдиною підставою застосування заходів фінансово-правової відповідальності є вчинення особою фінансового правопорушення, ознаки складу якого визначені чинним фінансовим законодавством.

Під фінансовим правопорушенням розуміють суспільно шкідливе, винне діяння (дію чи бездіяльність), що порушує норми фінансового законодавства, за вчинення якого передбачено фінансово-правову відповідальність.

Склад фінансового правопорушення являє собою певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, закріплених у законодавстві, які визначають конкретне суспільно шкідливе діяння як правопорушення. Характеристика суб'єктного складу фінансового правопорушення деталізується класифікацією видів суб'єктів за функціональним призначенням.

Наприклад, у податковій сфері виділяються: платники податків – фізичні особи та організації; податкові агенти; збирачі податків і зборів; особи, на яких законодавством покладається обов'язок зі сплати податків і зборів замість платників; особи, на яких законодавством покладено обов'язок сприяння податковим органам у здійсненні податкового контролю.

¹ Податкове право України : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2010. 256 с. Державний університет телекомунікацій. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1389_38672669.pdf

Нормативною основою притягнення до фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства є Податковий кодекс України, який передбачає накладання таких фінансових санкцій за податкові правопорушення, як штрафна (фінансова) санкція (штраф) та пеня. Законодавець нечітко визначає поняття штрафної фінансової санкції, яке ототожнюється з штрафною санкцією, але з наступних статей кодексу можна зрозуміти, що до них належать штрафи і пеня. Суми штрафів зараховуються до бюджетів, до яких згідно із законом зараховуються відповідні податки та збори. Застосування штрафів не звільняє платників податків від обов'язку сплатити до бюджету належні суми податків та зборів, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, а також від застосування до них інших заходів, передбачених законодавством.

У разі застосування контролюючими органами до платника податків (фінансових) санкцій за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, такому платнику податків надсилаються (вручаються) податкові повідомлення – рішення. Згідно із ст. 116 Податкового кодексу України за одне податкове правопорушення контролюючий орган може застосувати тільки один вид штрафної (фінансової) санкції.

У разі вчинення платником податків двох або більше порушень законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, фінансові санкції застосовуються за кожне вчинене разове та триваюче порушення окремо.

Строки застосування, сплата, стягнення та оскарження сум штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) здійснюються у порядку, визначеному Податковим кодексом для сплати, стягнення та оскарження сум грошових зобов'язань. Суми штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) зараховуються до бюджетів, до яких згідно із законом зараховуються відповідні податки та збори.

Граничні строки застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) до платників податків відповідають строкам давності для нарахування податкових зобов'язань, визначеним Податкового кодексу України.

Список рекомендованої літератури

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/sp:wide>

2. Податкове право України : підручник / О. О. Головашевич та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка, канд. юрид. наук, доц. Н.А. Маринів ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. фінанс. права. Харків : Право, 2019. 438 с.

3. Березовська С.В. Податкове право : навч.-метод. посіб. / С. В. Березовська ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. С. Нестеренко ; Міжнар. гуманітар. ун-т, Ін-т нац. та міжнар. права. Каф. конституц. права та держ. упр. Одеса : Гельветика, 2017. 183 с.

4. Аванесян Г. М. Податкове право України : навч. посіб. / Аванесян Г. М., Колеснік Л. І., Сарана С. В. ; [за ред. Сарани С. В.] ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Полтав. ін-т економіки і права. Полтава : Полтав. ін-т економіки і права Відкрит. міжнар. ун-ту розвитку людини «Україна» : Астроя, 2019. 270 с.

5. Чайка В. В. Податкова політика України: теоретико-правовий аспект : монографія. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2017. 347 с.

6. Податкове право: навч. посіб. / Г. В. Бех [та ін.]; за ред. М. П. Кучерявенко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.

7. Тетарчук І. В. Податкове право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. К.: Центр учбової літератури, 2016. 184 с.

8. Бабін І. І. Податкове право: навч. посібник. К.: Кондор, 2018. 486 с.

9. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення податкового контролю.
2. Що включає в себе зміст податкового контролю?
3. Які існують шляхи здійснення податкового контролю?
4. Чи існує певна послідовність здійснення податкового контролю?
5. Відокремте об'єкт та суб'єкт податкового контролю.

6. Назвіть способи та стадії здійснення податкового контролю.
7. Чи передбачена відповідальність за податкові правопорушення?

Завдання для тестового контролю

1. Яка основна мета податкового контролю?

- а) забезпечення законності, фінансової дисципліни й доцільності при мобілізації централізованих і децентралізованих грошових фондів і пов'язаних з ними матеріальних коштів;
- б) мобілізація централізованих і децентралізованих грошових фондів і пов'язаних з ними матеріальних коштів;
- в) формування, розподіл та перерозподіл державного бюджету.

2. Оберіть неправильне формулювання:

- а) податковий контроль здійснюється шляхом ведення обліку платників податків;
- б) податковий контроль здійснюється шляхом перевірок та звірок відповідно до вимог податкового законодавства;
- в) податковий контроль здійснюється шляхом контролю діяльності органів державної податкової служби.

3. Що не входить в етап реагування у послідовності здійснення податкового контролю?

- а) розмежування функцій контролюючого й контрольованого суб'єкта;
- б) застосування додаткових заходів, передача матеріалів податкової перевірки органам, до компетенції яких безпосередньо не належать ці повноваження;
- в) настання відповідальності за порушення податкового законодавства.

4. Що виступає об'єктом податкового контролю?

- а) грошові відносини, що виникають при формуванні публічних грошових ресурсів;

- б) фактично первинна документація;
- в) учасники контрольних податкових правовідносин.

5. На якій стадіях податкового обліку здійснюється зняття платника з обліку в одному територіальному податковому органі й постановці в іншому?

- а) постановка на облік платника податків;
- б) уточнення, корегування відомостей про платника податків;
- в) зняття з податкового обліку.

РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ

ГЛАВА 1. ВИТРАТИ ДЕРЖАВИ

1. *Поняття державних витрат*
2. *Державні видатки та їх класифікація*
3. *Принципи фінансування державних витрат*
4. *Особливості та принципи бюджетного фінансування*
5. *Кошторисно-бюджетне фінансування та його напрямки*

1. Поняття державних витрат

Державні витрати, як один з інститутів фінансового права і як економічна категорія, включають в себе витрати, які покриваються з Державного бюджету – централізованого фонду грошових коштів, що утворюються в процесі перерозподілу національного доходу, витрати з децентралізованих фондів грошових коштів державних підприємств, об'єднань, та організацій, сформованих у процесі розподілу національного доходу, позабюджетних фондів усіх ланок місцевих рад і позабюджетних установ¹.

Фінанси дають державі можливість утворювати цільові фонди грошових ресурсів громадського призначення, необхідні для виконання її функцій. Завдяки цьому, акумулюючи в своєму розпорядженні чималу частину національного доходу, вона активно впливає на процес розширеного відтворення, забезпечує утримання соціально-культурної сфери, обороноздатності країни, влади й управління.

Вплив держави здійснюється шляхом використання фінансових ресурсів як дієвого інструменту розподілу й перерозподілу частини вартості сукупного продукту, або забезпечити ним фінансові потреби держави, стимулюючи при цьому раціональне їх використання.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*. URL:<https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

Важливе значення для пізнання державних витрат має правильне розуміння їх необхідності, суті й ролі в перспективному розвитку економіки держави.

Державні витрати є однією зі сторін фінансової діяльності держави. Так само, як і мобілізація державних доходів, цей процес відбувається безперервно, безупинно.

Державні витрати – це планова діяльність органів держави і місцевого самоврядування з цільового використання публічних коштів. При цьому у складі державних витрат виділяють витрати бюджетів. Це зумовлено як значенням стрункої бюджетної системи в житті держави, її роллю і місцем у системі централізованих фондів, так і абсолютними величинами акумульованих бюджетами коштів. Цілком природно, що через це значною є роль бюджетного права в регулюванні питань державних і місцевих витрат.

2. Державні видатки та їх класифікація

Державні видатки – вид фінансових відносин, пов'язаних з безперервним цільовим використанням грошових коштів¹.

Видатки, здійснені на території держави, є певною системою і класифікуються за різними підставами:

У фінансово-правових відносинах по видаткам завжди беруть участь три *суб'єкти*:

1) орган, уповноважений державою або органом місцевого самоврядування, що становить публічний інтерес, оскільки відносини виникають на користь не окремої юридичної або фізичної особи, а на користь держави або місцевого самоврядування;

2) банк, через який Державне казначейство видає кошти;

3) одержувач грошових коштів. Одержувачем грошових коштів виступають державні і муніципальні установи, підприємства та організації. А якщо є рішення про виділення коштів з Державного або місцевого

¹ Податкове право: навч. посібн. / за заг. ред. А.Г. Чубенка, Д.М. Павлова. – К.: НАВС, 2014. С. 41-44.

бюджету підприємствам недержавної або немуніципальної форми власності, коштитбудуть видані і їм¹.

Видатки – це безперервне використання державою коштів бюджету та позабюджетних фондів та власних коштів підприємств і організацій на потреби, що визначені державними завданнями.

Видатки бюджету – це прямі цільові витрати держави, що забезпечують її безперебійне функціонування та відображають економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом частини валового внутрішнього продукту, що концентрується в бюджеті².

Згідно з Бюджетним кодексом України **видатки бюджету** – це кошти, які спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Витрати бюджету – це видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу.

З урахуванням впливу державних видатків на процеси розширеного відтворення їх поділяють на поточні видатки та видатки розвитку.

Поточні видатки – це видатки бюджету на соціальний та економічний розвиток держави, фінансування заходів соціального захисту населення та інші видатки, які не передбачені у видатках розвитку. Поточні видатки забезпечують державне споживання (купівля товарів та послуг), передбачені законодавчо виплати населенню, перекази за кордон, державні субсидії, дотації, субвенції (трансферти) тощо.

Видатки розвитку – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови національної економіки та інші видатки, пов'язані із розширеним відтворенням.

Державні видатки з позиції використання державних фінансів умовно можна поділити на дві категорії: державне фінансування та державне споживання.

¹ Дамірчиєв М. Суб'єкти фінансової діяльності. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 4. С. 149-153. *Національна юридична бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2014_4_18.pdf

² Єфименко Є. М. Бюджетні видатки: сутність та роль у фінансуванні потреб соціально-економічного розвитку. *Науковий вісник*. О., 2008. №6 (62). С. 171-182.

Державне фінансування передбачає процес перерозподілу акумульованих у зведеному бюджеті коштів. Державні видатки у контексті державного фінансування здійснюють відшкодування з бюджету життєво необхідних суспільних витрат у вигляді відповідних послуг держави (наприклад, частина зібраних коштів від податкових надходжень, отриманих від фізичних осіб, використовується на фінансування освіти, науки, охорони здоров'я тощо). Для забезпечення ефективності такого фінансування передбачається використання програмно-цільового методу, який все ширше впроваджується.

Державне споживання – це використання коштів бюджету держави на утримання владних структур (апарату Кабінету Міністрів, Президента, Верховної ради України, правоохоронних органів, збройних сил тощо), які необхідні для управління країною, оборони та забезпечення в ній правопорядку.

За формами фінансування розрізняють такі державні видатки:

- державні інвестиції;
- державні трансферти (субсидії, субвенції, дотації);
- державні кредити;
- кошторисне фінансування.

Крім вищезазначених ознак класифікації державних видатків, їх можна поділити на такі види:

1. За фондами фінансових ресурсів:

- загальний фонд – видатки, пов'язані з фінансуванням діючої мережі установ, закладів, соціальних програм;
- спеціальний фонд – видатки, пов'язані з окремими заходами, програмами.

2. За роллю в розвитку національної економіки:

- розвиток виробництва – фінансування окремих програм промисловості, сільського господарства, транспорту, будівництва, зв'язку тощо;
- розвиток сфери суспільних послуг – фінансування науки, культури, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення.

3. За суспільним призначенням:

- економічний розвиток;

- соціально-культурні заходи;
- наука і освіта;
- обороноздатність країни;
- правоохоронна діяльність;
- управління;
- зовнішньоекономічна діяльність;
- обслуговування державного боргу.

4. За цільовим призначенням:

- заробітна плата бюджетним установам;
- нарахування на заробітну плату;
- господарські витрати;
- поточний та капітальний ремонт;
- дотації тощо.

Для підвищення ефективності використання бюджетних коштів законодавством передбачено здійснення визначених витрат бюджетними установами вище певних обсягів тільки через проведення тендерних процедур. Світова практика показує, що правильне застосування таких процедур дозволяє заощаджувати 10-15 % загального обсягу видаткової частини бюджету¹.

3. Принципи фінансування державних витрат

Державні витрати здійснюються шляхом фінансування.

Принципи фінансування: плановості, цільового спрямування коштів, безповоротності та безвідплатності, ефективного використання коштів, фінансування в міру виконання планів, оптимального поєднання власних кредитних та бюджетних джерел, додержання режиму економії та здійснення постійного контролю за їх використанням.

Характерною особливістю планування нині повинно бути посилення соціальної спрямованості планів, відмова від залишкового методу фінансування соціальної сфери.

¹ Лондар С. Л. Фінанси : навч. посіб. / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. Вінниця : Нова Книга, 2009. URL: <https://pidru4niki.com/1584072012871/finansii/finansii>

Принцип цільового спрямування державних витрат полягає у тому, що кошти плануються, відпускаються та використовуються на суворо визначені цілі та заходи відповідно до затверджених фінансових планів основним фінансовим планом – Державним бюджетом та іншими фінансовими планами.

Принцип безповоротності й безвідплатності фінансування державних витрат – це виділення коштів без прямого їх відшкодування непряме ж відшкодування полягає в матеріальному прирості основних фондів для виробничої та неробочої сфер, перспективна підготовка кадрів для суспільства тощо.

Принцип ефективного використання коштів має на меті одержання суспільно необхідного результату мінімальних витратах живої та упредметненої праці, матеріальних ресурсів. Практичне здійснення цього методу супроводжується вдосконаленням форм і методів оперативного управління виробничою та фінансовою діяльністю; розробкою додаткових важелів і стимулів і в, спрямованих на скорочення витрат і непродуктивних витрат, інтенсифікацію виробництва та прискорення науково-технічного прогресу.

Принцип фінансування в міру виконання планів будується на забезпеченні асигнування тільки фактичних витрат на конкретні цілі, з тим, щоб грошові ресурси перебували в постійному обігу. Найбільш це стосується фінансування капітальних вкладень, капітальних ремонтів, де в разі невиконання планів не довикористаного фінансування враховується при відпуску бюджетних коштів на наступний період.

Принцип поєднання власних, кредитних та бюджетних джерел полягає в тому, що під час визначення обсягу фінансування як держава, так і вищі органи враховують наявність власних коштів, можливості одержання банківського кредиту і лише тоді, коли неможливо покрити витрати указаних джерел, вирішується питання про виділення бюджетного або відомчого фінансування. Цей принцип здійснюється як при покритті точних витрат, так і при фінансуванні капітальних вкладень.

Одним з найважливіших принципів є *принцип додержання режиму економії в організації державних витрат*. Якщо останній поширюється на стадії планування, розподілу та використання державних

ресурсів, то режим економії більше представлений у стадії виконання, тобто фактичного використання коштів через систему форм і методів планої мінімізації витрат, що належать до одержуваного результату. Найбільш це проявляється у вдосконаленні технології виробництва, заміні природної сировини, що коштує дорого, на штучну дешеву, підвищенні норм виробітку тощо, а також в економній витраті коштів у невиробничій сфері, без зниження рівня виконуваної діяльності за основним профілем.

Принцип здійснення постійного контролю наявний при всіх виробничі господарських та фінансових операціях у фінансуванні держаних витрат.

Контроль виконання дає можливість викрити недоліки й помилки у фінансовій діяльності, вжити заходів до їх усунення, а також подає зустрічну інформацію для перспективного й поточного планування державних витрат, як під час визначення цільового спрямування коштів, так і під час встановлення їх обсягу¹.

4. Особливості та принципи бюджетного фінансування

Бюджетне фінансування – це безповоротній безвідплатний відпуск коштів з Державного бюджету на виконання загальнодержавних функцій.

За економічним змістом на даному етапі витрати Державного бюджету розподіляються на: фінансування соціального захисту населення, соціально- культурної сфери, галузей матеріального виробництва, утримання органів законодавчої та виконавчої влади, судової влади, прокуратури, правоохоронних, митних органів, податкової служби, утримання армії, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та на утворення резервних фондів².

¹ Бюджетна система України: навчальний посібник в схемах і таблицях / С. В. Качула, Г. Є. Павлова, Л. В. Лисяк, Добровольська О.В., Л. І. Катан. Дніпро: Монолит, 2021. С.80-81.

² Макогон В.Д. Бюджетна стратегія держави : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 26-29.

В бюджеті України витрати на соціальний захист населення становлять шосту частину всіх витрат державного бюджету. Майже таку саму частину становлять витрати на соціально-культурну сферу. По одній шостій частині видатків бюджету становлять витрати на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи, на утримання Національної гвардії, прикордонних військ та Міністерства оборони. Видатки на розвиток народного господарства України виділено в основному, на поліпшення матеріально-технічної бази агропромислового комплексу, на реконструкцію підприємств що виробляють товари народного споживання, на фінансування програм для конверсії підприємств оборонного комплексу та інші витрати.

Перебудова цільової спрямованості коштів з Державного бюджету України в останні роки порівняно з минулими є доказом того, що вони повністю залежать від політичного та соціально-економічного характеру діяльності держави в кожен конкретний період.

Бюджетне фінансування базується на загальних *принципах* фінансування, водночас маючи свої специфічні особливості, а саме:

- кошти на покриття витрат відпускаються тільки з одного бюджету за підпорядкованістю підприємства, установи. Виняток становить фінансування загальнодержавних заходів-епідемії, ліквідація витрат від катастроф та стихійного лиха;
- фінансування бюджетних установ здійснюється на основі встановлених економічних нормативів залежно від сфер діяльності.

5. Кошторисно-бюджетне фінансування та його напрями

Кошторисно-бюджетне фінансування – безповоротний і безвідплатний відпуск грошових коштів із бюджетів різних рівнів на повне утримання органів, установ та організацій, визначених Конституцією України, а також установ і організацій, створених в установленому порядку органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Іншими словами *кошторисно-бюджетне фінансування* – це метод безповоротного та безвідплатного відпуску грошових коштів із відповідного бюджету для забезпечення діяльності державних і муніципальних

органів та установ, що утримуються за рахунок держави або органів місцевого самоврядування, здійсненої на підставі фінансових планів – кошторисів витрат.

За допомогою цього методу фінансується практично вся невикористана сфера, яка ґрунтується на державній або комунальній формі власності. Передбачені кошторисами витрат конкретних органів або установ і затверджені бюджетами суми грошових коштів, як правило, носять найменування бюджетних асигнувань.

Кошторис – основний фінансово-плановий акт, у якому встановлюється об'єм бюджетних асигнувань, їх постатейний і поквартальний розподіл.

Бюджетні установи одержують кошти з бюджету на основі планового документа – кошторису.

Кошторис витрат – це основний плановий документ, що визначає загальний об'єм, цільову спрямованість та поквартальний розподіл коштів, які відпускаються з бюджету на утримання бюджетної установи (державного органу або органу місцевого самоврядування) або на здійснення централізованих заходів соціального, господарського, екологічного і культурного характеру¹.

Із Державного бюджету фінансуються лише загальнодержавні установи, заходи і видатки. Соціально-культурні та медичні установи фінансуються в основному із місцевих бюджетів.

Соціальний захист – це надання грошового забезпечення громадянам, які через низку обставин не можуть мати достатніх власних доходів або не можуть бути на чистому-небудь забезпечені.

Забезпечення бюджетних установ грошовими ресурсами називається *кошторисно-бюджетним фінансуванням*, що являє собою систему науково та економічно обґрунтованих заходів щодо визначення критеріїв розподілу коштів і напрямів використання фінансових ресурсів, а також визначення їх оптимальних обсягів для кожного об'єкта, що утримується за рахунок бюджетних коштів.

Кошторис бюджетних установ є основним плановим документом, який надає повноваження бюджетній установі щодо отримання доходів

¹ Музика О. А. Фінансове право: Навчальний посібник. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2004. С. 189.

і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень¹.

Такі призначення визначають обсяг повноважень головного розпорядника бюджетних коштів, наданих йому Бюджетним кодексом України, законом про державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет. Бюджетне призначення має кількісні і часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Фінансово-правові відносини за кошторисно-бюджетного фінансування виникають з моменту затвердження кошторису бюджетної установи розпорядником бюджетних коштів вищого рівня, оскільки згідно з чинним законодавством бюджетним установам можуть виділятися бюджетні кошти тільки за наявності затверджених кошторисів і планів асигнувань. Саме у цьому вбачається правове значення кошторису як індивідуального фінансово-планового акту, який хоч і не встановлює правових норм, але спрямований на їх виконання і конкретизує ту чи іншу правову норму у розрізі конкретних правовідносин.

Правові засади складання, затвердження та виконання кошторисів бюджетних установ визначені Кабінетом Міністрів України. Форма кошторису затверджується Міністерством фінансів України².

Список рекомендованої літератури

1. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.]; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

2. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.

¹ Воронова Л. К., Кучерявенко Н. П. Финансовое право: Учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов. Х.: Легас, 2003. С. 59.

² Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. С. 339-342.

3. Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с.

4. Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 392 с.

5. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

6. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте поняття державних і муніципальних видатків.
2. Які існують види державних і муніципальних видатків?
3. Надайте визначення бюджетного фінансування.
4. Які існують принципи бюджетного фінансування?
5. Які правові засади кошторисно-бюджетного фінансування ви знаєте?

Задання для тестового контролю

1. Що визначається як один з інститутів фінансового права і як економічна категорія, що включає в себе витрати, які покриваються з Державного бюджету?

- а) державний борг;
- б) податок;
- в) державні витрати.

2. Що таке державні видатки?

- а) вид фінансових відносин, пов'язаних з безперервним цільовим використанням грошових коштів;
- б) вид фінансових відносин, пов'язаних з постійним накопиченням державних коштів;

в) вид фінансових відносин, пов'язаних з встановленням податкових пільг.

3. Хто не є суб'єктом у фінансово-правових відносинах?

- а) банк, через який Державне казначейство видає кошти;
- б) будь-яка фізична та юридична особа як одержувач грошових коштів;
- в) орган, уповноважений державою або органом місцевого самоврядування.

4. Як називаються прямі цільові витрати держави, що забезпечують її безперебійне функціонування та відображають економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом частини валового внутрішнього продукту, що концентрується в бюджеті?

- а) податок;
- б) державні витрати;
- в) видатки бюджету.

5. Що таке принцип безповоротності й безвідплатності фінансування державних витрат?

а) це виділення коштів без прямого їх відшкодування непряме ж відшкодування полягає в матеріальному прирості основних фондів для виробничої та неробочої сфер, перспективна підготовка кадрів для суспільства тощо;

б) наявний при всіх виробничі господарських та фінансових операціях у фінансуванні державних витрат;

в) під час визначення обсягу фінансування як держава, так і вищі органи враховують наявність власних коштів, можливості одержання банківського кредиту і лише тоді, коли неможливо покрити витрати указаних джерел, вирішується питання про виділення бюджетного або відомчого фінансування.

ГЛАВА 2. ФІНАНСУВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВИ

1. Основні пріоритетні напрями фінансування
2. Фінансування сільського господарства
3. Фінансування енергетичного комплексу
4. Фінансування соціально-культурних заходів і соціального захисту населення
5. Фінансування охорони здоров'я та фізичної культури
6. Порядок фінансування органів законодавчої, виконавчої влади та правоохоронних органів

1. Основні пріоритетні напрями фінансування

Побудова національної економіки розглядається як гарантія незалежності України. Процес роздержавлення та приватизації, який розпочався, створює умови для зміни інвестиційної політики, спрямованої на децентралізацію, зменшення питомої ваги державних інвестицій, вдосконалення механізму їх розподілу, розширення ринкових джерел капітальних вкладень.

Основні умови виділення коштів з Державного бюджету – це їх цільова спрямованість на фінансування **пріоритетних** напрямів:

- агропромислового комплексу;
- вугільної промисловості;
- атомної енергетики;
- нафтогазового промислу;
- транспорту;
- медичної та мікробіологічної промисловості тощо¹.

На діючих підприємствах встановлено правило фінансування капітальних вкладень насамперед з власних джерел, банківського

¹ Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. [Б. С. Малиняк, В. С. Толуб'як, В. П. Горин, В. В. Письменний]; за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль: Астон, 2015. С. 73-75.

кредитування і в останню чергу – за пріоритетності вироблюваної продукції з коштів бюджету.

Новою нормою стимулювання розвитку промисловості у підприємствах та організаціях за рахунок коштів держави є підтримка підприємства. Так, з державного бюджету України виділяються кошти на часткову оплату процентів за виданими кредитами селянським (фермерським) господарствам, колективним сільськогосподарським підприємствам та надання позички заготівельних і переробним підприємствам та організаціям для заготівлі сільськогосподарської продукції за державним контрактом.

2. Фінансування сільського господарства

Сільське господарство є найважливішою складовою частиною господарського механізму України.

Сільськогосподарські підприємства та інші формування агропромислового комплексу, будучи юридичними особами, формують свої децентралізовані грошові фонди здебільшого на базі господарського розрахунку. Вони наділені правами самостійного розподілу доходів та накопичень на організацію сільськогосподарського виробництва, переробки сільськогосподарської продукції, здійснення інвестицій, нормування фондів економічного стимулювання. За умов нормування вільного ринку продукції сільського господарства для сталого функціонування економіки України здійснюється бюджетне фінансування, встановлюється державне замовлення на поставку сільськогосподарської продукції, необхідної для задоволення потреб України відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку, що їх визначає Верховна Рада. Державне замовлення забезпечується коштами державного бюджету України і доводиться підприємствам, організаціям усіх форм власності.

Відносини сторін у процесі поставок продукції сільського господарства за державним замовленням регулюються державним договором (контрактом).

Вибір методів фінансування дає змогу розрахувати пропорції у структурі джерел фінансових ресурсів, найпоширенішими серед

яких є: самофінансування, кредитне фінансування, лізинг, залучення заощаджень населення та коштів іноземних інвесторів, бюджетна підтримка та інші¹.

3. Фінансування енергетичного комплексу

На даний момент перед усіма підприємствами енергетичного комплексу України стоїть питання фінансування складного капіталоємного технологічного процесу. Дана проблема викликана низкою чинників:

моральний і технічний знос устаткування. Існуюче згенероване обладнання потребує великих капітальних вкладень в частині поточного обслуговування, реконструкції та модернізації, необхідно створення нових електроустановок, які будуть відповідати сучасним технічним вимогам і будуватися з використанням нових наукоємних технологій;

недостатність власних інвестиційних коштів. Здебільшого компанії енергетичного комплексу не можуть самостійно генерувати кошти достатні для фінансування капіталомістких інвестиційних проектів. Це викликано існуючою системою тарифоутворення на роздрібному і оптовому ринку електроенергії. Установка тарифів координується регіональними регулюючими органами, які розглядають всі інвестиційні проекти;

складність структури ринку, велика кількість регулюючих органів і великі терміни окупності проектів знижують привабливість для інвесторів;

правильний вибір способу фінансування компанії енергетичного комплексу допоможе збільшити комерційну ефективність її господарської діяльності, збільшити її ринкову вартість, знизити операційні витрати, підвищити якість обслуговування споживачів і збільшити інвестиційну привабливість компанії.

Енергетичний комплекс, очолюваний Міністерством енергетики України, включає в себе атомні, теплові й гідротехнічні електростанції, систему підстанцій і ліній електропередач, які забезпечують подачу

¹ Коваленко М.В., Поліщук М.М., Горячун О.В. Сучасні джерела фінансування сільськогосподарських підприємств. Економіка і суспільство. 2018. № 17. С. 240-250.

електроенергії на території України в суміжні держави згідно міждержавних угод.

До складу комплексу входять промислові підприємства, які випускають продукцію електроенергетики, науково-дослідні інститути й конструкторські бюро, управління та організації енергозбуту, установи соціальної сфери.

Видатки Державного бюджету на паливно-енергетичний комплекс спрямовуються на фінансування вугільної галузі та інших галузей з видобутку твердого палива, електроенергетичної галузі та інших галузей паливно-енергетичного комплексу.

Після сплати податку на прибуток згідно чинного законодавства України підприємства галузі формують фонди економічного стимулювання:

- фонд розвитку виробництва, науки й техніки;
- фонд соціального розвитку;
- фонд матеріального заохочення.

4. Фінансування соціально-культурних заходів і соціального захисту населення

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість соціальності діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави.

Отже, необхідність виділення коштів із державного та місцевих бюджетів на фінансування соціально-культурних заходів є закономірним і виправданим з позицій розвитку держави. Саме цей напрям кошторисно-бюджетного фінансування є найбільшим порівняно з усіма іншими бюджетними витратами.

До соціально-культурних видатків держави належать видатки на:

- 1) соціальний захист населення і соціальне забезпечення;
- 2) освіту, науку, культуру;
- 3) засоби масової інформації;
- 4) охорону здоров'я;

- 5) фізичну культуру та спорт;
- 6) заходи у сфері молодіжної політики.

З метою цільового планування й направлення коштів класифікаціями доходів і витрат державного й місцевих бюджетів встановлені розділи, параграфи і статті.

Згідно з функціональною структурою видатків бюджетів України розділ видатків «Соціальний захист та соціальне забезпечення» (код 1000) включає такі підрозділи: 1) соціальний захисту разі непрацевдатності; 2) соціальний захист пенсіонерів; 3) соціальний захист ветеранів війни та праці; 4) соціальний захист сім'ї, дітей та молоді; 5) соціальний захист безробітних; 6) допомога у розв'язанні житлового питання; 7) допомога на утримання житла; 8) допомога на забезпечення житлом; 9) соціальний захист інших категорій населення; 10) дослідження і розробки у сфері соціального захисту; 11) інша діяльність у сфері соціального захисту.

Враховуючи гарантії, встановлені Конституцією України, держава бере на себе зобов'язання зі здійснення більшої частини видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Так, з Державного бюджету України фінансуються:

а) державні спеціальні пенсійні програми (пенсії військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їх сімей, пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, пенсії, призначені за іншими пенсійними програмами);

б) державні програми соціальної допомоги (грошова допомога біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду України соціального захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України; довічна стипендія для учасників бойових дій; кошти, що передаються до фонду соціального страхування на випадок безробіття; часткове покриття витрат на виплату заборгованості з регресних позовів шахтарів);

в) державна підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

- г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
- г) державна підтримка молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
- д) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян.

За рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюється фінансування державних програм соціального забезпечення: притулків для неповнолітніх; територіальних центрів і відділень соціальної допомоги на дому. Здійснюються видатки, спрямовані на соціальний захист, зокрема фінансуються пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян. Місцеві бюджети беруть участь у будівництві (реконструкції) житла для окремих категорій громадян.

Водночас практично всі напрями соціального захисту та забезпечення населення потребують реформування, у тому числі приведення у відповідність до європейських стандартів фінансових нормативів забезпечення. Так, нечітка невизначеність та невідповідність нормативів фінансового забезпечення заходів щодо зайнятості населення та соціального захисту безробітних обмежує надання необхідної фінансової допомоги з боку держави. Зокрема, потребує вдосконалення надання допомоги по безробіттю, в першу чергу шляхом доведення її розміру до прожиткового мінімуму. На рівні законодавчого регулювання мають бути переглянуті нормативи розмірів допомоги сім'ям з дітьми при наданні державної допомоги¹.

За рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюється фінансування державних програм соціального забезпечення, в т. ч. притулків для неповнолітніх; територіальних центрів і відділень соціальної допомоги вдома. Здійснюються видатки, спрямовані на соціальний захист, зокрема фінансуються пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям

¹ Орлюк О. П. Фінансове право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. URL: https://www.studmed.ru/orlyuk-op-fnansove-pravo_70c5ddf7e0c.html

із дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян. Місцеві бюджети беруть участь у будівництві (реконструкції) житла для окремих категорій громадян.

5. Фінансування охорони здоров'я та фізичної культури

Конституційне право громадян України (ст. 40) на охорону здоров'я забезпечується безплатною медичною допомогою, яку надають установи охорони здоров'я; проведенням широких профілактичних заходів, заходами для оздоровлення навколишнього природного середовища, системою здоров'я дітей і підлітків, проведенням наукових досліджень, спрямованих на зниження захворюваності та забезпечення довголітнього активного життя громадян. Здійснення всіх цих видів медичної допомоги проводиться за рахунок асигнувань з Державного бюджету та місцевих бюджетів. Будівництво об'єктів охорони здоров'я здійснюється як за рахунок коштів бюджетів, так і за рахунок коштів соціального розвитку підприємств і об'єднань.

Поряд з органами охорони здоров'я, що утримуються за рахунок бюджетного фінансування, дедалі більше розвивається мережа організацій на розрахунковій, платній основі (діагностично-консультативні центри, платні стоматологічні поліклініки). Широко застосовуються медичне страхування з проведенням профілактичних заходів за рахунок коштів підприємств та об'єднань¹.

Обсяг фінансування за Державним та місцевими бюджетами на утримання лікарень визначається за економічними нормами та нормативами, виходячи з чисельності розгорнутих ліжок за профілем захворювань (терапевтичних, хірургічних, онкології, гінекології тощо). За цими нормативами визначається необхідна кількість лікарів, середнього та молодшого обслуговуючого персоналу, фонди заробітної плати, витрати на медикаменти і на харчування. У поліклініках кількість медичного персоналу

¹ Артус М. М., Хижа Н. М. Бюджетна система України. К.: Видавництво Європейського ун-ту, 2007. С. 81-85.

встановлюється на основі даних про чисельність населення на території, яка обслуговується, у сільській місцевості – на кожен населений пункт.

Із зміцненням здоров'я громадян країни тісно пов'язане фізичне виховання дітей, підлітків, дорослого населення. Цей вид бюджетних витрат за функціональною структурою поділяється на фінансування здійснення заходів з фізичної культури та спорту і державну підтримку громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості. У відповідності з розділом 204 бюджетної класифікації «Молодіжні програми, фізична культура і спорт», на проведення значних спортивних заходів виділяються кошти з Державного бюджету. Для участі в майбутніх олімпіадах залучаються кошти підприємств, організацій, кооперативів із звільненням перелічених сум від оподаткування. За рахунок коштів місцевих бюджетів утримуються апарати управління фізкультурою і спортом при виконкомках органів місцевого самоврядування. До організації заходів по фізичному вихованню, проведенню змагань місцевого значення залучаються кошти профспілок, підприємств з фондів соціального розвитку, а також спонсорів комерційних структур.

6. Порядок фінансування органів законодавчої, виконавчої влади та правоохоронних органів

Здійснення усіх функцій держава проводить через систему спеціальних органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

На утримання Верховної Ради і апарату службовців Верховної Ради складається штатний розклад з кількістю працюючих і кошторис витрат, необхідних для діяльності Верховної Ради. Крім того, передбачаються витрати на проведення виборів, референдуму, засідань повного складу Верховної Ради. В такий же спосіб складаються штатні розклади і кошторисивитрат на утримання апарату Президента і апарату Кабінету Міністрів України. Витрати на утримання цих органів проводяться з коштів Державного бюджету¹.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL:<https://pravozdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

Місцеві ради депутатів у межах своїх повноважень затверджують плани й програми економічного та соціального розвитку території ради, місцевих екологічних програм, планів приватизації об'єктів комунальної власності. Витрати на утримання апарату місцевих рад та їх виконавчим органів визначаються кошторисами витрат.

З державного бюджету фінансуються заходи, спрямовані на підтримання громадського порядку та безпеки держави, та органи, на які чинним законодавством покладено функції щодо їх забезпечення. Так, на кошторисно-бюджетному фінансуванні перебувають органи, що проводять діяльність із забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю та охорони державного кордону (органи внутрішніх справ, дорожньо-патрульна служба, Прикордонні війська України, Національне бюро розслідування тощо). Обсяг видатків на утримання прокуратури України, органів безпеки та органів внутрішніх справ також визначається штатними розкладами та кошторисами витрат цих органів.

З бюджетів відповідного рівня здійснюється протипожежний захист та рятування. Так, видатки на місцеву пожежну охорону фінансуються з місцевих бюджетів і не враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів.

У той же час, враховуючи загальнодержавне значення, за рахунок коштів державного бюджету фінансуються державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, а також із запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха¹.

Список рекомендованої літератури

1. Конституція України : Основний Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

¹ Орлюк О. П. Фінансове право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. URL: https://www.studmed.ru/orlyuk-op-fnansove-pravo_70c5ddf7e0c.html

3. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

4. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

5. Фінансове право: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.

6. Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019 392 с.

7. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

8. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександрі Гаркуші, 2017. 244 с.

Питання для самоконтролю

1. Які основні пріоритетні напрями фінансування?
2. В чому полягає фінансування сільського господарства?
3. Які особливості фінансування енергетичного комплексу?
4. Розкрийте основні напрямки фінансування соціально-культурних заходів і соціального захисту населення.
5. Розкрийте особливості фінансування охорони здоров'я та фізичної культури.
6. Який порядок фінансування органів законодавчої, виконавчої влади та правоохоронних органів.

Завдання для тестового контролю

1. Які напрями фінансування є пріоритетними?
 - а) будівництво будинків для судів та житла для військовослужбовців та їх сімей;

- б) атомна енергетика;
- в) всі варіанти.

2. З державного бюджету фінансуються заходи, спрямовані на:

- а) підтримання громадського порядку та безпеки держави;
- б) благоустрій території правоохоронних органів;
- в) протипожежний захист.

3. За рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюється:

- а) фінансування притулків для неповнолітніх;
- б) реконструкція державних підприємств;
- в) все вищезазначене.

4. До соціально-культурних видатків держави належать видатки на:

- а) соціальний захист населення і соціальне забезпечення;
- б) освіту, науку, культуру;
- в) все вищезазначене.

5. З Державного бюджету України фінансуються:

- а) державна підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;
- б) державна підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус міжнародних;
- в) державна підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, які зареєстровані в одній області.

РОЗДІЛ 5. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

ГЛАВА 1. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ ТА ПОЗИКА

1. *Поняття державного кредиту*
2. *Функції державного кредиту*
3. *Класифікація державних позик*
4. *Управління державним кредитом*

1. Поняття державного кредиту

Всі доходи державного бюджету мобілізуються з допомогою основного обов'язкового методу збору фінансів. Однак цих коштів жодній державі в світі не вистачає. Особливо гострим стає дефіцит фінансових ресурсів в перехідні періоди, коли економіка країни розбалансовується. В такі періоди держава активно вдається також до методу мобілізації грошових і матеріальних коштів у юридичних та фізичних осіб, заснованому на принципах добровільності, зворотності, відплатності і строковості. Цей вид фінансових правовідносин називається **державним кредитом**.

Об'єктивна можливість існування державного кредиту впливає з особливостей формування і часу використання доходів, що одержують юридичні та фізичні особи. У населення постійно утворюються тимчасово вільні грошові кошти насамперед у зв'язку з нерівномірним одержанням доходів по найму (особливо у галузях із сезонним характером виробництва), виплатою гонорарів, премій, відпускних, спадкуванням і т.д.¹

Державний кредит – сукупність економічних відносин між державою в обличчі її органів влади та управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, при яких держава виступає в якості позичальника, кредитора та гаранта.

¹ Віхров О. П., Ніщима С. О. Фінансове право. Конспект лекцій. Чернігів: ЧДІЕУ. 2002. 280 с. URL: <https://fingal.com.ua/content/view/1312/88/>

Державний кредит як економічна категорія – система фінансових відносин, що виникають внаслідок залучення державою на добровільних засадах для тимчасового використання вільних коштів юридичних та фізичних осіб.

Державний кредит як фінансово – економічна категорія – це відносини між державою, з одного боку, та юридичними та фізичними особами з іншого, за яких держава є позичальником вільних коштів певних суб'єктів.

Державний кредит як юридична категорія – врегульовані правовими нормами відносини щодо залучення тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб з метою покриття дефіциту бюджету, врегулювання грошового обігу та інвестування.

Особливості державного кредиту:

- одним із суб'єктів виступає держава;
- даний спосіб залучення коштів складає основі добровільності, повернення, терміновості, платності, цільового характеру.

Голова форма кредитних відносин – коли держава виступає саме як **позичальник коштів**. Рідше вона виступає як **кредитор**, надаючи позики юридичним та фізичним особам. У тих випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, які приймали на себе фізичні та юридичні особи, вона є **гарантом**.

Як **один з видів кредиту**, державний кредит має низку особливостей, які відрізняють його від класичних фінансових категорій, наприклад, податків. На відміну від податків, він має добровільний характер, хоча в історії нашої країни існують приклади відходу від цього принципу. Якщо податки рухаються лише в одному напрямі: від платника в бюджет або позабюджетні фонди (зворотній рух можливий лише у випадках переплати або повернення помилково стягнених сум), то основою державного кредиту є його поворотність та платність: через певний термін позичена сума повертається з відсотками.

Державний кредит відрізняється від банківського та комерційного. Так, якщо при наданні банківського кредиту, в якості забезпечення зазвичай виступають якісь конкретні цінності, то при позичанні коштів державою забезпеченням кредиту виступає все майно, що знаходиться

в його власності. На загальнодержавному рівні державні позики не мають конкретного цільового характеру. В той час, як позичання коштів на більш низьких рівнях достатньо часто має чітко визначене цільове спрямування. Кошти залучаються державою на якийсь заздалегідь визначений термін (не перевищує 30 років)¹.

2. Функції державного кредиту

Як фінансова категорія **державний кредит** виконує **дві функції**:

- 1) фіскальну;
- 2) регулюючу.

Через **фіскальну функцію** державного кредиту здійснюється формування централізованих грошових фондів держави, виступаючи в якості позичальника, держава забезпечує додаткові кошти для фінансування власних витрат. У промислово-розвинених країнах державні позики є основним джерелом фінансування державного дефіциту. В сучасних умовах доходи отримані за державними позиками стали другим після податків методом фінансування видатків бюджету.

Позитивне значення фіскальної функції державного кредиту полягає в тому, що за її допомогою податковий тягар досить рівномірно розподіляється за часом.

Податки, що стягуються в період фінансування витрат за рахунок державних позик не збільшуються, але потім, коли кредити погашаються, податки стягуються не лише для їх виплати, але і для погашення % за заборгованістю.

Податки є основним, але не єдиним джерелом фінансування видатків, які пов'язані з погашенням державного боргу. Якщо збудований об'єкт приносить прибуток, його також спрямовують на погашення позики. Посилення податкового тягара в такому разі не відбувається.

¹ Ковальчук С. В., Форкун І. В. Фінанси: Навч. посібник. Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. 568 с. URL: <http://eclib.atwebpages.com/%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BD.html>

При непродуктивному використанні державних позик (фінансування військових або соціальних витрат), єдиним джерелом їх погашення стають податки або нові позики. Розміщення нових державних позик для погашення заборгованості за вже випущеними, має назву **рефінансування державного боргу**.

Тягар податків, що переноситься на нові покоління залежить від терміну позичених коштів та відсоток за кредитом, що сплачує позичальник.

Регулююча функція державного кредиту. Свідомо використовуючи державний кредит як інструмент регулювання економіки, держава може впроваджувати ту чи іншу фінансову політику.

Держава регулює грошовий обіг, розміщає позики серед різних груп інвесторів. Мобілізуючи кошти фізичних осіб, держава зменшує їх платоспроможний попит. Тоді якщо за рахунок кредиту профінансуються виробничі витрати (інвестиції), тоді відбудеться скорочення готівкової грошової маси в обігу. У випадку фінансування витрат на оплату праці, кількість готівкової грошової маси в обігу не зміниться¹.

Напроти, якщо державний борг, фінансується за рахунок нагромаджень юридичних осіб, а отримані кошти спрямовуються на виплати населенню, кількість грошей в обігу збільшується.

Виступаючи на фінансовому ринку в якості позичальника, держава збільшує попит на позичкові кошти і тим самим сприяє зростанню ціни кредиту. Чим вище попит держави, тим вище при всіх інших рівних умовах рівень позичкового відсотку. Тим більш дорогим кредит стає для підприємців. Дороговизна позичкових коштів змушує підприємців скорочувати інвестиції в сферу виробництва, в той же час вона стимулює до нагромадження капіталу у вигляді купівлі державних цінних паперів.

До певної межі цей відсоток не впливає негативно на розвиток виробництва. У тому випадку, якщо в державі достатньо вільних капіталів, негативний вплив буде дорівнювати нулю до їх повного погашення. Лише після цього активність держави на фінансовому ринку

¹ Державний кредит : навч. посіб. / Лубкей Н. П., Ткачук Н. М., Горин В. П. та ін. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 89.

відобразиться у вигляді зростання позичкового відсотку. А залучення державою значної частки грошових нагромаджень у непродуктивній сфері економіки суттєво загальмує темпи економічного зростання.

3. Класифікація державних позик

Державні позики можна класифікувати за такими ознаками:

1) *за суб'єктами позичкових відносин*, позики поділяються на ті, що розміщуються центральними та місцевими органами управління;

2) *в залежності від місця розташування* державні позики поділяються на внутрішні та зовнішні;

3) *в залежності від обігу на ринку* державні позичкові інструменти можуть бути ринковими та неринковими. Тобто ті, що можуть вільно продаватися на ринку цінних паперів і ті, що випускаються під специфічну категорію клієнтів;

4) *в залежності від терміну залучення коштів* державні позики поділяють на короткотермінові (термін погашення до 1 року), середньострокові (1-5), довгострокові (більше 5 років). Короткострокові позики використовуються для фінансування тимчасових розбіжностей у надходженні доходів та здійсненні витрат. Зазвичай в цих цілях використовуються векселі. Центральний уряд випускають казначейські зобов'язання, місцеві органи влади – муніципальні. В Італії казначейські векселі випускаються терміном 3, 6, 12 місяців; Японії – 60 днів; Англії – 91 день. Виключенням є Німеччина, де казначейські векселі випускаються терміном до 2 років. В деяких країнах для залучення коштів на більш довгий термін використовуються казначейські ноти, які отримали менше розповсюдження ніж векселі. У Німеччині – зі строком погашення 3-4 роки; в Італії 2-3; в США 1-11 років. Залучення коштів на більш тривалий термін здійснюється за допомогою облігацій);

5) *в залежності від забезпеченості* боргових зобов'язань – закладні і незакладні;

6) *за характером сплачуваного доходу* – виграшні; відсоткові; з нульовим купоном. За виграшними: сплата виграшу відбувається за номером облігації. За відсотковими – дохід сплачується 1, 2, 3 рази на рік згідно з купонами. Короткострокові позичкові інструменти

держави не мають купонів, вони продаються зі скидкою з номіналу, а викуповуються за номіналом;

7) *в залежності від методу визначення доходу* – з твердим доходом, з плаваючим доходом;

8) *в залежності від зобов'язань позичальника дотримуватись терміну погашення позики встановленого при її випуску* – на зобов'язання з правом дострокового погашення та без права дострокового погашення. Розрізняють два варіанта погашення заборгованості: одночасне та частинами (позика погашається рівними частинами; зростаючими частками; частками, що зменшуються)¹.

4. Управління державним кредитом

Управління державним кредитом в широкому розумінні – це формування одного з напрямів державної політики держави, яка пов'язана з її діяльністю в якості позичальника, кредитора та гаранта.

Хронічна дефіцитність державного та місцевих бюджетів та високий державний борг притаманні більшості розвинених країн. В результаті кредитної експансії держави інші позичальники посуваються з фінансового ринку, зберігаються високі ставки за кредит. Великі витрати з обслуговування державного боргу, забирають все більшу частку податкових надходжень, тому основним завданням є скорочення бюджетного дефіциту та державного боргу.

Управління державним кредитом у вузькому розумінні – це сукупність дій, що пов'язані з підготовкою до випуску та розміщення боргових зобов'язань держави, регулювання ринку цінних паперів, обслуговуванню державного боргу, наданню кредитів та гарантій.

В процесі управління державним кредитом вирішуються такі **завдання**: мінімізація вартості боргу для позичальника; недопущення переповнення ринку державними зобов'язаннями та різкого коливання їх курсу.

¹ Державний кредит : навч. посіб. / Лубкей Н. П., Ткачук Н. М., Горин В. П. та ін. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 95-98.

Державні боргові зобов'язання, що обертаються на фондовому ринку, зазнають вплив від тих самих процесів, що і цінні папери. Їх курс не співпадає з номінальною вартістю.

Оперативне управління державним кредитом має такі особливості: ефективне використання мобілізованих коштів та контроль за цільовим використанням виділених кредитів; забезпечення своєчасного повернення кредиту; максимальне розв'язання завдань, які визначені певною фінансовою політикою. Воно одночасно здійснюється Міністерством фінансів та Національним банком України.

Список рекомендованої літератури

1. Конституція України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572 (із наступними змінами та доповненнями).

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 3. Ст.91 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1936.

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.97 №280/97–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586/XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Фінансове право: підручник / за заг.ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетьманець. Х.: Екограф, 2015. 500 с.

8. Буряченко А. Є., Василенко В. В. Система видатків бюджету місцевого самоврядування та напрями її розвитку (на прикладі бюджету м. Васильків). 2018. 98 с.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття державного кредиту.
2. Що таке кредитні відносини?
3. Які існують функції державного кредиту?
4. Розкрийте класифікацію державних позик.
5. В чому полягає особливість управління державним кредитом?
6. В чому різниця між внутрішньою та зовнішньою державною позикою?
7. Які функції виконує державна позика?

Задання для тестового контролю

1. Як називається сукупність економічних відносин між державою в особі її органів влади та управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, при яких держава виступає в якості позичальника, кредитора та гаранта?

- а) державний кредит ;
- б) державний борг;
- в) державна позика.

2. Формування централізованих грошових фондів держави, виступаючи в якості позичальника, держава забезпечує додаткові кошти для фінансування власних витрат, про що йде мова?

- а) про контролюючу функцію державного кредиту;
- б) про фіскальну функцію державного кредиту;
- в) про регулюючу функцію державного кредиту.

3. Що таке рефінансування державного боргу?

- а) розміщення нових державних позик для погашення заборгованості;
- б) закриття рахунків для неможливості надходження коштів;
- в) змінення форми фінансування.

4. Який строк охоплюють середньострокові державні позики?

- а) до 1 року;
- б) 1 рік;
- в) 1-5 років.

5. Як називається формування одного з напрямів державної політики держави, яка пов'язана з її діяльністю в якості позичальника, кредитора та гаранта?

- а) управління державним кредитом;
- б) рефінансування державного боргу;
- в) фіскальна функція державного боргу.

ГЛАВА 2. ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

1. *Поняття та класифікація державного боргу*
2. *Муніципальні запозичення*
3. *Управління державним боргом*
4. *Методи конверсії*

1. Поняття та класифікація державного боргу

Державна позика прямо пов'язана з такою фінансово-правовою категорією, як державний борг. Державний борг зростає в різних країнах різними темпами. Однак перевищення державного боргу над валовим національним продуктом більше ніж у 2,5 рази вважається небезпечним для стабільності економіки, особливо для стійкості грошового обігу.

У теорії фінансового права **під державним боргом** (чи заборгованістю) розуміється вся сума випущених, але не погашених державних позик з нарахованими відсотками, що повинні бути по них виплачені до визначеної дати чи за визначений термін. Ряд науковців робить акцент на матеріальному змісті державного боргу, зазначаючи, що це загальна сума заборгованості держави з непогашеними борговими зобов'язаннями і невиплачених по них відсотках. При цьому державний борг як матеріальна категорія поділяється на капітальний (зазначений вище), та поточний, тобто державний борг являє собою суму витрат держави за всіма борговими зобов'язаннями, термін погашення яких вже настав. Законодавче визначення державного боргу закріплено в ст. 2 Бюджетного кодексу України. У зв'язку з цим можна виділити і правовий аспект змісту державного боргу.

Державний борг (борг місцевого самоврядування) – це загальна сума заборгованості держави (місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (міських рад), що вступають у дію в результаті виданих гарантій за позиками або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

З даного визначення державного боргу зрозуміло, що йдеться і про внутрішній, і про зовнішній державний борг. До боргових зобов'язань Уряду України належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання в грошовій формі, гарантовані Урядом, а також отримані ним позики.

Класифікація державного боргу:

Залежно від терміну дії розрізняють короткостроковий (до одного року), середньостроковий (від одного до п'яти років) і довгостроковий (п'ять і більш років) державний борг. Найбільш важкими є короткострокові борги. По них доводиться протягом короткого часу виплачувати основну суму з відсотками. Таку заборгованість можна пролонгувати (продовжити), але це пов'язано з виплатою відсотків. Державні органи намагаються консолідувати короткострокову і середньострокову заборгованість, тобто перетворити її на довгострокові борги, відклавши на тривалий термін виплату основної суми й обмежуючись щорічною виплатою відсотків¹.

Залежно від територіальності державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. **Зовнішній державний борг** – це борг іноземним державам, організаціям і особам. Цей вид боргу є для країни найбільшим тягарем, оскільки для його погашення держава має віддавати будь-які коштовні товари, робити певні послуги. Можливі ситуації, коли кредитор ставить певні умови, після виконання яких і надається позика. Якщо платежі по ній становлять значну частину надходжень від зовнішньоекономічної діяльності країни, наприклад 20-30 %, то залучати нові зарубіжні позики стає важко. Їх надають неохоче і під більш високі відсотки, вимагаючи застав чи особливих порук.

Внутрішній державний борг – це борг своєму населенню (юридичним і фізичним особам). Такий борг приводить насамперед до перерозподілу доходів країни, сприяє виникненню певних змін в економічному житті.

У сучасних умовах внутрішній державний борг створюється не тільки як фінансовий, але і як політичний інструмент, за допомогою якого уряд створює суспільне коло, матеріальні інтереси якого націлені на зміцнення держави. Міцні демократичні держави, як правило, мають

¹ Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 188-189.

розвинений внутрішній державний борг, який уряд не може погасити в найближчі строки. Таке завдання і не ставиться. На даному етапі внутрішній державний борг є постійно діючим фінансовим інструментом. Це відбувається шляхом підтримки балансу між надходженням і відтоком внесків. Це загальний принцип організації ощадної справи. Якщо держава бачить, що вилучають більше, ніж вносять, то вона збільшує відсоток по вкладах і її надходження ззовні збільшуються. І навпаки, якщо більше вносять, а держава не хоче збільшувати державний борг, вона зменшує відсоток. У сфері відносин держави по внутрішньому державному боргу діє Бюджетний кодекс України. Конкретний розмір внутрішнього і зовнішнього державного боргу щорічно обнародується в Законі України про Державний бюджет на поточний рік.

Залежно від сукупності боргових зобов'язань державний борг класифікують на капітальний і поточний. Капітальний містить у собі всю сукупність боргових зобов'язань держави на певну дату. Поточний державний борг складається з платежів по зобов'язаннях, що позичальник зобов'язаний погасити в звітному періоді. Залежно від суб'єкта розрізняють державний і муніципальний борг.

2. Муніципальні запозичення

Муніципальний внутрішній борг являє собою загальну суму заборгованості муніципального утворення по непогашених боргових зобов'язаннях і не виплачених по них відсотках.

Розвиток ринку муніципальних запозичень (або, як його ще іноді називають, ринку муніципальних кредитів) потребує забезпечення певних умов, серед яких слід назвати: макроекономічні умови; інституційні та регулятивні; кредитний рейтинг; гарантії; поєднання різних джерел фінансування місцевих витрат.

У статті 74 Бюджетного кодексу України регламентується порядок здійснення запозичень до місцевих бюджетів. Запозичення до місцевих бюджетів здійснюються з певною метою і підлягають обов'язковому поверненню. Запозичення до відповідних бюджетів можуть бути здійснені лише до бюджету розвитку, крім випадку взяття позики на покриття тимчасового касового розриву.

Міністерство фінансів України може надавати за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України в межах бюджетного періоду короткотермінові безвідсоткові позики місцевим бюджетам за умови їх використання виключно для проведення видатків загального фонду відповідного бюджету у разі виникнення короткотермінових касових розривів. Місцевий фінансовий орган може надавати позички іншим місцевим бюджетам в межах відповідної території на таких же умовах за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету.

3. Управління державним боргом

Безпосереднім напрямком зростання державної заборгованості є організація системи управління державним боргом. **Під управлінням державним боргом** розуміється сукупність заходів держави з виплати доходів кредиторам і погашення позик, визначення умов і випуску нових державних цінних паперів.

Відповідно до Бюджетного кодексу управління державним внутрішнім боргом України здійснюється Міністерством фінансів України в порядку, погодженому з Національним банком України.

Граничні розміри державного внутрішнього боргу України, його структура, джерела і терміни погашення встановлюються Верховною Радою України одночасно з прийняттям Державного бюджету України на наступний рік. Рахункова палата здійснює контроль за утворенням і погашенням державного внутрішнього боргу України.

Обслуговування державного внутрішнього боргу України здійснюється Міністерством фінансів України через банківську систему України шляхом проведення операцій з розміщення облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашення і виплаті доходу по них у вигляді відсотків та в іншій формі.

Для фінансування витрат з розміщення, рефінансування, виплати доходу по погашенню боргових зобов'язань Уряду України в складі Державного бюджету України створений фонд обслуговування державного внутрішнього боргу України. У цей фонд зараховуються кошти в розмірі 50 %, отриманих від приватизації майна державних підприємств.

Серед заходів щодо управління й обслуговування державного боргу найбільш розповсюдженими у світовій практиці є: рефінансування, конверсія, консолідація, уніфікація, уніфікування, новація, відстрочення, анулювання.

Рефінансування – це випуск нових позик з метою покриття раніше випущених боргових зобов'язань. Цей механізм використовується звичайно при недостатності коштів централізованого грошового фонду (бюджету). Держава має право уточнювати первинні умови позики. Зміна первинних умов позики, що стосуються прибутковості, називається конверсією. Зміна прибутковості може приводити як до зниження, так і до підвищення процентної ставки доходу, який виплачується позичальником – державою своїм кредиторам¹.

4. Методи конверсії

Існує кілька *методів* проведення конверсій, головними з яких є примусові, добровільні та факультативні.

При примусовій конверсії кредитор зобов'язаний обміняти облігації старої позики на облігації нової зі зниженою процентною ставкою. При добровільній конверсії кредитор має право погодитися на нові умови або одержати дану в борг суму назад, при факультативній – погодитися чи відмовитися від змін умов позики. Щоб зацікавити власників облігацій у конверсії, держава, як правило, звичайно надає пільги по новій позиці.

Консолідація – це зміна термінів дії раніше випущених позик. Якщо виникає необхідність змінити термін державної позики, то держава правомочна скоротити або збільшити терміни повернення боргових зобов'язань тільки за узгодженням із кредиторами, тобто з юридичними і фізичними особами, що є власниками державних облігацій.

Уніфікування позики – це об'єднання декількох позик в одну, коли облігації раніше випущених позик обмінюються на облігації нової позики. Така міра передбачає зменшення кількості видів цінних паперів, які є у обігу одночасно, що спрощує роботу і скорочує витрати держави по системі державної позики.

¹ Кучерявенко М. П. Фінансове право: навч. Х.: Право, 2010. С. 208-211.

Новація – це угода між позичальником і позивачем з заміни зобов'язання зазначеною фінансовою позицією іншим зобов'язанням.

Відстрочення погашення позики чи усіх раніше випущених позик проводиться в умовах, коли подальший активний розвиток операцій з випуску нових позик не має фінансової ефективності для держави. Це відбувається в момент, коли уряд уже випустив занадто багато позик і умови їх емісії не були досить вигідні для держави.

У таких випадках велика частина надходжень від реалізації облігацій нових позик спрямовується на виплату відсотків і погашень по раніше випущених позиках. Щоб розірвати це порочне коло, держава повідомляє про відстрочення погашення позик, яка відрізняється від консолідації тим, що при відстроченні не тільки відсуваються терміни погашення, але і припиняється виплата доходів. Під час консолідації позик власники облігацій продовжують одержувати за ними свій дохід¹.

Анулювання – це повна відмова держави від своїх боргових зобов'язань (внутрішніх, зовнішніх, по всьому державному боргу в цілому).

Анулювання може здійснюватися через дві причини. По-перше, через анулювання державного боргу може бути застосоване у випадку фінансової неспроможності держави, тобто її банкрутства. По-друге, анулювання заборгованості може бути наслідком приходу до влади нових політичних сил, що з певних причин відмовляються визнати фінансові зобов'язання попередньої влади. Конверсія, консолідація, уніфікація державних позик звичайно здійснюються відносно тільки внутрішніх позик. Що стосується новації і відстрочення погашення зобов'язань, то ці міри можливі і стосовно нової заборгованості. Відстрочення погашення позик, як правило, проводиться за узгодженням із кредиторами. При цьому відстрочення погашення боргу може і не спричинити припинення виплати відсотків по ньому. Характер і умови таких зобов'язань у кожному окремому випадку визначаються Урядом України за погодженням з Національним банком України.

¹ Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с. *Видавництво Право*: URL: <https://pravozdat.com.ua/image/data/Files/169/1-28.pdf>

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572 (із наступними змінами та доповненнями).

2. Конституція України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1936.

4. Про затвердження Порядку відображення операцій, пов'язаних з державним та гарантованим державою боргом, при плануванні та виконанні державного бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2004 № URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0228-04/ed20110101/find?text=%C1%EE%F0%E3%EE%E2%B3+%E7%EE%E1%E%E2%27%FF%E7%E0%ED%ED%FF+%E4%E5%F0%E6%E0%E2%E8>

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.97 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586/XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

8. Фінансове право: підручник / за заг.ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетьманець. Х.: Екограф, 2015. 500 с.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття державного боргу.
2. Яка існує класифікація державного боргу?
3. В чому полягає сутність муніципальних запозичень?
4. Яким чином здійснюється управління державним боргом?
5. Назвіть методи конверсії.

Задання для тестового контролю

1. Як називається зміна термінів дії раніше випущених позик?

- а) новація;
- б) уніфікація;
- в) консолідація.

2. Як називається об'єднання декількох позик в одну, коли облігації раніше випущених позик обмінюються на облігації нової позики?

- а) уніфікація;
- б) анулювання;
- в) відстрочення.

3. Як називається угода між позичальником і позивачем з заміни зобов'язання за зазначеною фінансовою позицією іншим зобов'язанням?

- а) уніфікація;
- б) новація;
- в) консолідація.

4. Як називається погашення позики чи усіх раніше випущених позик, коли подальший активний розвиток операцій з випуску нових позик не має фінансової ефективності для держави

- а) новація;
- б) анулювання;
- в) відстрочення.

5. Як називається повна відмова держави від своїх боргових зобов'язань (внутрішніх, зовнішніх, по всьому державному боргу в цілому).

- а) анулювання;
- б) новація;
- в) відстрочення.

РОЗДІЛ 6. ПРАВОВІ ОСНОВИ СТРАХУВАННЯ

ГЛАВА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРАХУВАННЯ

1. *Визначення страхування та його зміст*
2. *Фонди соціального страхування*
3. *Класифікація відносин в галузі страхування*

1. **Визначення страхування та його зміст**

Страхування визначається, як:

- система особливих грошових відносин, що є проміжною ланкою між фінансовими і кредитними відносинами;
- вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій).
- форма організації централізованого страхового фонду за рахунок децентралізованих джерел¹.

Страхування є самостійною ланкою фінансової системи України. Воно виступає у двох відокремлених формах: у формі соціального страхування (державного і недержавного) та страхування, яке пов'язано з непередбачуваними надзвичайними подіями.

Відповідно до ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника,

¹ Правове регулювання діяльності у сфері страхування та перестрахування: проблеми теорії та практики : монографія / Н. Б. Пацурія, І. М. Войцеховська, А. С. Головачова. Видавництво Ліра-К, 2017. С. 46-49.

безробіття з незалежних від них обставин, а також за віком та в інших випадках, передбачених законодавством. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Аналіз страхування передбачає його деталізацію в економічному аспекті і з матеріальної точки зору. В **економічному аспекті** страхування являє собою систему економічних відносин з приводу створення централізованих і децентралізованих резервів грошових і матеріальних коштів, необхідних для покриття непередбачених потреб суспільства та його членів. **Матеріальний аспект** фінансування передбачає створення грошових фондів спеціалізованих установ – страхувальників, які використовуються для відшкодування шкоди, що спричинили нещасні випадки¹.

Таким чином, за своїм змістом **страхування** являє собою систему відносин з формування і використання централізованих і децентралізованих фондів, які необхідні для фінансування непередбачених потреб суспільства і його членів, відшкодування шкоди, яка виникла унаслідок стихійного лиха і інших подібних подій.

Характерними ознаками страхування є:

1. Імовірний характер відносин, згідно з яким неможливо визначити заздалегідь конкретного страховика, час настання страхового випадку тощо. Поворотність коштів, яка полягає в тому, що страхові платежі після об'єднання їх у страховий фонд підлягають (за вирахуванням витрат, за послуги страхової компанії) виплаті страхувальнику.

2. Перерозподільний характер відносин, який регулює участь більшої кількості осіб, що вносять страхові внески до фонду, ніж кількість осіб, які отримують право на виплати із страхового фонду.

3. Цільове використання створюваного фонду, тобто витрачання страхових ресурсів здійснюється виключно у чітко визначених випадках, які обумовлені умовами договору.

¹Проць І. М. Правова природа правовідносин у сфері страхування: адміністративно-правовий аспект. Соціально-правові студії. 2021. Вип. 2 (12). С. 33-38.

Призначення страхування та його суспільна сутність найбільш повно проявляються у його функціях.

Виділяють такі функції:

розподільчу, яка в страхуванні виявляється у формі попередження, відновлення, і ощадну контролюючу;

попереджувальна функція дозволяє здійснювати досить широку систему профілактичних заходів, інвестувати кошти страхових фондів відповідно до програми, державні цінні папери тощо;

відновлювальна функція дає змогу повністю або частково відшкодувати втрати у разі страхового випадку, виплатити обумовлену законодавством або договором грошову суму;

ощадна функція дозволяє акумулювати грошові кошти за їх цільовим призначенням використання;

контролююча функція обумовлює надходження коштів страхового фонду на чітко визначені цілі, у певних випадках і певному колу суб'єктів¹.

Учасниками процесу у сфері соціального страхування є держава, страховики та страхувальники.

Держава розробляє та приймає законодавство з питань соціального страхування.

Страховики, якими є фонди соціального страхування, контролюють його виконання.

Страхувальники, в ролі яких виступають роботодавці, а в окремих випадках і застраховані особи, виконують покладені на них обов'язки та несуть відповідальність.

2. Фонди соціального страхування

В Україні існує **три форми фондів соціального страхування**: Фонд страхування від нещасних випадків, Фонд страхування на випадок безробіття, Фонд страхування від непрацевдатності, кожний з

¹ Правове регулювання страхової діяльності : навч. посіб. / О. П. Гетманець, О. М. Шуміло, Т. В. Колеснік та ін. ; за ред. О. П. Гетманець, О. М. Шуміло. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. С. 44-46.

яких відокремлений, у межах своїх повноважень здійснює перевірки правильності нарахування, своєчасності та повноти перерахування та надання страхових внесків тощо.

Фонд страхування від нещасних випадків – це некомерційна самоврядна організація, що діє на підставі статуту, який затверджується її правлінням. Діяльність Фонду регламентована Законом України від 23 вересня 1999 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

- 1) внесків роботодавців;
- 2) капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- 3) прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- 4) коштів, одержаних від стягнення штрафів і пені з страхувальників, штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці, а також адміністративних стягнень у вигляді штрафів з посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які використовують найману працю, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- 5) добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству. Умови, порядок обслуговування, гарантії збереження коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків визначаються договором між банком, виконавчою дирекцією цього Фонду та Кабінетом Міністрів України.

Фонд страхування на випадок безробіття є цільовою централізованою структурною ланкою, членами його є усі застраховані особи. Цей Фонд функціонує на підставі Закону України від 2 березня 2000 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та виступає як некомерційна самоврядна організація, кошти якої не включаються до складу Державного бюджету України.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- 1) страхові внески страхувальників-роботодавців, застрахованих осіб;
- 2) асигнування державного бюджету;
- 3) суми фінансових санкцій за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;
- 4) прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку;
- 5) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- 6) інші надходження відповідно до законодавства України.

З метою забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв коштів Фонду, який не може перевищувати суму, необхідну для виплати допомоги по безробіттю в розрахунку на місяць¹.

Фонд страхування від непрацездатності провадить збір і акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів. Його діяльність регламентовано Законом України від 18 січня 2001 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням». Він належить до цільових позабюджетних страхових фондів і є некомерційною самоврядною організацією. Гарантом надання Фондом матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам, його стабільної діяльності фонду є держава.

Джерелами формування коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є:

¹ Завора Т. М. Соціальне страхування: навчальний посібник. Полтава: ПолтНТУ, 2013. С. 72.

1) страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб;
2) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб;

3) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

4) асигнування із Державного бюджету України;

5) прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;

6) інші надходження відповідно до законодавства. Управління зазначеними страховими фондами здійснюється на паритетній основі державою і представниками суб'єктів соціального страхування.

Державний нагляд у сфері обов'язкового державного соціального страхування здійснює спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади. Кошти вказаних Фондів не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням. У разі їх невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік. До коштів, зосереджених у Фондах, застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України. Роль і значення страхування багатогранні. Страхування має важливе значення в забезпеченні постійного функціонування господарчих суб'єктів і нормальної роботи громадян-підприємців. Слід зазначити, що системи органів державного страхування як самостійної системи органів державного управління на сучасному етапі не існує.

3. Класифікація відносин в галузі страхування

Відносини в галузі страхування, які регулюються нормами фінансового права, залежно від суб'єктів, що беруть у них участь, можна класифікувати певні види:

1) відносини між державою в особі Уряду України і органами виконавчої влади з нагляду за страховою діяльністю;

2) відносини між органами виконавчої влади з нагляду за страховою діяльністю і органами-страховиками з приводу встановлення правил формування і розміщення страхових резервів, надання ліцензій, організації страхової діяльності тощо;

3) відносини між державними органами і страховиками з приводу обмеження монополізму на страховому ринку;

4) між державними контрольними органами і страховиками.

Слід зазначити, що залежно від правового режиму, суб'єктного складу, методів регулювання страхові фонди поділяються на децентралізовані (які створюються самими господарчими суб'єктами для ліквідації непередбачених збитків та витрачаються за їх розсудом) і централізовані (формують цільовий фінансовий резерв держави).

Виділяють декілька різновидів страхових фондів на певних рівнях:

1) децентралізовані страхові фонди підприємств;

2) відомчі страхові фонди, які створюються на рівні міністерств, відомств тощо;

3) резервний фонд бюджету для здійснення непередбачених витрат, які не мають постійного характеру, порядок використання коштів із якого визначається Кабінетом Міністрів України;

4) сукупний фонд централізованих резервів державного страхування, який створюється за рахунок децентралізованих надходжень.

Список рекомендованої літератури

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18-22. Ст. 144 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461 (з наступними змінами та доповненнями).

3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 376 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст. 171 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг, що надаються у сфері страхування: Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг, що надаються у сфері страхування: Розпорядження Нацкомфінпослуг від 28.07.2016 № 1778. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1778865-16> (з наступними змінами та доповненнями)

7. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8.07.2010 № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2-3. Ст. 11 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про страхування: Закон України від 07.03.96 № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Страхування: навч. посіб. / за ред. Т. А. Говорушко. К.: Львів: «Магнолія 2006», 2014. 328 с.

10. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. – 416 с.

Питання для самоконтролю

1. Наддайте визначення страхування та його змісту
2. Які існують ознаки та функції страхування?
3. Назвіть учасників процесу страхування.
4. Які існують фонди соціального страхування?
5. Назвіть основні види відносин в галузі страхування.

Задання для тестового контролю

1. В чому полягає попереджувальна функція страхування?

а) дозволяє здійснювати досить широку систему профілактичних заходів, інвестувати кошти страхових фондів відповідно до програми, державні цінні папери тощо;

б) дає змогу повністю або частково відшкодувати втрати у разі страхового випадку, виплатити обумовлену законодавством або договором грошову суму;

в) дозволяє акумулювати грошові кошти за їх цільовим призначенням використання.

2. В чому полягає контролююча функція страхування?

а) обумовлює надходження коштів страхового фонду на чітко визначені цілі, у певних випадках і певному колу суб'єктів;

б) дозволяє здійснювати досить широку систему профілактичних заходів, інвестувати кошти страхових фондів відповідно до програми, державні цінні папери тощо;

в) дозволяє акумулювати грошові кошти за їх цільовим призначенням використання.

3. За чий рахунок здійснюється фінансування Фонду страхування від нещасних випадків?

а) страхові внески страхувальників-роботодавців, застрахованих осіб;

б) коштів, одержаних від стягнення штрафів і пені з страхувальників;

в) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб.

4. Фонд страхування на випадок безробіття це...

а) некомерційна самоврядна організація, кошти якої не включаються до складу Державного бюджету України;

б) цільова централізована структурна ланка, членами його є усі застраховані особи, кошти якої включаються до складу Державного бюджету України;

в) комерційна самоврядна організація, кошти якої включаються до складу Державного бюджету України.

5. Фонд страхування від непрацездатності це...

а) цільова централізована структурна ланка, членами його є усі застраховані особи, кошти якої включаються до складу Державного бюджету України;

б) цільовий позабюджетний страховий фонд і є некомерційною самоврядною організацією;

в) комерційна самоврядна організація, кошти якої включаються до складу Державного бюджету України.

ГЛАВА 2. ВИДИ СТРАХУВАННЯ

1. *Визначення основних видів страхування*
2. *Обов'язкове державне страхування*
3. *Добровільне страхування*

1. **Визначення основних видів страхування**

Класифікація страхування може здійснюватися за різними підставами: *Залежно від об'єкта страхування:*

- майнове страхування;
- особисте страхування.

Об'єктом майнового страхування є майнові інтереси, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном. *Об'єктом особистого страхування* виступають блага громадянина, пов'язані з його життям, здоров'ям, працездатністю. До того ж об'єктами страхування відповідальності виступають обов'язки страхувальників виконувати договірні умови по поставках продукції, погашенню заборгованості кредиторам або відшкодуванню матеріальної чи іншої шкоди у випадку її нанесення іншою особою.

Державне страхування здійснюється у формі обов'язкового і добровільного страхування. *Добровільне страхування* здійснюється на основі договору між страхувальниками і страховиками. Порядок його укладення, виконання і розривання регулюється цивільним законодавством. Застосовується у вигляді страхування життя, транспортних засобів, які належать громадянам, тощо. Обов'язковим є страхування, яке здійснюється в силу закону. Умови і порядок проведення обов'язкового страхування визначаються відповідними нормативними фінансово-правовими актами.

Обов'язкове страхування може виступати у двох формах: у вигляді обов'язкового державного страхування, яке здійснюється за рахунок коштів бюджету, та обов'язкового страхування, яке здійснюється за рахунок коштів самих страховиків. Обов'язкове державне страхування виступає у формі соціального страхування, яке регулюється спеціальним законодавством України. Обов'язкове державне соціальне страхування

регулюється Основами законодавства України про обов'язкове державне страхування й іншими законодавчими актами.

2. Обов'язкове державне страхування

Являє собою систему прав, обов'язків і гарантій, які передбачають надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них умов, по старості і в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом виплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел.

Обов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), у фізичних осіб та на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (суб'єкти підприємницької діяльності).

Залежно від страхового випадку, Основами закріплено такі види обов'язкового державного соціального страхування

1. *Пенсійне державне страхування.* Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування закріплено як загальнодержавний збір. Механізм його справляння регулює Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26 червня 1997 року і Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року. Треба відзначити, що з 1 січня 2004 року діють два види платежів до Пенсійного фонду – внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування і збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Разом з тим дія Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», який регулює всі основні питання, пов'язані зі сплатою пенсійних внесків, продовжено до 1 січня 2005 року, але застосовується він у частині, яка не суперечить Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Державне соціальне пенсійне страхування є системою гарантованого забезпечення

громадян трудовими пенсіями, яке здійснюють за рахунок страхових внесків, що надходять згідно і чинним законодавством. Відповідно до системи державного соціального пенсійного страхування призначають такі види пенсій: по старості (за віком); по інвалідності; у зв'язку з втратою годувальника; в зв'язку з особливими умовами праці; за и її службою років. Основним критерієм диференціації умов і норм державного соціального пенсійного страхування визнають трудовий стаж, умови й оплату праці.

Ставки збору, що справляють до Пенсійного фонду, диференційовано залежно від платника й об'єкта оподаткування, наприклад:

1) для суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності, їхніх об'єднань, бюджетних, суспільних та інших установ і організацій, їхніх філій, об'єднань громадян та інших юридичних осіб, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують труд найманих працівників, – 32% від об'єкта оподаткування;

2) з фізичних осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту), та з фізичних осіб, які виконують роботи (послуги) за цивільно-правовими договорами, – у розмірі 1% від сукупного оподаткованого доходу, обчисленого згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб», якщо такий дохід не перевищує 150 гривень і 2% – якщо такий дохід перевищує 150 гривень;

3) з юридичних і фізичних осіб, які здійснюють операції з купівлі-продажу валюти, збір до Пенсійного фонду справляють із суми операцій з купівлі-продажу валюти в розмірі 1,5%;

4) із суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини й дорогоцінного каміння, цей збір справляють у розмірі 5% від вартості реалізованих ювелірних виробів;

5) з юридичних і фізичних осіб під час відчуження легкових автомобілів (крім тих, якими забезпечують інвалідів, і тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом) збір до Пенсійного фонду справляють у розмірі 3% від вартості легкового автомобіля тощо.

Обчислення й сплату цього платежу здійснюють згідно з Постановою КМУ «Про порядок сплати збору на обов'язкове пенсійне страхування

з окремих видів господарських операцій» від 3 листопада 1998 р., а також з Інструкцією про порядок обчислення і сплати страховальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України від 19 грудня 2003 року.

2. *Державне соціальне страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням і похованням.* Цей вид збору на обов'язкове соціальне страхування справляють на основі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18 січня 2001 року. Встановлено такі розміри цього платежу:

1) для роботодавців – 22,9% суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні й компенсаційні виплати, в тому числі в натуральній формі, які визначають згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають оподаткуванню податком з доходів фізичних осіб;

2) для найманих працівників – від суми оплати праці, що виключає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні й компенсаційні виплати, в тому числі в натуральній формі, які підлягають оподаткуванню Податком з доходів фізичних осіб: 0,25% – для найманих працівників-інвалідів, які працюють на підприємствах і в організаціях українських товариств глухих і сліпих; 0,5% – для найманих працівників.

3. *Медичне страхування.* Відповідно до ст. 49 Конституції України громадянам України гарантовано право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Світова страхова медицина, як правило, складається із загальнообов'язкового і добровільного медичного страхування. В Україні загальнообов'язкового медичного страхування на загальнодержавному рівні не запроваджено, хоча про медичне страхування як один із видів обов'язкового страхування згадано в ст. 7 Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 року.

На даному етапі існують лише окремі категорії осіб, щодо яких вимагається обов'язкове медичне страхування – наприклад, іноземці на час їх тимчасового перебування на території України.

Другим видом медичного страхування є добровільне медичне страхування (ст. 6 Закону України «Про страхування»), при якому за рахунок страхових внесків страхувальників (якими можуть бути самі застраховані особи або треті особи) формують страхові резерви страхових компаній, з яких при настанні страхового випадку і оплачують медичні послуги, що надають застрахованій особі. З урахуванням їх соціального значення договори страхування взагалі й добровільного медичного страхування належать до сфери регулювання цивільного законодавства.

4. *Державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.* Цей вид соціального збору справляють згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 22 лютого 2001 року. Розмір страхового внеску залежить від класу професійного ризику виробництва, до якого належить підприємство. Розрахунок розміру страхового внеску для кожного підприємства здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків згідно з Порядком визначення страхових тарифів для підприємств, установ і організацій на загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, який затверджує Кабінет Міністрів України.

5. *Державне соціальне страхування на випадок безробіття* є системою гарантованого забезпечення застрахованих осіб грошовою допомогою, яку здійснюють за рахунок страхових внесків відповідно до законодавства. Основним критерієм диференціації внесків страхувальників на цілі державного соціального страхування від безробіття є встановлений у законодавчому порядку рівень соціального ризику втрати роботи з урахуванням перспективи зайнятості населення цієї галузі в даному регіоні. Цей вид соціального збору справляють згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року. Цей вид платежу справляють у таких розмірах:

- для роботодавців – 1,9% суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні й компенсаційні виплати, в тому числі в натуральній формі, які визначають згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають оподаткуванню податком з доходів фізичних осіб;
- для найманих працівників – 0,5% суми оплати праці, що включає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні й компенсаційні виплати, в тому числі в натуральній формі, які підлягають оподаткуванню податком з доходів фізичних осіб;
- на підприємствах і в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25% відсотків суми витрат на оплату праці, роботодавці звільняються від сплати внесків у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів;
- роботодавців підприємств і організацій українських товариств глухих і сліпих звільнено від сплати внесків.

Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності. Порядок видачі та зразок свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджується Кабінетом Міністрів України. Пенсійне державне страхування здійснюється відповідно до Закону України від 9 липня 2003 р. «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Так, платниками збору на обов'язкове державне пенсійне страхування є:

1) суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи та організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні

особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників;

2) філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж платникзбору, територіальної громади;

3) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які не використовують працю найманих працівників, а також адвокати, їх помічники, приватні нотаріуси, інші особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності і займаються діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу;

4) фізичні особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), та фізичні особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, у тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок, тощо;

5) юридичні та фізичні особи, що здійснюють операції з купівлі-продажу валют;

6) суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння;

7) юридичні та фізичні особи при відчуженні легкових автомобілів, крім легкових автомобілів, якими забезпечуються інваліди, та тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом, та ін.

Ставки збору, що справляються до Пенсійного фонду, диференційовані залежно від платника та об'єкта оподаткування, наприклад:

1) для суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності, їх об'єднань, бюджетних, громадських та інших установ і організацій, їх філій, об'єднань громадян та інших юридичних осіб, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників – 33,2 % від об'єкта оподаткування, якими є фактичні витрати на оплату праці працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату

праці», а також винагороди, що виплачуються громадянам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру;

2) з юридичних і фізичних осіб, які здійснюють операції з купівлі-продажу валюти, збір до Пенсійного фонду справляється із суми операцій з купівлі-продажу валюти в розмірі 1 %;

3) з суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння, цей збір справляється у розмірі 5 % від вартості реалізованих ювелірних виробів;

4) з юридичних і фізичних осіб при відчуженні легкових автомобілів (крім тих, якими забезпечуються інваліди, та тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом), збір до Пенсійного фонду справляється у розмірі 3 % від вартості легкового автомобіля тощо. Збір на державне обов'язкове пенсійне страхування сплачується одночасно з одержанням коштів в установах банків на оплату праці. У разі недостатності у платників збору коштів на оплату праці і сплату збору в повному обсязі видача коштів на оплату праці і сплата збору здійснюються у пропорційних розмірах.

Державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, здійснюється відповідно до Закону України від 18 січня 2001р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням».

Зокрема, встановлено, що загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;

2) члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.

Всі інші особи за власним волевиявленням також можуть бути застраховані. Застрахованим особам видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування. При цьому застраховані особи та страхувальники зобов'язані сплачувати страхові внески до Фонду встановлені такі розміри цього платежу:

1) для роботодавців – 1,4 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб; для роботодавців – на підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 % загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 % суми витрат на оплату праці, – окремо 0,7 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів та 1,4 % суми фактичних витрат на оплату праці інших працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб; для роботодавців – на підприємствах та в організаціях товариств УТОГ і УТОС – 0,5 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;

2) для найманих працівників – від суми оплати праці, що включає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб: 0,25 % – для

найманих працівників-інвалідів, які працюють на підприємствах і в організаціях УТОГ і УТОС; 0,5 % — для найманих працівників, заробітна плата яких нижча за прожитковий мінімум, встановлений для працездатної особи. 1,0 відсотка – для найманих працівників, заробітна плата яких вища прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи;

Державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, здійснюється на підставі Закону України від 23 вересня 1999 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Суб'єктами страхування від нещасного випадку є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники та страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється страхування (працівник). Страхувальниками є роботодавці, тобто власник підприємства або уповноважений ним орган та фізична особа, яка використовує найману працю; власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародних), філії або представництва, який використовує найману працю, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), а в окремих випадках – застраховані особи.

Страховик – Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Обов'язковому страхуванню від нещасного випадку підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;
- 3) особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах та залучаються до трудової діяльності на

виробництва цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Для страхування від нещасного випадку на виробництві не потрібно згоди або заяви працівника. Страхування здійснюється в безособовій формі. Всі особи, які підлягають обов'язковому страхуванню, вважаються застрахованими з моменту набрання чинності вказаним Законом незалежно від фактичного виконання страхувальниками своїх зобов'язань щодо сплати страхових внесків. Усі застраховані є членами Фонду соціального страхування від нещасних випадків. Розмір страхового внеску залежить від класу професійного ризику виробництва, до якого віднесено підприємство. Розрахунок розміру страхового внеску для кожного підприємства здійснюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків згідно з Порядком визначення страхових тарифів для підприємств, установ і організацій на загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, який затверджується Кабінетом Міністрів України. Страхові внески є цільовим загальнообов'язковим платежем, який справляється на всій території України. Страхові внески не включаються до складу податків, інших обов'язкових платежів, що становлять систему оподаткування. На страхові внески не поширюється податкове законодавство.

Державне соціальне страхування на випадок безробіття є системою гарантованого забезпечення застрахованих осіб грошовою допомогою, яка здійснюється за рахунок страхових внесків відповідно до Закону України від 2 березня 2000 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю. Особа набуває статусу застрахованої особи з дня укладання трудового договору, з цього дня починається сплата страхових внесків. Сплата страхових внесків припиняється з дня розірвання трудового договору. Взяття на облік юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців здійснюється Фондом на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором відповідно до

Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», не пізніше наступного робочого дня з дня отримання зазначених відомостей робочими органами виконавчої дирекції Фонду, а фізичних осіб, які не мають статусу підприємців та використовують найману працю, – у тижневий строк після укладення трудового договору (контракту) з першим із найманих працівників.

Роботодавці набувають статусу платника страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття: юридичні особи – з дня взяття їх на облік; фізичні особи- підприємці, які використовують найману працю, – з дня укладення трудового договору (контракту) з найманим працівником; фізичні особи, які не мають статусу підприємців та використовують найману працю, – у день укладення трудового договору (контракту) з першим із найманих працівників. Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць у день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці. Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, підлягають перерахуванню на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом Національного банку України на день сплати страхових внесків. У разі нестачі у роботодавців коштів на виплату заробітної плати та сплату страхових внесків у повному обсязі нарахування їх на заробітну плату і перерахування страхових внесків до Фонду провадиться у пропорційних сумах.

У разі незабезпечення банківськими установами перерахування страхових внесків до Фонду одночасно з видачою коштів на виплату заробітної плати ці банківські установи сплачують за рахунок власних коштів до Фонду суму несплачених страхових внесків. Основним критерієм диференціації внесків страхувальників на цілі державного соціального страхування від безробіття є встановлений у законодавчому порядку рівень соціального ризику втрати роботи з урахуванням перспективи зайнятості населення даної галузі у даному регіоні. Розмір страхових внесків щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України відповідно для роботодавців та застрахованих осіб одночасно із затвердженням державного бюджету України на поточний рік.

3. Добровільне страхування

Стаття 1 Закону України «Про страхування» надає законодавче визначення поняття **страхування**: це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Стаття 6 Закону України «Про страхування» встановлює правові засади добровільного страхування та його види.

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог цього Закону. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Добровільне страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин.

Види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими уповноваженим органом.

Видами добровільного страхування можуть бути:

- 1) страхування життя;
- 2) страхування від нещасних випадків;
- 3) медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- 4) страхування здоров'я на випадок хвороби;
- 5) страхування залізничного транспорту;
- 6) страхування наземного транспорту (крім залізничного);
- 7) страхування повітряного транспорту;
- 8) страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- 9) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);

- 10) страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- 11) страхування майна;
- 12) інші види добровільного страхування.

Характеристику та класифікаційні ознаки видів добровільного страхування визначає уповноважений орган.

Список рекомендованої літератури

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18-22. Ст. 144 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461 (з наступними змінами та доповненнями).

3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 376 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст. 171 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг, що надаються у сфері страхування: Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг, що надаються у сфері страхування: Розпорядження Нацкомфінпослуг від 28.07.2016 № 1778. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1778865-16> (з наступними змінами та доповненнями)

7. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8.07.2010 № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2-3. Ст. 11 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про страхування: Закон України від 07.03.96 № 85/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Страхування: навч. посіб. / за ред. Т.А. Говорушко. К.: Львів: «Магнолія 2006», 2014. 328 с.

10. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

Питання для самоконтролю

1. Наддайте визначення основних видів страхування.
2. Що таке обов'язкове державне страхування?
3. В чому полягає добровільне страхування?

Задання для тестового контролю

1. Який вид страхування здійснюється на основі договору між страхувальниками і страховиками?

- а) державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- б) добровільне страхування;
- в) пенсійне державне страхування.

2. Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування закріплено як...

- а) загальнодержавний збір;
- б) добровільний збір;
- в) обов'язковий збір.

3. Хто виступає суб'єктами страхування від нещасного випадку?

- а) застраховані громадяни, страхувальники та страховики;
- б) страхувальники та страховики;
- в) застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники та страховики.

4. Страхування життя, медичне страхування, страхування залізничного транспорту – все це є видами якого страхування?

- а) державне соціальне страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням і похованням;
- б) добровільного страхування;
- в) державне соціальне страхування від нещасного випадку.

5. Види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються:

- а) згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими уповноваженим органом;
- б) згідно з прийнятими місцевими адміністраціями правилами (умовами) страхування, зареєстрованими уповноваженим органом;
- в) згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування.

РОЗДІЛ 7. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

ГЛАВА 1. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

1. *Поняття банку та банківської системи України*
2. *Національний банк України*
3. *Банківські об'єднання*

1. Поняття банку та банківської системи України

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України.

Перший рівень банківської системи займає Національний банк України. Відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності.

Другий рівень складають інші банки, а також філії іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень Закону України «Про банки та банківську діяльність».

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги: залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб; відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання; розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

Законодавство про акціонерні товариства застосовується до банків з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом «про банки та банківську діяльність».

Державний банк – це банк, 100 відсотків статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства.

Кооперативний банк створюється в порядку, передбаченому цим Законом. Законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки в частині, що не суперечить цьому Закону.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

Особливості правового статусу, порядку створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначаються Законом «Про банки і банківську діяльність» та Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг.

Національний банк України визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого.

Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Національний банк України визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені,

на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Найпоширенішими видами послуг є ведення розрахункових та поточних розрахунків клієнтів, кредитування, розрахунки. Велика кількість послуг пов'язана із зовнішньоекономічною діяльністю: добровільний продаж частини валютного виторгу на УМВБ, купівля валюти, обмінні операції готівкової валюти, інкасація, обслуговування дорожніх чеків та різних видів акредитивів. Банки обслуговують облігації державної внутрішньої позики.

2. Національний банк України

Національний банк України представляє інтереси держави, в центральних банках других країн, міжнародних банках та фінансово-кредитних організаціях.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю.

Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку.

Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є частина його прибутку до розподілу, а при необхідності – Державний бюджет України.

Національний банк України:

є економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених законом випадках – також за рахунок коштів Державного бюджету України;

є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання;

не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання;

не відповідає за зобов'язаннями фінансових установ, а фінансові установи не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання;

для забезпечення своєї діяльності та виконання визначених законом функцій має право створювати підприємства, установи, відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку за кордоном).

Багатоаспектність державного регулювання діяльності банків, використання різних форм (адміністративного та індикативного регулювання), застосування Національним банком України до банків заходів впливу у разі порушення ними банківського законодавства – все це свідчить про те, що банківська діяльність як складний об'єкт правового впливу передбачає формування засад публічно-правового регулювання. Саме публічно-правові відносини за участю банківських установ є предметом регулювання відповідного фінансово-правового інституту.

3. Банківські об'єднання

Банківська група – група юридичних осіб:

які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання

фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або

що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

Банківська холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками банківської групи, належить до складу цієї банківської групи.

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне середньоарифметичне значення активів банків (банку) – учасників (учасника) банківської групи за останні чотири звітні квартали становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що належать до цієї групи, за зазначений період. Розрахунок переважної діяльності банківської групи здійснюється щороку станом на 1 січня.

Після того, як групу було визначено банківською на підставі переважної діяльності та частка сукупних активів банків (банку) у сукупному розмірі активів установ, що належать до цієї групи, зменшилася і становить від 40 до 50 відсотків, група продовжує вважатися банківською протягом трьох років з моменту такого зменшення.

Банківський нагляд на консолідованій основі – це нагляд, що здійснюється Національним банком України за банківською групою з метою забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, на які наражається банк внаслідок участі в банківській групі, шляхом регулювання, моніторингу та контролю ризиків банківської групи у визначеному Національним банком України порядку.

Національний банк України з метою здійснення нагляду на консолідованій основі має право визначати в межах банківської групи підгрупи, що складаються принаймні з двох учасників банківської групи, та здійснювати за ними нагляд на субконсолідованій основі.

Критерії визначення таких підгруп встановлюються нормативно-правовими актами Національного банку України.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки).

Список рекомендованої літератури

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.

3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 50-51. Ст.2057 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. *Офіційний вісник України*. 2001. № 40. Ст. 1813 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів): Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 913. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3192.

6. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління Національного банку України від 22.12.2018 № 149. *Офіційний вісник України*. 2019. № 12. Ст. 435 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Про затвердження Положення про плани відновлення діяльності банків України та банківських груп: Постанова Правління Національного банку України від 18.07.2019 № 95. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0095500-19>.

8. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № Ст.564. (з наступними змінами та доповненнями).

10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1 (з наступними змінами та доповненнями).

11. Банківське право: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни студентами спеціальності 081 «Право» / уклад. Лаврик Г.В., Терела Г.В. Полтава. 2016. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016/bp_03.pdf

12. Фінансове право: (у запитаннях і відповідях): навч. посібник / за заг. ред. Л.М. Касьяненко; Державна податкова служба України, Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь: Вид-во Національного університету державної податкової служби України, 2014. 317 с.

13. Банківська система: навч. посібник: у 2-х т. / Н. І. Волкова, Р. А. Герасименко, О. І. Карпова та ін. Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. Т. 1. 374 с.

14. Банківська система: підручник / М. І. Крупка, Є. М. Андрущак, Н. Г. Пайтра та ін.; за ред. М. І. Крупки. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 556 с.

15. Козоріз М. А., Копилук Н. Ю. Механізм реорганізації банківських установ в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2014. 217 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення поняття банку.
2. Що таке банківська система?
3. Які повноваження Національного банку України?
4. В чому особливості банківських об'єднань?

Задання для тестового контролю

1. Як називається сукупність фінансових, інвестиційних та кредитних інститутів держави?

- а) банківська діяльність;
- б) банківська система;
- в) банківське право.

2. Національний банк має статутний капітал, що є:

- а) державною власністю;
- б) приватною власністю засновків банку;
- в) він не має статутного капіталу.

3. Функції з управління корпоративними правами держави у державному банку здійснює

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Голова Спостережної ради.

4. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на:

- а) місцеві, регіональні та центральний кооперативні банки;
- б) місцеві та центральний кооперативні банки;
- в) місцеві банки.

5. Як визначаються складові фінансової системи держави, що являє собою сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що

існують в межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу?

- а) банківська діяльність;
- б) банківська система;
- в) банківське право.

ГЛАВА 2. БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

1. Основні умови грошового обігу
2. Готівковий обіг та безготівкові розрахунки
3. Банківське регулювання і нагляд

1. Основні умови грошового обігу

Грошово-кредитні та валютні відносини є надзвичайно складною та важливою сферою господарського життя будь-якої сучасної держави. Практика сьогодення в Україні з особливою переконливістю підтверджує, що фактори, пов'язані з негайною потребою якнайшвидшого розв'язання накопичених проблем у грошово-валютній сфері, чи не найголовніші у стримуванні її економічного відродження.

Грошовий обіг – це урегульований нормами права рух грошей в готівковій та безготівковій формах у процесі обслуговування кругообігу товарів, надання послуг, погашення боргових зобов'язань.¹

Держава планує та законодавчо регулює грошовий обіг. У законодавчому порядку закріплюються основні умови грошового обігу на території країни:

- найменування національної грошової одиниці;
- види грошових знаків, порядок їх випуску в обіг і вилучення з обігу;
- встановлення межі використання готівки і проведення безготівкових розрахунків;
- порядок здійснення контролю за дотриманням правил зберігання, витрачання і обігу коштів.

Будь-яка держава намагається мінімізувати розрахунки за готівкою. Це невигідно з економічних позицій, оскільки передбачає емісію для заміни пошкоджених банкнот та є досить дорогою за вартістю операцією для центрального банку.

¹ Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець ; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкар'ова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. С. 438.

Формою організації грошового обігу, що встановлюється законодавством певної країни, є грошова система.

Під грошовою системою слід розуміти урегульовану нормами права сукупність форм та методів планомірної організації державою грошового обігу.

Грошову систему складають взаємопов'язані елементи: грошова одиниця; засоби обігу та засоби платежу (металеві, паперові, кредитні та електронні гроші); порядок емісії грошей; статус національної та іноземних валют, масштаб цін; форми грошового обігу; форми та умови безготівкового обороту та обігу кредитних грошей; державні органи, які регулюють та контролюють грошовий обіг.

Як базисна категорія грошова система є сукупністю економічних відносин, що складаються у процесі функціонування грошового обороту між його суб'єктами на території держави. Будучи надбудовним явищем, ця система є державно-правовою формою організації грошового обороту, включаючи сукупність державних органів, які здійснюють управління грошовим обігом і наділені для цього відповідним правовим статусом. Отже, грошова система в першому випадку є об'єктивною економічною категорією, а в другому – правовою. Єдність економічного і правового аспектів організації грошового обігу є визначальним моментом сутності грошової системи держави¹.

2. Готівковий обіг та безготівкові розрахунки

Готівковий обіг – це обіг законних платіжних засобів, які обслуговують потреби економіки країни.

Розрахункові правовідносини виникають щоразу, коли законом чи договором установлюється обов'язок конкретного суб'єкта щодо здійснення грошового платежу.

Такий *обов'язок може виникати на підставі:* а) закону (сплата податків, зборів, інших обов'язкових платежів); б) рішення державного органу (наприклад, справляння адміністративного штрафу, пені

¹ Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець ; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. С. 438-439.

у зв'язку з несвоєчасним погашенням податкового зобов'язання); в) договору (перерахування грошової суми контрагента в цивільно-правових зобов'язаннях або виплата заробітної плати працівникові відповідно до умов трудового договору).

Розрахункові відносини охоплюють дві сфери грошового обігу: готівкову і сферу безготівкових розрахунків.

Основний зміст розрахункових правовідносин розкривається у принципах, на яких базується організація безготівкових розрахунків, зокрема:

- підприємства усіх форм власності повинні зберігати свої грошові кошти (як власні, так і позичкові) на рахунках в установах банку, за винятком залишків готівки в їх касах у межах встановленого банком ліміту;
- господарючі суб'єкти мають право вибирати форму розрахунків та спосіб платежу з числа передбачених чинним законодавством;
- момент здійснення платежу повинен бути максимально наближений до відвантаження товарів, виконання робіт чи надання послуг;
- платежі з рахунку підприємства здійснюються банком за згодою власника рахунку і з дотриманням черговості, встановленої керівництвом підприємства, та розрахункової і договірної дисципліни;
- господарючі суб'єкти мають право вибору банків для відкриття поточних та депозитних рахунків.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію і за операціями, які не пов'язані з реалізацією продукції та іншого майна.

В Україні відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня.

Суб'єкти господарювання здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами через касу як коштами, одержаними як готівкова виручка, так і коштами, одержаними із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів.

Суб'єкти господарювання здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

- 1) між собою – у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень включно;
- 2) з фізичними особами – у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Застосування безготівкового обігу збільшує можливості проведення всебічного контролю у сфері обігу грошей та мінімізацію правопорушень.

Правові основи організації *безготівкових розрахунків* в економіці України визначені законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», а також в нормативних актах Національного банку України.

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Види платіжних інструментів:

меморіальний ордер – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та нормативно-правових актів Національного банку;

платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача;

платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, який складається з двох частин: верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача;

платіжна вимоги – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірноюго списання обтяжувача чи отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача;

розрахунковий чек – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів;

інкасове доручення (розпорядження) – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (контролюючий орган) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача;

акредитив – це спосіб розрахунків за яким згідно домовленостей банк-емітент (банк який випускає акредитив за наказом свого клієнта) безвідклично зобов'язується виконати акредитив/провести сплату за акредитивом у випадку належного представлення документів, які відповідають умовам акредитиву;

банківські платіжні картки. Банківська картка – персоніфікована пластикова картка, що надає її власникові можливість безготівкової оплати товарів або послуг; а також отримання готівкових коштів у відділеннях банків і в банкоматах. Порядок використання банківської пластикової картки регламентується взаємними зобов'язаннями власника пластикової картки і банку-емітента. Випускаються пластикові картки за загальними правилами асоціацій банків і компаній – так званих платіжних систем. Найбільш відомі з них: міжнародні Visa, Mastercard, American Express, UnionPay International. Існує і національна українська система – НСМЕП. Розрізняють такі види банківських пластикових карток:

- власна, яка надає змогу фізичній особі розпоряджатися власним картковим рахунком;
- корпоративна, яка дає змогу фізичній особі розпоряджатися картковим рахунком юридичної особи;
- дебетна, яка дає змогу розпоряджатися картковим рахунком у межах залишку коштів на ньому;

- кредитна, яка дає змогу здійснювати операції за дебетом картрахунку в межах встановленого банком-емітентом ліміту кредиту;
- *електронні платіжні засоби. Електронний розрахунковий документ* – документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити розрахункового документа, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений у візуальну форму представлення електронними засобами;
- *векселя* – це цінний папір та розрахунковий документ, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у паперовій формі. Правове застосування векселя як платіжного інструменту визначається законом України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р.

3. Банківське регулювання і нагляд

Головною метою банківського регулювання і нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. *Цілями банківського регулювання є:*

- забезпечення дотримання державних, суспільних та приватних інтересів у процесі підприємницької діяльності кредитних організацій;
- забезпечення безперервного грошового обігу, ефективності платежів та міжбанківських розрахунків між суб'єктами економічного обороту, безперебійного функціонування платіжно-розрахункової системи у межах банківської системи.

Банківське регулювання в Україні здійснюється Національним банком України, адже саме цей державний орган наділений спеціальною компетенцією у сфері управління банківською системою. Законодавство визначає форми банківського регулювання. Відповідно до ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» *державне*

регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентські відносини;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорту та експорту капіталу.

У сукупності форми банківського регулювання спрямовані на створення єдиних державних стандартів банківської діяльності в Україні, що дозволяє забезпечувати рівні умови при здійсненні діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ та стабільність банківської системи України.

Банківський нагляд законодавець визначає (ст. 1 Закону про НБУ) як систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Сферою наглядової діяльності Національного банку України фактично є нижній рівень банківської системи. Нагляд поширюється на всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб на території

України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо здійснення банківської діяльності. При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення законодавства щодо банківської діяльності.

Відповідно до ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського, валютного законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, законодавства з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту та інформаційної безпеки, нормативно-правових актів Національного банку України, вимог Національного банку України, встановлених відповідно до статей 66 і 67 цього Закону, здійснення ризикової діяльності, що становить загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями, або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, порушення встановлених законодавством вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки) Національний банк України має право застосувати *заходи впливу* адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози, до яких належать:

- 1) письмове застереження;

2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. За невиконання або неналежне виконання банком умов письмової угоди Національний банк України має право застосувати інші заходи впливу, передбачені законодавством;

4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

5) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;

б) заборона надання бланкових кредитів;

7) накладення штрафів на:

банк відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більш як 1 відсоток суми зареєстрованого статутного капіталу. Зазначене обмеження максимальної суми штрафу не застосовується у разі накладення на банк штрафу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Максимальний розмір штрафу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення не може перевищувати 7950 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства у розмірі від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку з порушенням вимог статей 34, 34-1 Закону щодо порядку набуття або збільшення істотної участі у банку, в розмірі до 10 відсотків:

номінальної вартості придбаних акцій (паїв) банку, якщо особа набула або збільшила пряму істотну участь у банку;

номінальної вартості акцій (паїв), які належать акціонеру (учаснику) банку, через якого особа набула або збільшила істотну участь у банку, якщо особа набула або збільшила опосередковану істотну участь у банку.

Штраф за порушення порядку набуття або збільшення істотної участі у банку накладається на особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку, або на будь-яку з осіб у структурі власності банку, через яку така особа набула або збільшила істотну участь у банку;

8) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);

9) вимога до власника істотної участі у банку про відчуження акцій (паїв) банку у випадках, передбачених законодавством;

10) відсторонення посадової особи банку від посади;

11) віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;

12) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Винятковим заходом впливу є відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку. Підставою застосування цього заходу впливу є порушення Закону «Про банки і банківську діяльність» чи нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання ознак неплатоспроможності. Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 369 (п. 1. 3.), передбачено, що для ведення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку України щодо усунення допущених порушень може встановлюватися особливий режим контролю за їх діяльністю, який є додатковим інструментом банківського нагляду, що

використовується, як правило, одночасно з заходами впливу в разі виникнення у банку некерованої ситуації. Рішення про встановлення особливого режиму контролю приймається Комісією Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків або заступником Голови Національного банку України (куратором служби банківського нагляду), або у виняткових випадках на строк до одного місяця для подальшого вирішення питання щодо діяльності банку – комісією при територіальному управлінні Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків з повідомленням про це Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України протягом трьох робочих днів.

Порядок застосування заходів впливу, встановлених ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», визначається нормативно-правовими актами Національного банку України, чинними на момент прийняття рішення Національного банку України про застосування заходів впливу.

Заходи впливу застосовуються Національним банком України на підставі:

а) результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій;

б) результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;

в) результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення.

Вибір заходів впливу, які повинні бути адекватними вчиненому порушенню банківського законодавства, має здійснюватися з урахуванням характеру допущених банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу; розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників. У разі виконання банком прийнятих зобов'язань та покращення показників діяльності Національний банк України може достроково відмінити застосовані заходи впливу на визначений строк (частково або зовсім).

Список рекомендованої літератури

1. Банківське право: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни студентами спеціальності 081 «Право» / уклад. Лаврик Г. В., Терела Г. В. Полтава. 2016. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016/bp_03.pdf

2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30 (з наступними змінами та доповненнями).

3. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. *Офіційний вісник України*. 2001. № 40. Ст. 1813 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів): Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 913. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3192.

5. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління Національного банку України від 22.12.2018 № 149. *Офіційний вісник України*. 2019. № 12. Ст. 435 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про затвердження Положення про плани відновлення діяльності банків України та банківських груп: Постанова Правління Національного банку України від 18.07.2019 № 95. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0095500-19>.

7. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 50. Ст. 564 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1 (з наступними змінами та доповненнями).

10. Фінансове право: (у запитаннях і відповідях): навч. посібник / за заг. ред. Л. М. Касьяненко; Державна податкова служба України, Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь: Вид-во Національного університету державної податкової служби України, 2014. 317 с.

11. Регурецька О. В. Банківське право : навч. посіб.; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. К. : [Київ. нац. торг.-екон. ун-т], 2010. 268 с.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні умови грошового обігу.
2. В чому особливість готівкового обігу?
3. Які існують види платіжних інструментів?
4. Яка мета банківського регулювання і нагляду?
5. В чому полягають заходи впливу Національного банку України?

Задання для тестового контролю

1. До готівки відносяться:

- а) банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні банкноти та монети, які є платіжними засобами;
- б) банкноти;
- в) банкноти і монети, за виключенням пам'ятних банкнот та монет.

2. Грошову систему складають:

- а) грошова одиниця; засоби обігу та засоби платежу; порядок емісії грошей; статус національної та іноземних валют, масштаб цін; форми грошового обігу; форми та умови безготівкового обороту та обігу кредитних грошей; державні органи, які регулюють та контролюють грошовий обіг;
- б) тільки грошова одиниця;
- в) грошова одиниця; масштаб цін; державні органи, які регулюють та контролюють грошовий обіг.

3. Суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

- а) між собою – у розмірі до 20000 (двадцяти тисяч) гривень включно;
- б) з фізичними особами – у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень включно;
- в) між собою – у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень включно.

4. Розрахунковий чек – це розрахунковий документ, що містить:

- а) нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів;
- б) обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів;
- в) нічим не обумовлене усне розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

5. Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

- а) адміністративне регулювання;
- б) індикативне регулювання;
- в) всі варіанти правильні.

РОЗДІЛ 8. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

ГЛАВА 1. ПОНЯТТЯ ВАЛЮТИ ТА ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ

1. *Зміст та система валютних цінностей*
2. *Конвертованість як характеристика національних валют*
3. *Резервні валюти та управління ними*

1. Зміст та система валютних цінностей

Нормативне визначення змісту понять «валюта» та «валютні цінності» має безпосереднє значення в процесі організації системи валютного регулювання і валютного контролю в державі, адже саме через вказані поняття законодавець визначає перелік валютних операцій, порядок проведення яких регламентується нормативно-правовими актами валютного законодавства. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. *поняття «валютні цінності» включає такі елементи:*

- національна валюта (гривня):
 - а) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;
 - б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні;
 - в) електронні гроші, номіновані у гривні;
- іноземна валюта:
 - а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металів;

- банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

У системі валютних цінностей особливий статус має валюта України. Законом України від 5 квітня 2001р. «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» визначено, що «гривня як грошова одиниця (національна валюта) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів».

Валютна операція – операція, що має хоча б одну з таких ознак:

а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

б) торгівля валютними цінностями;

в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

2. Конвертованість як характеристика національних валют

Важливою характеристикою національних валют є поняття конвертованості. У загальному вигляді конвертованість валюти визначається регламентованим внутрішньодержавним законодавством та міжнародно-правовими актами порядком обміну національної валюти на іноземну. Основу конвертованості становить постійний взаємозв'язок грошового обігу країни з грошовим обігом інших країн через механізм валютного ринку і валютного курсу. *Залежно від обсягу обмежень на обмін валюти слід відрізнити три типи конвертованості:*

1) конвертованість за поточними операціями – характеризується відсутністю валютних обмежень за поточними операціями;

2) конвертованість за операціями, пов'язаними з рухом капіталу, означає відсутність обмежень при здійсненні відповідної групи валютних операцій, визначених національним валютним законодавством;

3) повна конвертованість валюти передбачає відсутність будь-яких обмежень при здійсненні валютних операцій як резидентами, так і нерезидентами окремої держави.

Повністю конвертованою є валюта, яка відповідає вимогам внутрішньої та зовнішньої конвертованості. Внутрішня конвертованість означає, що кожний громадянин даної країни, який має платіжні засоби в національній валюті, має право без обмежень та без перешкод переказувати їх за кордон або вільно обмінювати на іноземні платіжні засоби згідно зі встановленим обмінним курсом. Зовнішня конвертованість передбачає право іноземного суб'єкта без обмежень розпоряджатися національними платіжними засобами, і в першу чергу обмінювати їх на іноземні платіжні засоби за встановленим курсом.

За ступенем конвертованості національні валюти поділяються на вільно конвертовані, частково конвертовані та неконвертовані. В основі цієї класифікації лежить наявність або відсутність валютних обмежень, що зумовлює відповідну сферу використання конкретної валюти. Відповідно до Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 4 лютого 1998 р. № 34, вільно конвертовані валюти поділяються на дві групи.

До першої групи належать валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу і дозволяються для здійснення інвестицій в Україну, та банківські метали.

Другу групу становлять валюти, які не використовуються широко для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу. Неконвертованими є валюти країн, в яких за всіма видами валютних операцій існують валютні обмеження. Такі валюти перебувають в обігу лише в одній країні.

Неконвертованими є валюти держав, які не ратифікували Договір про Міжнародний валютний фонд, яким передбачено незастосування

обмежень за платежами та переказами за поточними міжнародними угодами, а також відмова від будь-яких дискримінаційних заходів або практики множинності валютних курсів.

3. Резервні валюти та управління ними

Особливе місце у класифікації валют займають резервні валюти. Резервними є валюти держав, у яких центральні банки інших країн та міжнародні фінансові інститути формують власні валютні резерви. Такими валютами є валюти найбільш економічно розвинутих країн: долар США, британський фунт стерлінгів, швейцарський франк, колективна валюта держав Європейської валютної системи – євро.

Валютні резерви – офіційні запаси іноземної валюти та монетарного золота у центральному банку і фінансових органах країни чи міжнародних валютно-кредитних організаціях.

До складу валютного резерву окремих країн входять також спеціальні права запозичення та резервна позиція країни у МВФ. Іноземна валюта включає готівку у вільно конвертованій валюті та вимоги центрального банку до нерезидентів у формі короткострокових депозитів у золоті й вільно конвертованій валюті, казначейських векселів, короткострокових і довгострокових цінних паперів іноземних держав та інших вимог, що використовуються для потреб платіжного балансу.

Для формування офіційних запасів використовується резервна валюта, яка є загальноновизнаною у світі. Зазвичай до резервних валют відносять долар США, євро, фунт стерлінгів, єну. Монетарне золото – високочисте золото у формі монет, злитків або брусків (не нижче 995 проби), що перебуває у власності або під контролем центрального банку чи органів державного управління спеціального права запозичення.

Міжнародні резерви – високоліквідні активи Національного банку України в іноземній валюті та золоті, які використовуються для проведення валютних інтервенцій та забезпечення платежів органів державної влади.

Резерви зберігаються в першокласних іноземних банках та надійних фінансових інструментах. Основні критерії при управлінні резервами в порядку пріоритетності: безпечність, ліквідність та доходність. В Україні міжнародні резерви (резервні активи) складаються

з монетарного золота, розміщеного у закордонних банках та у сховищі Державної скарбниці НБУ, СПЗ, резервної позиції України в МВФ та іноземної валюти, що знаходиться на балансі НБУ.

Резервні валюти, які у платіжному балансі країни є активом, призначені для здійснення відповідної валютної політики держави, коригування її валютно-фінансового становища, покриття дефіциту платіжного балансу, підтримання (стабілізації) валютного курсу та міжнародних розрахунків на випадок непередбачуваних ситуацій, а також отримання доходу і регулювання валютного ринку. Резервні валюти існують у вигляді іноземних депозитів у банках інших країн, вкладів у іноземні державні цінні папери, готівкових запасів (авуарів) в іноземній валюті та запасу золота у розпорядженні центральних банків чи валютно-фінансових органів.

Управління резервними валютами включає в себе формування їх оптимальної структури і раціонального розміщення активів країни за кордоном (у депозити в закордонних банках, цінні папери, шляхом проведення операцій). Держави та банки проводять політику диверсифікації резервної валюти, спрямованої на регулювання їх структури шляхом включення до їх складу різних іноземних валют з метою забезпечення міжнародних розрахунків і захисту їх від валютних ризиків.

Список рекомендованої літератури

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018, № 30, ст. 239.

3. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті: Постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 № 5. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#n78>

4. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5.04.2001 р. №2346-III (редакція від 01.07.2021). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>

8. Про Митний тариф України : Закон України від 4.06.2020 р. №674-IX (редакція від 01.07.2021). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text>

9. Маліков В.В. Валютне регулювання в Україні: теорія і практика: монографія / В.В. Маліков, І.А. Дмитрієв, О.А. Дегтяр; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Харківський національний автомобільно- дорожній університет. Х.: ХНАДУ, 2012. 317 с.

10. Дзюблюк О. В. Еволюція ролі золота у сучасній монетарній системі. *Банківська справа*. 2020. №1. С. 3-26.

11. Дахно І. І. Міжнародне економічне право. К. : Центр учб. Л-ри, 2019. 368 с.

12. Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч.посіб. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 368 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/3641/3/3848_IR.pdf

13. Лавров Р. В., Садчикова І. В., Середюк І. О. Сучасні тенденції валютного регулювання в Україні. URL:http://www.economy.in.ua/pdf/8_2019/3.pdf

14. Мякота К. А. Валютні правовідносини: дослідження поняття. *Право*. 2020. №1(67). С. 133-137.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст та систему валютних цінностей.
2. В чому полягає конвертованість як характеристика національних валют?

3. Які існують резервні валюти?
4. Яким чином здійснюється управління резервними валютами?

Задання для тестового контролю

1. Поняття «валютні цінності» включає такі елементи:

- а) національна валюта;
- б) іноземна валюта;
- в) всі варіанти.

2. Залежно від обсягу обмежень на обмін валюти які існують типи конвертованості?

- а) за поточними операціями, за операціями, пов'язаними з рухом капіталу та повна конвертованість;
- б) повна та часткова конвертованість;
- в) внутрішня та зовнішня конвертованість.

3. За ступенем конвертованості, які існують національні валюти?

- а) вільно конвертовані;
- б) частково конвертовані;
- в) всі варіанти.

4. Які валюти держав є резервними?

- а) у яких центральні банки інших країн та міжнародні фінансові інститути формують власні валютні резерви;
- б) абсолютно будь-яка валюта;
- в) лише валюта економічно розвинутих держав.

5. Неконвертована валюта перебуває в обігу лише:

- а) в одній країні;
- б) в одному регіоні;
- в) не перебуває в обігу взагалі.

ГЛАВА 2. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

1. *Поняття валютного регулювання та його рівні*
2. *Цілі та принципи валютного регулювання*
3. *Валютні обмеження*
4. *Суб'єкти валютних відносин*

1. Поняття валютного регулювання та його рівні

Формою реалізації валютної політики держави є валютне регулювання. *Під валютним регулюванням* слід розуміти спеціальний правовий режим реалізації валютних відносин, який передбачає комплекс заходів, що здійснюють уповноважені державні органи, спрямованих на організацію функціонування внутрішнього валютного ринку в державі та визначення порядку проведення валютних операцій.

Відповідно до Закону України «Про валютне регулювання і валютний контроль», «*валютне регулювання*» – інструмент валютної політики, за посередництвом якого здійснюється регулювання валютних відносин шляхом регламентації міжнародних розрахунків та порядку проведення валютних операцій.

Залежно від сфери здійснення слід вирізняти два рівня валютного регулювання: міжнародне та внутрішньодержавне.

Міжнародне валютне регулювання здійснюється міжнародними фінансово-кредитними організаціями (головним чином Міжнародним валютним фондом) з метою створення єдиного валютного простору, що забезпечує вільний обмін товарами та послугами у світовому економічному просторі.

Цілями міжнародного валютного регулювання є стимулювання валютної стабільності, забезпечення механізму валютного регулювання у відносинах між державами та запобігання конкуруючого знецінення валют, а також встановлення системи багатосторонніх платежів за точними угодами між державами та скасування валютних обмежень, що перешкоджають росту світової торгівлі.

Внутрішньодержавне валютне регулювання, в свою чергу, здійснюється компетентними органами держави з метою здійснення

контролю за внутрішніми і зовнішніми валютно-фінансовими потоками, проведенням моніторингу й регулювання стану внутрішнього валютного ринку України.

2. Цілі та принципи валютного регулювання

Організація системи валютного регулювання передбачає певні цілі:

- встановлення та реалізація певного порядку проведення операцій з валютними цінностями на внутрішньому валютному ринку, порядку переміщення валютних цінностей за кордон або на його територію з-за кордону та режиму здійснення іноземних інвестицій;
- забезпечення і захист права власності на валютні цінності;
- регламентація міжнародних розрахунків;
- підтримання стабільного курсу національної валюти та національного платіжного балансу;
- забезпечення необхідного (інтеграційного або ізоляційного) режиму взаємодії країни зі світовим валютним ринком.

Побудова системи валютного регулювання передбачає врахування групи принципів, серед яких:

- єдність і цілісність системи валютного регулювання, що забезпечується формуванням єдиної нормативно-правової бази, поширенням дії валютних обмежень на всій території держави, єдиним порядком проведення валютних операцій;
- захист національної валюти України та забезпечення стабільності на внутрішньому валютному ринку;
- стабільність, що передбачає незмінність окремих елементів системи валютного регулювання, зокрема, валютних обмежень та порядку проведення валютних операцій;
- гнучкість – система валютного регулювання повинна коригуватися залежно від стану внутрішнього валютного ринку, загального макроекономічного стану в країні та тенденцій розвитку світового валютного ринку;
- стимулювання розвитку міжнародного економічного співробітництва з метою поліпшення інвестиційного клімату в країні та вирівнювання платіжного балансу.

3. Валютні обмеження

Основним елементом національної системи валютного регулювання є валютні обмеження.

Валютні обмеження слід розглядати як систему державних заходів, спрямованих на встановлення порядку проведення валютних операцій. При цьому використовуються різні правові засоби: ліцензування валютних операцій, лімітування або заборона проведення окремих валютних операцій певними суб'єктами валютних відносин. Залежно від типу валютних операцій (поточних або операцій, пов'язаних з рухом капіталу) застосовується різний перелік валютних обмежень.

У системі валютних обмежень, що діють в Україні, слід виокремити:

- обмеження, пов'язані з ліцензуванням валютних операцій;
- обмеження, що зумовлені встановленням порядку придбання іноземної валюти за дорученням і за рахунок резидентів на міжбанківському валютному ринку України з метою забезпечення виконання їх зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами;
- обмеження, пов'язані з використанням іноземної валюти як засобу платежу на території України;
- обмеження, пов'язані зі встановленням обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті на користь резидентів – юридичних осіб;
- обмеження, пов'язані зі встановленням порядку здійснення розрахунків в іноземній валюті;
- обмеження, пов'язані з відкриттям та використанням валютних рахунків резидентами за межами України;
- обмеження, пов'язані з відкриттям та використанням рахунків у національній валюті нерезидентами на території України;
- обмеження, пов'язані з переміщенням готівкової національної та іноземної валюти фізичними особами та юридичними особами через митний кордон України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» до валютних операцій належать – операція, що має хоча б одну з таких ознак:

а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

б) торгівля валютними цінностями;

в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

4. Суб'єкти валютних відносин

Суб'єкти валютних відносин поділяються на дві групи: резидентів та нерезидентів. Резидентами є:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;
- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;
- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії і представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Нерезидентами є:

- фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;
- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі

юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

- розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницьку діяльність на основі законів України.

Резиденти і нерезиденти мають право бути власниками валютних цінностей, що знаходяться на території України. Резиденти мають право бути власниками також валютних цінностей, що знаходяться за межами України, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

З метою організації та здійснення валютного регулювання окремі державні органи наділяються відповідними повноваженнями у цій сфері. Такими органами в Україні є Національний банк України та Кабінет Міністрів України.

Відповідно до Закону України від 20 травня 1999 р. «Про Національний банк України» (п. 14 ст. 7) Національний банк України здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний нагляд за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями. Діяльність Національного банку України щодо операцій з валютними цінностями регламентується розділом VIII Закону «Про Національний банк України». Національний банк України діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний нагляд.

До компетенції Національного банку України у сфері валютного регулювання належить:

- 1) видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків та інших установ, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;

3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, які купують та продають іноземну валюту.

Кабінет Міністрів України згідно з чинним законодавством у сфері валютного регулювання:

- визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;
- бере участь у складанні платіжного балансу України;
- забезпечує виконання бюджетної та податкової політики України в частині, що стосується руху валютних цінностей;
- забезпечує формування і виступає розпорядком Державного валютного фонду України;
- визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Список рекомендованої літератури

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018, № 30, ст. 239.

3. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті: Постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 № 5. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#n78>

4. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст.238 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Філіпенко Т.В. Механізм державного управління валютним ринком України : монографія. Донецьк: ВІК, 2010. 491 с.

8. Філіпенко Т.В. Правопорушення у сфері валютних операцій: види, механізм скоєння та відповідальність: науково-методичні рекомендації. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 128 с.

9. Маліков В.В. Валютне регулювання в Україні: теорія і практика: монографія / В.В. Маліков, І.А. Дмитрієв, О.А. Дегтяр; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Харківський національний автомобільно- дорожній університет. Х.: ХНАДУ, 2012. 317 с.

10. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення поняттю валютного регулювання та розкрийте його рівні.
2. Які існують цілі та принципи валютного регулювання?
3. Назвіть основні валютні обмеження.
4. Хто є суб'єктом валютних відносин?
5. Які повноваження Національного банку України у сфері валютного регулювання?
6. Які повноваження Кабінету Міністрів України у сфері валютного регулювання?

Задання для тестового контролю

1. Під валютним регулюванням слід розуміти:

а) спеціальний правовий режим реалізації валютних відносин, який передбачає комплекс заходів, що здійснюються уповноважені державні органи, спрямованих на організацію функціонування внутрішнього

валютного ринку в державі та визначення порядку проведення валютних операцій;

- б) спеціальний правовий порядок діяльності Національного банку України в сфері грошових відносин;
- в) визначення порядку проведення валютних операцій.

2. Кабінет Міністрів України згідно з чинним законодавством у сфері валютного регулювання:

- а) бере участь у складанні платіжного балансу України;
- б) забезпечує виконання бюджетної та податкової політики України в частині;
- в) визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт внутрішнього державного боргу України.

3. Міжнародне валютне регулювання здійснюється:

- а) Міжнародним валютним фондом;
- б) Європейським Судом з прав людини;
- в) ООН.

4. Побудова системи валютного регулювання передбачає врахування групи принципів, серед яких:

- а) захист національної валюти України;
- б) гнучкість курсу;
- в) оперативність.

5. Що таке валютні обмеження?

- а) система державних заходів, спрямованих на встановлення порядку проведення валютних операцій;
- б) неконвертовані національні валюти;
- в) система державних заходів, спрямованих на обмеження проведення валютних операцій.

ГЛАВА 3. ВАЛЮТНИЙ НАГЛЯД

1. *Поняття та сутність валютного нагляду*
2. *Органи, що здійснюють валютний нагляд*
3. *Відповідальність за порушення вимог валютного законодавства*

1. Поняття та сутність валютного нагляду

Валютний нагляд є специфічним видом фінансового контролю. Валютний нагляд слід розглядати як комплекс заходів, що здійснюють спеціально уповноважені державні органи та інші суб'єкти, спрямованих на забезпечення додержання учасниками валютних правовідносин валютного законодавства України при проведенні валютних операцій.

Валютний нагляд – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства. Валютний нагляд поширюється на всі валютні операції, які виступають його об'єктом.

Серед основних напрямів валютного контролю слід виділити такі:

- перевірка наявності ліцензій на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування;
- перевірка додержання порядку реєстрації Національним банком України договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами за кредитами та позиками в іноземній валюті;
- перевірка правомірності відкриття та використання банківських рахунків резидентами за межами України;
- виконання резидентами вимог щодо порядку та термінів декларування валютних цінностей та іншого майна, що перебуває за межами України;
- виконання зобов'язань щодо обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів – юридичних осіб;
- перевірка додержання валютного законодавства при переміщенні валютних цінностей через митний кордон України;
- своєчасність та повнота подання встановленої Національним банком України звітності про валютні операції.

Валютний нагляд виконує такі функції:

- забезпечує режим законності при проведенні валютних операцій;
- здійснення валютного контролю дозволяє попереджати правопорушення у валютній сфері;
- у процесі здійснення валютного контролю виявляються факти порушення валютного законодавства та застосовуються заходи юридичної відповідальності.

2. Органи, що здійснюють валютний нагляд

Валютний нагляд здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду з метою встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству з урахуванням ризик-орієнтованого підходу.

Валютний нагляд здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду без втручання у відповідні валютні операції та діяльність суб'єктів таких операцій, крім випадків запобігання агентами валютного нагляду проведенню валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства.

Органами валютного нагляду є Національний банк України та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику. Органи валютного нагляду в межах своєї компетенції здійснюють нагляд за дотриманням резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Національний банк України у визначеному ним порядку здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, здійснює валютний нагляд за дотриманням резидентами (крім уповноважених установ) та нерезидентами вимог валютного законодавства.

Уповноважені установи є агентами валютного нагляду, підзвітними Національному банку України.

Уповноважені установи під час проведення ними валютних операцій, крім валютних операцій, пов'язаних з експортом та імпортом товару

на суму, що є меншою за розмір, передбачений ст. 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», здійснюють безпосередній нагляд за виконанням вимог валютного законодавства резидентами (крім інших уповноважених установ) та нерезидентами, що здійснюють валютні операції через ці уповноважені установи.

Порядок здійснення валютного нагляду агентами валютного нагляду встановлюється Національним банком України.

Агенти валютного нагляду мають право вимагати у суб'єктів валютних операцій документи, пов'язані із здійсненням валютних операцій, а суб'єкти валютних операцій зобов'язані надавати такі документи на вимогу агентів валютного нагляду у визначений ними строк.

Органи валютного нагляду мають право проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства суб'єктами здійснення таких операцій. Під час проведення перевірок з питань дотримання вимог валютного законодавства органи валютного нагляду мають право вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок, надання доступу до систем автоматизації валютних операцій, підтвердних документів та іншої інформації про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій, а агенти валютного нагляду та інші особи, які є об'єктом таких перевірок, зобов'язані безоплатно надавати відповідний доступ, пояснення, документи та іншу інформацію.

Інформація про банки та (або) клієнтів банків, що збирається під час здійснення валютного нагляду за банками, становить банківську таємницю.

Інформація про небанківські фінансові установи та операторів поштового зв'язку, а також їхніх клієнтів, що збирається під час здійснення валютного нагляду за небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, є інформацією з обмеженим доступом.

У разі виявлення порушень валютного законодавства органи валютного нагляду мають право вимагати від агентів валютного нагляду

та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок і допустили такі порушення, дотримання вимог валютного законодавства та застосовувати заходи впливу, передбачені законом.

3. Відповідальність за порушення вимог валютного законодавства

За порушення вимог валютного законодавства (крім порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів, відповідальність за яке встановлюється згідно із ст. 13 Закону України «Про валюту і валютні операції») можуть бути застосовані:

1) до банків – заходи впливу згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»;

2) до уповноважених установ (крім банків) – такі заходи впливу:

а) письмове застереження;

б) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій;

в) штрафні санкції;

г) зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій;

3) до юридичних осіб (крім уповноважених установ) – заходи впливу у вигляді штрафних санкцій;

4) до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб – заходи впливу у вигляді штрафів, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Національний банк України має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до уповноважених установ заходи впливу.

Національний банк України має право застосувати до уповноважених установ (крім банків) заходи впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі не більш як 20 відсотків суми власного капіталу відповідної уповноваженої установи.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) захід

впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100 відсотків суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства.

Порядок застосування заходів впливу, передбачених ст. 14 Закону України «Про валюту і валютні операції», у тому числі розмір штрафних санкцій, встановлюється:

до уповноважених установ – Національним банком України;

до юридичних осіб (крім уповноважених установ) – Кабінетом Міністрів України.

Порядок застосування заходів впливу до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Заходи впливу можуть бути застосовані протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення.

3. За кожне порушення вимог валютного законодавства може бути застосований тільки один із заходів впливу, передбачений законом.

Рішення Національного банку України про застосування заходу впливу у вигляді штрафних санкцій є виконавчим документом та набирає законної сили з дня його прийняття.

Список рекомендованої літератури

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон и від 07 грудня 1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122 (із наступними змінами та доповненнями)

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25. Ст. 131 (із наступними змінами та доповненнями).

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30 (з наступними змінами та доповненнями).

4. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018, № 30, ст. 239.

5. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті: Постанова

Правління Національного банку України від 02.01.2019 № 5. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#n78>

6. Прозовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст.238 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Маліков В. В. Валютне регулювання в Україні: теорія і практика: монографія / В. В. Маліков, І. А. Дмитрієв, О. А. Дегтяр; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Харківський національний автомобільно-дорожній університет. Х.: ХНАДУ, 2012. 317 с.

10. Філіпенко Т. В. Механізм державного управління валютним ринком України : монографія. Донецьк: ВІК, 2010. 491 с.

11. Філіпенко Т. В. Правопорушення у сфері валютних операцій: види, механізм скоєння та відповідальність: науково-методичні рекомендації. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 128 с.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «валютний нагляд».
2. Назвіть функції валютного нагляду.
3. Які органи державної влади здійснюють валютний нагляд?
4. Які види відповідності встановлені за порушення вимог валютного законодавства?

Задання для тестового контролю

1. Валютний нагляд в Україні здійснюється:

- а) органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду;

- б) органами валютного нагляду;
- в) Міністерством фінансів України.

2. Органами валютного нагляду є:

- а) Національний банк України;
- б) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- в) Департамент валютного контролю.

3. За порушення вимог валютного законодавства можуть бути застосовані:

- а) письмове застереження;
- б) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій;
- в) все вищевказане.

4. Заходи впливу можуть бути застосовані протягом:

- а) протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення;
- б) протягом року з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення;
- в) протягом одного місяця з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через шість місяців з дня його вчинення.

5. За кожне порушення вимог валютного законодавства може бути застосований:

- а) тільки один із заходів впливу, передбачений законом;
- б) будь-який захід визначений Національним Банком України.
- в) необмежена кількість заходів, якщо відсутні заперечення юридичних осіб.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативна література

1. Конституція України : Основний Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Податковий Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
5. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-V: із зм. і доп. станом на 24.10.2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст. 552.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV: із зм. і доп. станом на 11.04.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.
7. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>
8. Про джерела фінансування органів державної влади: Закон України від 30 червня 1999 року № 783-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 274.
9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р.). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 365.
12. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.
13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. Ст. 170.
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №29. Ст. 238.

15. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю: Закон України від 26.01.1993 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939>.

16. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

17. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №32. Ст. 1457.

18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 13 серпня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Стор. 126. Ст. 1770. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1058-15>

19. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02 березня 2000 року. *Офіційний вісник України*. 2000. № 13. С. 31. Ст. 505. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1533-14>

20. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 року. *Офіційний вісник України*. 1999. № 42. С. 47. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1105-14>

21. Положення про Державну казначейську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>

22. Положення про єдиний казначейський рахунок: наказ Головного управління Державного казначейства України № 122 від 26.06.2002. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0594-02#Text>

23. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України № 14.01.2011 № 11. *Закон online*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/128643_529990

24. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. *Офіційний вісник України*. 2016. № 48. Ст. 2080.

25. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>

26. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>

27. Про затвердження Порядку взаємного інформування органів Державної контрольно-ревізійної служби України та органів Державної податкової служби

України про факти фінансових порушень та вжиті заходи: Наказ ГКРУУ та ДПАУ від 22 грудня 2001 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0030-02#Text>

28. Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 110. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2011-%D0%BF#Text>

29. Про затвердження Порядку інформування роботодавців платника податку про наявність порушень застосування податкової соціальної пільги, позбавлення платника податку або відновлення його права на податкову соціальну пільгу та форми повідомлення про наявність порушень: наказ Міністерства фінансів України від 19.05.2017 № 514. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0693-17#Text>

30. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами: наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2012 № 1407. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-13#Text>

31. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 23.08.2012 № 938. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1569-12#Text>

32. Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2010 р. № 1132. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2010-%D0%BF#Text>

33. Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1163. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2010-%D0%BF#Text>

34. Про заходи щодо підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів: Указ Президента України від 19 вересня 2000 р. № 1074/2000 із змінами та доповненнями. *Офіційний Вісник України*. 2000. № 38. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074/2000#Text>

35. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>

Навчальна література

1. Аванесян Г. М. Податкове право України: навч. посіб. / за ред. Сарани С. В. Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Полтав.ін-т економіки і права. Полтава: Полтав. ін-т економіки і права Відкрит. міжнар. ун-ту розвитку людини «Україна»: Астроя, 2019. 270 с.
2. Бандурка О.М. Бюджетне право України : підручник. Харків : ХНУВС, 2003. 152 с.
3. Березовська С. В. Податкове право: навч.-метод. посіб. / С. В. Березовська ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. С. Нестеренко ; Міжнар. гуманітар. ун-т, Ін-т нац. та міжнар. права. Каф. конституц. права та держ. упр. Одеса : Гельветика, 2017. 183 с.
4. Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 624 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-и т. / за ред. М. П. Кучерявенко та ін. Харків : Право, 2016. Т. 6 : Фінансове право. 616 с.
6. Голуб Г. М. Банківське право: навч. посіб. Укоопспілка, Львів. комерц. акад. Львів : Вид-во ЛКА, 2016. 231 с.
7. Демянчук І. А. Фіскальна політика в умовах турбулентності економіки: монографія. Рівне: О. Зень, 2015. 192 с.
8. Державний кредит : навч. посіб. / Лубкей Н. П., Ткачук Н. М., Горин В. П. та ін. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 140 с.
9. Завора Т.М. Соціальне страхування: навчальний посібник. Полтава: ПолтНТУ, 2013. 272 с.
10. Кузнецова С. А. Банківська система: навч. посіб. / (С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська); за ред. С. А. Кузнецової. К. : «Центр учбової літератури», 2014. 400 с.
11. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. В. Я. Мацюка. Київ : Професіонал, 2020. 304 с.
12. Пантелєєв В. П. Бюджетна система: навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 377 с.
13. Петровська І. І. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 149 с.
14. Пирожкова Ю.В. Фінансове право: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. 208 с.
15. Податкова система: Навчальний посібник. / за заг. ред. Андрущенко В. Л. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 416 с.
16. Податкове право: навч. посібн. / за заг. ред. А. Г. Чубенка, Д. М. Павлова. – К.: НАВС, 2014. 304 с.
17. Податкове право України : підручник / О. О. Головашевич та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка, канд. юрид. наук, доц. Н. А. Маринів ;

Нац. юрид. ун-т ім.Ярослава Мудрого, Каф. фінанс. права. Харків : Право, 2019. 438 с.

18. Податкове право України: підручник / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2018. 512 с.

19. Попова С. В., Роль В. Ф., Сергієнко В. В. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 392 с.

20. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / [Солдатенко О. В., Антипов В. І., Музика-Стефанчук О. А. та ін.]; за заг. ред. О.В. Солдатенко. К.: Алерта, 2011. 244 с.

21. Правове регулювання страхової діяльності: навч. посіб. / О. П. Гетманець, О. М. Шуміло, Т.В. Колеснік та ін. ; за ред. О. П. Гетманець, О. М. Шуміла. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 400 с.

22. Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. [Б. С. Малиняк, В. С. Толуб'як, В. П. Горин, В. В. Письменний]; за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль: Астон, 2015. 154 с.

23. Фінанси, гроші та кредит : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Б. Тимохова. Київ : Кондор, 2019. 592 с.

24. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.

25. Фінансове право: підручник / за заг. ред. О. П. Гетманець ; [Бандурка О. М., Гетманець О. П., Жорнокуй Ю. М. та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 392 с. URL : <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/2361>

26. Фінансове право: навч. посіб. / М. Г. Волощук, Т. О. Карабін, М. В. Менджул. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

27. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.

28. Фінансове право : посіб. для підгот. для іспитів / Д. О. Білінський та ін. Харків : Право, 2019. 198 с.

29. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Навч. посіб. / За ред. Косової Т. Д., Папаїки О. О. К.: Центр учбової літератури, 2011. 328 с.

Наукова література

1. Адабашев Т. К. До питання класифікації платіжних систем, що функціонують в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2 (13) С. 145-153.

2. Алексеєнко М. Д. Електронні гроші та розвиток грошових розрахунків. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки*. 2013. №. 33 (2). С. 12-17.

3. Алісов Є. О. Грошовий обіг як базова фінансово-правова категорія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. №23. С.196-207.
4. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: монографія / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: «Вектор», 2012. 462 с.
5. Безкровний О. В. Оподаткування малого та середнього бізнесу – від історії виникнення до сучасних перспектив розвитку. 2017. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/239>
6. Безродна О. С., Москаленко В. А. Інструменти управління комплаєнс-ризиком фінансового моніторингу в банку. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів та права*. Збірник тез доповідей : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 28 квіт. 2021 р.: тези допов. Полтава: ЦФЕНД, 2021. Ч. 2. С. 57-58.
7. Білецька Г. М. Порівняльно-правовий аналіз оподаткування землі: українські реалії та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. №2 (61). С. 83-87.
8. Бойко В. В. Особливості адміністративних та фінансових правовідносин за участю МВС України. *Митна справа*. 2014. № 5(2.1). С. 245-251.
9. Борзенкова О. Д. Земельне оподаткування в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. №. 8. С. 39-43.
10. Боровик П. М., Гузар Б. С., Лиса Н. В. Вдосконалення механізмів справляння місцевих зборів в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. №. 88 (2). С. 55-62.
11. Бортник С. М. Особливості виявлення та управління ризиками в контексті забезпечення фінансової безпеки держави. *Економічна безпека держави в контексті національних інтересів : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 23-25.*
12. Буздуган Я. Благодійні організації як суб'єкти фінансового права й фінансових правовідносин. *Віче*. 2014. № 14. С. 2-5.
13. Буряченко А. Є., Василенко В. В. Система видатків бюджету місцевого самоврядування та напрями її розвитку (на прикладі бюджету м. Васильків). 2018. 98 с.
14. Вдовічен В. А. Фінансове право як компроміс публічного та приватного інтересу в соціумі. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 85-89.
15. Власюк Н. І., Львівська К. А. Основні напрями реформування міжбюджетних відносин в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.8. С. 179-183.
16. Гаруст Ю. В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів фінансової системи України при здійсненні податкового контролю: монографія / Ю. В. Гаруст, О. М. Резнік ; Сум. держ. ун-т. Суми : Сум. держ. ун-т, 2016. 134 с.
17. Гетманець О. П., Коробцова Д. В. Принципи бюджетного права України : монографія. Харків : ХНУВС, 2017. 268 с.

18. Гетманець О. П. До питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства. *Форум права*. 2011. № 1. С. 206-210 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11goppbz.pdf>

19. Гетманець О. П. Завдання науки фінансового права в умовах розвитку господарських відносин в Україні. *Форум права*. 2020. № 1 (60). С. 6-12.

20. Гетманець О. П., Денисов А. І. Правові аспекти подолання загроз у сфері фінансової безпеки. *Економічна безпека держави в контексті національних інтересів* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 60-63.

21. Головач А. В. Керівник в органах Державної податкової служби : адміністративно-правовий статус : монографія. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.

22. Гончаренко О. В. Міжбюджетні відносини на місцевому рівні в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2013. 220 с.

23. Дамірчиєв М. І. Правова природа фінансової діяльності: монографія / М. І. Дамірчиєв. Харків: Право, 2014. 256 с.

24. Дамірчиєв М. Суб'єкти фінансової діяльності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 149-153. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2014_4_18.pdf

25. Данилишин В. І., Стефанків О. М., Ціжма О. А. Транспортний податок: зарубіжний досвід та українські реалії. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип.3. С.703-705.

26. Данканич, Т. П. Оподаткування туристичної діяльності в умовах дії податкового кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка*. 2011. Вип. 32. С. 237-241.

27. Дем'янишин В., Лободіна З. Розвиток фінансового механізму в умовах реформування фінансової системи України. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2020. Вип. 43. С. 59-81.

28. Діхтяренко К. Ю. Фінансово-правове регулювання обігу дорогоцінних металів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2019. 21 с.

29. Дмитрик О. О. Джерела фінансового права: проблеми та перспективи розвитку : монографія. Харків : Апостроф, 2010. 328 с.

30. Дорохіна Ю. Безготівкові гроші як предмет злочинів проти власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 5. С. 78-82.

31. Дорошенко Д. П. Систематизація фінансового законодавства України як засіб упорядкування фінансових норм. *Фінансове право*. 2013. № 4. С. 4-7. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fp_2013_4_3.pdf

32. Дорошенко Д. П. Примус у податковому праві: дис. ... док. юрид. наук: 12. 00. 07 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2019. 424 с.

33. Єрко Г. Г., Рядінська В. О. Правове регулювання надання державної фінансової підтримки в Україні: монографія. Київ; Вінниця : Нілан, 2016. 163 с.

34. Желтобрюх І. Л. Розсуд в податковому правозастосуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 199 с.

35. Західна О. Р., Савчук Н. В. Удосконалення міжбюджетних відносин у контексті принципів бюджетної децентралізації в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.7. С. 188-195. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntlu/22_7/188_Zach.pdf

36. Заяць О. С. Адміністративно-правові засади протидії правопорушенням у фінансовій сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Приват. ВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2017. 20 с.

37. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2008. 504 с.

38. Іванський А.Й. Фінансово-правові санкції: монографія; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» Одеса : Гельветика, 2019. 499 с.

39. Касьяненко Л. М. Юридичний процес і правова процедура у фінансовому праві. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 54-59.

40. Кміть В., Мікула М. Особливості співпраці фінансових контролюючих органів України на міжнародному рівні. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2020. Вип. 44. С. 119-130.

41. Кобзєва Т. А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України: монографія; Сум. держ. ун-т. Суми : Сум. держ. ун-т, 2018. 430 с.

42. Коваленко Н. І. Бюджетне регулювання в Україні: нормативно- правове забезпечення та етапи становлення. *Бізнес Інформ*. 2013. № 4. С. 394-399: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_4_76.pdf

43. Коваленко С.О., Коваленко Я. Р. Особливості фінансування капітальних вкладень в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3696>

44. Костюнік О. В., Побережна В. В. Основні проблеми організації безготівкових грошових коштів в Україні. *Агросвіт*. 2016. №. 9. С. 51-55.

45. Кравчук О. Проблеми фінансово-правового регулювання відносин у сфері застосування реєстраторів розрахункових операцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С.139-144.

46. Криницький І. Є. Податково-правові пільги: сучасні проблеми класифікації. *Фінансове право*. 2013. № 4. С. 8-10. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fp_2013_4_4.pdf

47. Криницький І. Є. Ознаки податково-правової пільги: проблеми формування. *Право України*. 2013. №1-2. С. 106-111.

48. Кружевич М. Місце та роль Рахункової палати України в системі органів фінансового контролю. *Економіка. Фінанси. Право*. 2000. №12. С.19-21.

49. Кудь А., Кучерявенко М., Смичок Є. Цифрові активи та їх правове регулювання у світі розвитку технології блокчейн : монографія. Харків : Право, 2019. 216 с.

50. Латковський П. П. Правове закріплення принципів бюджетного права. *Держава та регіони*. 2014. № 4. С. 77–81.

51. Малишко В. В. Державні фінанси України та їх вплив на соціально-економічний розвиток держави. Київ: НІСД, 2020, 380 с.

52. Манченко О. Основні засади аудиторських правовідносин в науці фінансового права. *Юридична Україна*. 2004. №7. С.33-43.

53. Мізіна І. В. Банківське регулювання та нагляд в умовах фінансової кризи в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. №. 1. С. 165-168.

54. Мінкович В., Фурик І. Недоліки сучасної системи місцевого оподаткування в Україні. *Фінансово-кредитна система: вектор розвитку: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 26 квітня 2017 р.) Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 284 с. С.116-117.

55. Міщенко В. І. та ін. Банківська система України на шляху євроінтеграції: монографія / за ред. С. А. Буковинського. К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2015. 496 с.

56. Музика-Стефанчук О. А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин: монографія. Хмельницький унів-тет управління та права, 2011. 384 с.

57. Мушенок В.В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. юриста України В. І. Курила. Київ ; Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2017. 371 с.

58. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» /Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Бичкова С. С., Котляревський Я. В. К.: Ваіте, 2015. 816 с.

59. Нестеренко А. С. Майновий податок–транспортний податок як основа функціонування місцевих бюджетів в Україні. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2015. №. 5. С. 149- 151.

60. Образцова І. О. Принципи бюджетного права. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 87–91.

61. Пацурія Н. Б. Правове регулювання діяльності у сфері страхування та перестраховання: проблеми теорії та практики : монографія. Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.

62. Перепелиця М. О. Поняття та види суб'єктів фінансового права : монографія. Х. : Право, 2012. 272 с.

63. Перошук З. І. Ознаки правовідносин у сфері бюджетної системи України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 119-123. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2014_2_29.pdf

64. Перошук З. І. Проблеми правового регулювання доходів та видатків бюджетів, що становлять бюджетну систему України. *Актуальні проблеми*

держави і права. 2014. С. 172-177. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4385/27.pdf?sequence=1>

65. Покатаєва О. В., Головка Є. Є. Правове регулювання податку на нерухоме майно в Україні. *Держава та регіони*. Сер.: Право. 2014. № 1. С. 56-61.

66. Польшинська К. А. Поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 209-213.

67. Проць І. М. Правова природа правовідносин у сфері страхування: адміністративно-правовий аспект. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 33-38.

68. Пустовіт Ю.Ю. Принципи бюджетного права України у умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2015. 18 с.

69. Рогатюк А.В. Бюджетна діяльність держави як фінансово-правова категорія. *Право та державне управління*. 2014. № 1. С. 48-52

70. Романенко С. В. Розрахунки з використанням акредитивної форми: види та облікове відображення. *Бізнес Інформ*. 2016. № 7. С. 125- 130.

71. Савченко Л. А. Фінансово-контрольне право: становлення і розвиток : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

72. Севідова І. О. Формування фінансової складової економічної безпеки. VII International Scientific and Practical Conference. London, Great Britain, 2020. Pp. 136–139. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.VII>.

73. Сластьоненко О. О. Теоретичні засади реалізації фінансової безпеки держави. *Ірпінський юридичний часопис*. 2021. Вип.1 (5). С. 116–122.

74. Сокуренок, В. В. Національна податкова безпека як складова фінансової безпеки держави. *Економічна безпека держави в контексті національних інтересів* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 9-11.

75. Субіна Т.В. Механізм правового забезпечення фінансової безпеки України (1. 3.). Правове забезпечення фінансової безпеки України : монографія / В. Т. Білоус, О. О. Бригінець, О. В. Драган, Л. М. Касьяненко [та ін.] ; Ун-т державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. С. 25–33. (Серія «Податкова та митна справа в Україні» ; т. 164).

76. Сулейманова С. Р. Валютні рахунки: поняття, ознаки, види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. № 16 (1). С. 102-105.

77. Ткач С. С. Актуальні питання правового регулювання сплати військового збору . Кременчук, 2014. 24 с.

78. Фединяк Г. Міжнародно-правове регулювання розрахунків по акредитиву та законодавство України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Вип.39. С.120-127.

79. Франкевич П. Адміністративно-правові засади функціонування фінансової системи в контексті глобалізації та європейської інтеграції: досвід Польщі

та можливості його використання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 18 с.

80. Хрімлі К. Аналіз законодавства про транспортний податок. *Юридична Україна*. 2016. № 7-8. С. 13-18.

81. Щупаківський Р.В. Загальні принципи права та їх значення для адміністративно-телекомунікаційного права. *Держава та регіони*. 2019. № 4 (66). С. 123-126. DOI: 10.32840/1813-338X2019-4-21.

82. Ямненко Т. М. Фінансово-правовий аспект поняття грошового обігу в контексті емісійного права. *Наше право*. 2014. № 4. С. 148-155.

Навчальне видання

Л. М. НИКОЛЕНКО, А. І. БАТЕЧКО

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За загальною редакцією д.ю.н., професора С. С. Вітвіцького

*Підготовлено до друку ВД «Дакор»
Друкується в авторській редакції*

Підписано до друку 20.07.2022. Гарнітура Cambria. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 13,14. Обкл.-вид. арк. 12,22. Наклад 300 прим.

ТОВ «ВД «Дакор»

Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012

☎ (044) 461-85-06; ✉ vd_dakor@ukr.net 🌐 www.dakor.kiev.ua

📍 04073, м. Київ, просп. Степана Бандери, 8